Νάουσα

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΑΟΥΣΑΣ
ΕΤΟΣ 21ο - ΤΟΜΟΣ Ι' - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ, ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ, ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1997 • ΑΡ. ΤΕΥΧΟΥΣ 81 • ΑΡΙΘ. ISSN 1106 - 2118

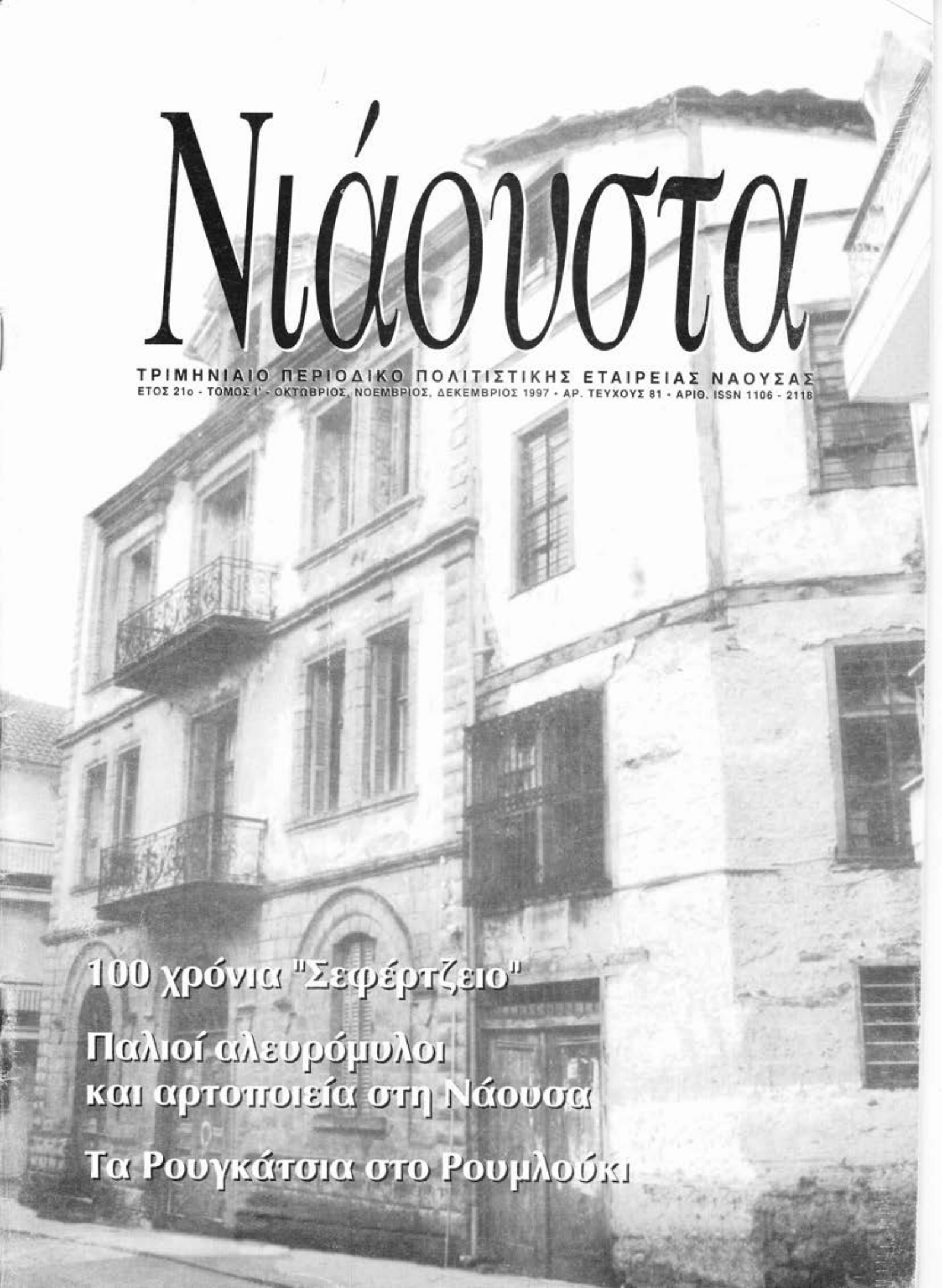

100 χρόνια "Σεφέρτζειο"

Παλιοί αλευρόμυλοι και αρτοποιεία στη Νάουσα

Τα Ρουγκάτσια στο Ρουμλούκι

"ΝΙΑΟΥΣΤΑ"

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΑΟΥΣΑΣ
"ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛ Ο ΛΟΓΙΟΣ"

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ-ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1997
Ετος 21ο - Τόμος Ι' - Τεύχος 81
Αριθμός ISSN 1106 2118

ΙΔΡΥΤΕΣ:
Σύλλογος Αποφοίτων Νάουσας, Οδυσσεύς Ντινόπουλος †

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:
Ελένη Μήτσιαλα - Ζεγκίνη, Λευκή Σαμαρά
Χρήστος Μπατατζής, Αλέξανδρος Οικονόμου

ΓΡΑΦΕΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ:
Δημοτική Βιβλιοθήκη Νάουσας
Διον. Σολωμού 3 Τ.Κ. 59200 ΝΑΟΥΣΑ
Τηλ. 0332/24102 & 22575

ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΣ ΒΕΡΟΙΑΣ:
Γιάννης Καρατσιώλης - Γεωπόνος τηλ. 60331

ΕΞΩΦΥΛΛΟ: Ακις Θωμαΐδης - τηλ. 22345
Η Κατοικία και ο Μύλος Ματθαίου

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ:
Παναγιωτίδης Χρήστος - Ζαφειράκη 24 - ΝΑΟΥΣΑ
τηλ. (0332) 29409

Περιεχόμενα

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ΓΙΑΝΝΗ ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ: Η κτιτορική πλάκα στην Μονή Ταξιαρχών Νάουσας **σελ. 4**

ΕΛΕΝΗΣ ΜΗΤΣΑΛΑ-ΖΕΓΚΙΝΗ: Αγιογραφίες του Χριστοδ. Ματθαίου στην έκθεση κειμηλίων Αγίου Ορους **σελ. 6**

ΘΩΜΑ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗ: Η εκκλησία του Αγια-Σωτήρη της Νάουσας **σελ. 8**

ΑΧΙΛΛΕΑ ΓΚΟΥΤΑ: Καλοκαίρι του 1936. Συζητήσεις με τον Κων/νο Χατζημαλούση **σελ. 10**

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥΣΙΜΗ: Μακεδονικός αγώνας - Στ' συνέχεια. **σελ. 24**

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ

ΔΗΜΗΤΡΗ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ: Ρουγκάτσια στο Ρουμλούκι **σελ. 30**

ΝΙΚΟΥ ΣΠΑΡΤΣΗ: Τα τραγούδια της ρομαντικής εποχής (2ο) **σελ. 37**

ΕΥΓΕΝΙΑΣ ΖΑΛΙΟΥ: Απ' του ταρατόρι ως τα μπουμπάρια **σελ. 44**

ΕΡΕΥΝΕΣ-ΠΟΙΚΙΛΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ: Σεφέρτζειον, 4ο δημοτ. σχολείο Νάουσας - Μια αρχιτεκτονική προσέγγιση **σελ. 13**

ΑΓΓΕΛΟΥ ΒΑΛΤΑΔΩΡΟΥ: Επαγγελματίες-βιοτέχνες-επιστήμονες Ναουσαίοι στη Θεσσαλονίκη μέχρι το 1940 **σελ. 17**

ΕΥΗΣ ΜΑΥΡΟΥΔΗ: Παλιοί αλευρόμυλοι και αρτοποιεία στη Νάουσα **σελ. 19**

ΛΕΥΚΗΣ ΣΑΜΑΡΑ: Πολιτιστικός Σύλλογος Παλαιοχωρίου-Λιανοβεργίου "Ο Φίλιππος" **σελ. 36**

ΠΕΤΡΟΥ ΔΕΙΝΟΠΟΥΛΟΥ: Παναγιώτης Βλαχόπουλος και το Φυτώριο αμερικανικών αμπέλων **σελ. 42**

Το σημείωμα της σύνταξης

Αγαπητοί μας Φίλοι

Χρόνια πολλά
και
καλή χρονιά

Το τελευταίο τεύχος του 1997 το έχετε στα χέρια σας λίγο καθυστερημένα. Αιτία το ελληνικό δημόσιο και οι διαδικασίες του.

Η "Νιάουστα" όπως όλα τα έντυπα, έπρεπε να πάρει από το Υπουργείο Τύπου μία έγκριση για να μπορεί να κυκλοφορεί με ειδικό χαμηλό τιμολόγιο μέσω ΕΛΤΑ.

Η διαδικασία υπήρξε χρονοβόρα με αποτέλεσμα να είμαστε κάπως εκπρόθεσμοι στην κυκλοφορία μας, αλλά η ύλη της "Νιάουστας" πιστεύουμε πως θα σας αποζημιώσει.

- Στο προηγούμενο τεύχος μας στο κομμάτι που αναφερόταν στους Λαναράδες πρέπει να επισημάνουμε και την πολύ σημαντική βοήθεια της κ. Χριστίνας Κουταλίδου-Λαναρά την οποία και ευχαριστούμε πολύ για όλες τις πληροφορίες της.

- Και πάντα ένα μεγάλο ευχαριστώ από τη "Νιάουστα" στον αρωγό και συμπαραστάτη της κ. Άγγελο Βαλταδώρο.

Από το 1998 οι συνδρομητές μας θα έχουν μια επιβάρυνση στην ετήσια συνδρομή της "Νιάουστας". Μικρή για τους φίλους μας ζωτική όμως για τη ζωή της "Νιάουστας".

Διακίνηση περιοδικών
Εμβάσματα - συνδρομές
Λογιστικό Γραφείο
Βαγγελίτσας Δεληχρήστου
Παναγούλη 14 - τηλ. (0332) 25.278
(δίπλα στο ταχυδρομείο)

Τιμή τεύχους	1.000
Ετήσια συνδρομή	4.000
Δήμοι - κοινότητες - Συν/σμοί	8.000
Εξωτερικού δολλάρια	50

Η κτιτορική πλάκα στη Μονή Ταξιαρχών Νάουσας

(Μια νέα άποψη του μοναχού π. Πορφυρίου Σιμωνοπετρίτη)

Του **Γιάννη Καρατσιώλη**

Δυτικά της Νάουσας και στις πλαγιές του Βερμίου σε μικρή απόσταση από το εξωκλήσι και τις μαθητικές κατασκηνώσεις της Αγίας Τριάδας μέσα σε ένα κατάφυτο περιβάλλον βρίσκεται το μοναστήρι των Αγίων Ταξιαρχών που ίδρυσε και εμόνασε ο πολιούχος της Νάουσας όσιος Θεοφάνης.

Ο πρώτος ναός του μοναστηριού που ανήγειρε ο όσιος καταστράφηκε σε μια από τις επιδρομές του Αλή Πασά κατά τα τέλη του 18ου αιώνα και ανοικοδομήθηκε κατά το 1811, όταν ήταν ηγούμενος ο Ζαχαρίας και μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης ο Χρύσανθος.

Ο λυκειάρχης Εμμ. Βαλσαμίδης το 1961 βρήκε μια πλάκα που πιθανώς τέθηκε με την ευκαιρία ανεγέρσεως του ναού και κατέληξε στην ανάγνωσή της ερμηνεύοντας τα αρχικά ΤΠΚΓ (Ταξιάρχη Παμμεγίστω Κυρίω Γαβριήλ) και το έτος αρχικής κτίσης (10 Μαΐου 1593 ημέρα Πέμπτη) ναού και μοναστηριού από τον όσιο Θεοφάνη (βλ. Γ. Χιονίδη : "Ο όσιος Θεοφάνης ο Νέος", ανάτυπο Η΄τόμου ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ, Θεσ/νίκη 1968 ,σελ. 232-236).

Πιθανώς κατά τον Γ. Χιονίδη η επιγραφή αναφέρεται στην αρχική ανοικοδόμηση του ναού, όπως προκύπτει από συνδυασμό στοιχείων της βιογραφίας του οσίου και του θαύματός του το 1681 (βλ. Γ. Χιονίδη, ό. π. σ. 236).

Η άποψη του Πορφυρίου

Με αφορμή σχετικά πρόσφατο δημοσίευμα που αναφέρεται στα μοναστήρια της Μακεδονίας (Χρ. Αραμπατζή - Απ. Κραλίδη : "Τα μοναστήρια της Μακεδονίας κατά τη βυζαντινή περίοδο" , ερευνητικό πρόγραμμα του Κ.Β.Ε./ Α.Π.Θ. Ανάτυπο " Βυζαντινών" τ.6, Θεσ/νίκη 1991) γίνεται στο παρόν προσπάθεια να διορθωθεί μια λανθασμένη ανάγνωση, που συνεχίζεται επί τριάντα και πλέον χρόνια (στο ίδιο ανάτυπο, Αποστ. Κραλίδης: Ιερά Μονή Ασωμάτων Ταξιαρχών (Νάουσα) σ. 417-420).

Φωτογραφία της κτιτορικής πλάκας, για την οποία γίνεται λόγος, δημοσίευσε ο ελλ. άρχων κ. Γ.Χ. Χιονίδης ήδη στα Μακεδονικά τ. Η το 1968. Ήδη εκεί ο ίδιος διέγνωσε πιθανό λάθος αναγνώσεως και σημαίνει την φράση "μετ' επιφυλάξεων".

Η κτιτορική πλάκα προέρχεται πιθανώς από το παλαιό καθολικό, τον κεντρικό δηλαδή ναό του μοναστηρίου του Οσίου Θεοφάνη στην Νάουσα. Ανάλογο κομμάτι, απότμημα της αρχικής επιγραφής, βρέθηκε στο μονύδριο που έκτισε ο ίδιος στην κοίτη του Αλιάκμονα και φυλάσσεται από τον μοναχό π. Θεωνά στο μοναστήρι του Προδρόμου της Σκήτης Βέροιας.

Το επίμαχο σημείο είναι τα τέσσερα γράμματα που βρίσκονται στην καμπύλη κορυφή της επιγραφής. Κατ' αρχάς τα γράμματα δεν είναι σε ευθεία γραμμή αλλά σε σταυροειδή διάταξη. Τα Π, Γ οριζόντια και τα Τ, Κ κάθετα. Η όλη επιγραφή έχει τον πολύ συνηθισμένο σε μοναχικά κτίσματα (εικόνες, τοιχογραφίες κλπ.) χαρακτήρα. Είναι ένας σταυρός σε βαθμιδωτή βάση, που περιβάλλεται από γράμματα και πολύ σχηματοποιημένα τα κοσμικά σύμβολα, τον ήλιο και την σελήνη. Τα άλλα συμπλήματα μέσα σε κύκλο ή τετράγωνο είναι εύκολα στην ανάγνωση: ιε = Ιησούς, χc = Χριστός, Ν = Νι, Κ = Κα δηλαδή η γνωστή αποτροπαϊκού χαρακτήρα φράση: Ιησούς Χριστός Νικά.

Τα τέσσερα γράμματα στην κορυφή της πλάκας διαβάστηκαν: Π = Παμμεγίστω, Τ = Ταξιάρχη, Κ = Κύριος, Γ = Γαβριήλ. Αυτή η ανάγνωση είναι προφανώς λανθασμένη.

Κατ' αρχάς η πλάκα δεν βρέθηκε in situ (κα-

τά χώραν) αλλά προέρχεται από αλλού και σήμερα βρίσκεται αλλού ενσωματωμένη. Δεύτερον ο Όσιος Θεοφάνης ερχόμενος από το Άγιο Όρος μετέφερε την τιμή και έκτισε ναό αφιερωμένο όμως με την μονή της μετανοίας του στο Άγιο Όρος, που πανηγυρίζει στις 8 Νοεμβρίου. Αυτή τη μέρα εορτάζεται η σύναξη του αρχιστρατήγου Μιχαήλ και πασών των επουρανίων δυνάμεων. Επειδή όμως κατά τον Όσιο Νικόδημο τον αγιορείτη "όπου Μιχαήλ εκεί και Γαβριήλ" η εορτή συμπεριέλαβε και τον αρχάγγελο Γαβριήλ, ο οποίος εορτάζει κυρίως στις 26 Μαρτίου.

Έτσι λοιπόν ο Όσιος Θεοφάνης θα αφιέρωσε τον νέο ναό πρώτιστα στον αρχιστράτηγο Μιχαήλ ενθυμούμενος την αγιορείτικη εορτή.

Ερμηνεία στα τέσσερα γράμματα μπορεί να προταθεί με ασφάλεια, αν σχετιστούν με τις άλλες βραχυγραφίες. Σε πολλές περιπτώσεις και με διάφορα αντικείμενα σε ποικίλα υλικά ΤΚ - ΠΓ. Ίσως όμως να ξενίζει κάπως η θέση, γιατί συνήθως τοποθετούνται στις βαθμίδες στη βάση του σταυρού. Αλλά σε πολλά παραδείγματα βρίσκονται στη ίδια θέση με αυτή της πλάκας.

Η ανάγνωσή τους είναι γνωστή: Τ = Τόπος, Κ = Κρανίου, Π = Παράδεισος, Γ = Γέγονεν. Η γνωστή υμνολογική φράση: Τόπος Κρανίου Παράδεισος Γέγονεν. (βλέπε παρακλητική, ήχος πλ. α΄ τετάρτη, α΄ κάθισμα).

Η παρακάτω δίστιχη χρονολογική επιγραφή διαβάστηκε ήδη σωστά, αν και στο δημοσίευμα του κ. Κραλίδη το ζ (ζήτα) διαβάστηκε Ξ και χιλιάδες έγιναν δεκάδες.

Συνεπώς η επιγραφή αυτή έχει αποτροπαϊκό χαρακτήρα με διάφορα συνηθισμένα συμπιλήματα ή βραχυγραφίες και χρονολογεί κάποιο κτίσμα το 1593..Επειδή όμως δε βρέθηκε στο ίδιο κτίσμα εντοιχισμένη αλλά από παλαιά μεταφέρθηκε και εντοιχίστηκε (διακοσμητικά πλέον) σε άλλο κτίσμα, θα περιμένουμε την αρχαιολογική σκαπάνη για να την ταυτίσουμε με τον γκρεμισμένο σήμερα ναό των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ, που έκτισε και αφιέρωσε ο Όσιος Θεοφάνης στο όρος Βέρμιο στη Νάουσα!

Η κτιτορική επιγραφή της Μονής Ταξιαρχών

Αγιογραφίες του Χριστοδούλου Ματθαίου στην Έκθεση κειμηλίων του Αγίου Όρους

της **Ελένης Μήτσιαλα - Ζεγκίνη**

Για τη Θεσσαλονίκη Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 1997 το κορυφαίο γεγονός από πνευματική, επιστημονική και καλλιτεχνική άποψη αποτελεί η μοναδική στον κόσμο Έκθεση Κειμηλίων του Αγίου Όρους. Η οργάνωση της έκθεσης πραγματοποιείται σε μια περίοδο αυξημένου διεθνούς ενδιαφέροντος για το βυζαντινό πολιτισμό. Φιλοδοξία του Οργανισμού είναι να μεταφέρει μια απόλυτα πιστή εικόνα του μοναδικού αυτού πολιτισμικού χώρου στους χιλιάδες επισκέπτες που κατακλύζουν τις αίθουσες του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού.

Για τον απανταχού Ελληνισμό, το γυναικείο κοινό που δεν μπορεί από το "άβατον" να επισκεφθεί τα μοναστήρια του Άθω και για τον Ορθοδόξους όλου του κόσμου η μεταφορά ενός μέρους αυτού του ζωντανού μνημείου του Ορθοδόξου Μοναχισμού στη Θεσσαλονίκη είναι μια μοναδική ευκαιρία επικοινωνίας με την παράδοση , το παρόν και το μέλλον ενός ανεπανάληπτου φαινομένου της πολιτιστικής και θρησκευτικής μας ζωής.

Η έκθεση , για την οποία εργάσθηκαν πλήθος ειδικών επιστημόνων, παρουσιάζεται με βάση εμπεριστατωμένη μουσειολογική μελέτη. Ιδιαίτερη σημασία δίδεται στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος οικείου στον προσκυνητή του Άθω που είναι λιτό αλλά και εξοπλισμένο με όλα τα απαραίτητα στοιχεία για την καλύτερη ανάδειξη των θεμάτων. Καταλαμβάνει 16 αίθουσες του Μουσείου συνολικού εμβαδού 1600 τ.μ. και περιέχει 1500 μοναδικά αντικείμενα λατρείας, τέχνης και καθημερινού βίου που για πρώτη φορά βγαίνουν από το Άγιο Όρος.

Η Έκθεση οργανώνεται σε τέσσερις ενότητες αφιερωμένες στο **Φυσικό Περιβάλλον**, την **Αρχιτεκτονική**, την **Καθημερινή ζωή και Λατρεία** και τους **Κειμηλιακούς θησαυρούς**. Κεντρικός άξονας αυτής της παρουσίασης είναι η πνευματικότητα που ενυπάρχει σ' όλες τις εκφάνσεις της ζωής της Αθωνικής Πολιτείας.

Η πρώτη αίθουσα είναι η αίθουσα του αρχιτεκτονικού περιβάλλοντος των μοναστικών ιδρυμάτων. Το σπάνιο κτιριακό υλικό που διασώζεται στο Άγιο Όρος συνοψίζει την μεσαιωνική και νεότερη αρχιτεκτονική του βαλκανικού χώρου. Τα αρχικά κτίσματα αποτέλεσαν το πρώτο περίγραμμα για τη δημιουργία των κατοπινών σύνθετων οικιστικών συγκροτημάτων. Η αρχιτεκτονική του Αγίου Όρους που ικανοποίησε τέλεια τις ανάγκες των μοναχών προσέφερε αξιόλογες κατασκευαστικές λύσεις και έδωσε σημαντικά αισθητικά αποτελέσματα. Στην έκθεση παρουσιάζονται ανθεντικά και νέα σχέδια, μακέτες , φωτογραφίες, θωράκια αντίγραφα τοιχογραφιών από ιδρυτές και κτήτορες Μονών.

Ο επόμενος χώρος είναι ο χώρος του παρθένου και μοναδικής ομορφιάς Φυσικού Περιβάλλοντος του Όρους. Οι πρώτοι αναχωρητές επέλεξαν τη συγκεκριμένη τοποθεσία για να βρίσκονται μακριά από τις τότε κοσμικές λεωφόρους Ανατολής - Δύσης. Το περιβάλλον αυτό διατηρήθηκε σχεδόν ανέπαφο στο πέρασμα των αιώνων μακριά από την αλόγιστη εκμετάλλευση και τις ανεξέλεγκτες παρεμβάσεις του ανθρώπου. Αυτό το μεγαλείο της φύσης θαυμάζει ο επισκέπτης μέσα από πλούσιο φωτογραφικό υλικό και φωτιζόμενες διαφάνειες καθώς και ένα πολυθέαμα με οπτικοακουστικά μέσα. Η φωτογραφική έκθεση παρουσιάζεται σε τέσσερις ενότητες: α) Η βλάστηση του Αγίου Όρους β) Οι εποχές του έτους γ) Ένα μέρος των ειδικών τοπίων του Όρους και δ) Οι ανθρώπινες δραστηριότητες.

Η αίθουσα που ακολουθεί αναφέρεται στην καθημερινή ζωή των μοναχών. Χωρίζεται σε τρία τμήματα : Τα εργαστήρια που βρίσκονται στον όροφο, τη βιβλιοθήκη και το χώρο της αυλής στο ισόγειο.

Οι ιδιαιτερότητες του Αγίου Όρους συνετέλεσαν στο να διατηρηθούν μέχρι πρόσφατα "αρχαϊκά" στοιχεία στον αγιορείτικο καθημερινό βίο . Δίδεται η ευκαιρία , μέσα από το σωζόμενο πλούσιο υλικό που διατηρείται στα αγιορείτικα ιδρύματα , να προσεγγισθούν πρακτικές, μέθοδοι, τρόποι ζωής, τεχνολογία και τεχνογνωσία του παρελθόντος τα οποία ήταν κοινά στους ελληνικούς πληθυσμούς, αλλά και στους άλλους βαλκανικούς και μικρασιατικούς λαούς.

Ειδικότερα δείχνεται ότι στον τομέα της τέχνης (της αρχιτεκτονικής και κυρίως της ζωγραφικής) το Άγιο Όρος αφού συγκέντρωσε το έργο και την εμπειρία μεγάλων μαϊστόρων , δημιούργησε δικό του καλλιτεχνικό πρόσωπο , και στη συνέχεια από τα μέσα του 18ου αι. και εφεξής έγινε βασικό κέντρο διασποράς καλλιτεχνική παραγωγής και γνώ-

σεως.

Η εκθεσιακή ενότητα , στην οποία αναφερόμαστε χωρίζεται σε δύο βασικές υποενότητες : Του καθημερινού βίου και της λατρείας. Η παρουσίαση του καθημερινού βίου γίνεται μέσα από δέκα τομείς, οι οποίοι καλύπτουν διαχρονικά την αγιορείτικη "καθημερινότητα" . Πρόκειται για τους τομείς "Μουσική", "Υγεία", "Ένοπλα σώματα", "Εργαστήρια", "Ωρολογοποιείο", "Μετόχια", "Άμπελος και οίνος", "Ζωγραφικά εργαστήρια", "Τυπογραφείο", "Φωτογραφείο", "Σταμπαδούρικο", "Υδρόμυλοι , Ανεμόμυλοι".

Στην ενότητα της λατρείας παρουσιάζονται λατρευτικά έπιπλα και σκεύη με τα στοιχεία της ανατολικής ορθοδόξου παράδοσης. Η υποενότητα αυτή συμπλέει με τις ενότητες των κειμηλίων και της αρχιτεκτονικής. Σε κάθε ενότητα παρουσιάζονται σχετικά πρωτότυπα αντικείμενα (700 + πέντε συλλογές) σχέδια , φωτογραφίες και ενημερωτικά κείμενα.

Κορύφωση της Έκθεσης αποτελούν οι χώροι της Λατρείας. Εδώ τα λατρευτικά Κειμήλια αναδεικνύονται σε καλλιτεχνικά έργα υψηλής τέχνης. Ωστόσο εκείνο που πρέπει να έχει υπόψη του ο επισκέπτης της έκθεσης δεν είναι ο πλούτος και η ποιότητα των κειμηλίων αλλά η λειτουργική τους ιδιότητα. Πρέπει να κατανοήσει ότι τα κειμήλια δεν είναι μάρτυρες μιας χαμένης αυτοκρατορίας, αλλά η ζωντανή τέχνη της Ορθοδοξίας. Τα κειμήλια απεικονίζουν χρονικές περιόδους όπως αυτές υπαγορεύονται από την ιστορία του Βυζαντίου.

Ο πρώτος χώρος φιλοξενεί Εικόνες και αντικείμενα μικροτεχνίας από τον 10ο αιώνα έως το 1424. Στον ίδιο χώρο φιλοξενείται κι το τέμπλο του Πρωτάτου. Στη δεύτερη ενότητα απεικονίζεται η περίοδος από το 1434 έως το τέλος του 16ου αιώνα. Σ' αυτό το χώρο κυριαρχεί η "Κιβωτός" η οποία ταυτίζεται νοηματικά με το Άγιο Όρος και στεγάζει πολύτιμα εικονογραφημένα Ευαγγέλια. Ιερά σκεύη, είδη μικροτεχνίας, αριστουργήματα κεντητικής εκτίθενται στην Κόγχη - Σκευοφυλάκιο καταγράφοντας το πλήθος και την ποικιλία των μορφών. Η Έκθεση συνεχίζει την πορεία της με φορητές Εικόνες του 17ου, 18ου και 19ου αι. με ιερά άμφια και σκεύη λατρείας.

Στην τελευταία ενότητα παρατίθενται σκηνές από μνημειακή ζωγραφική, οι οποίες απεικονίζουν οράματα από την Αποκάλυψη, ενώ η εικόνα της Άκρας Ταπείνωσης της Μονής Ιβήρων σε οδηγεί μπροστά στο θείο δράμα.

Στον όροφο με τα εργαστήρια περιμένει μια ευχάριστη έκπληξη το Ναουσαίο επισκέπτη της έκθεσης . Εδώ ανάμεσα στα πολλά ενδιαφέροντα εκθέματα περιλαμβάνονται και δύο μεγάλες εικόνες του Ναουσαίου αγιογράφου Χριστόδουλου Ματθαίου. Ο Χριστόδουλος θεωρείται ο τελευταίος από τους μεγάλους επώνυμους αγιογράφους του Αγίου Όρους που ίδρυσαν εργαστήρια ζωγραφικής με μεγάλη καλλιτεχνική παραγωγή. Τα έργα του [illegible] όχι μόνο για το Αγιώνυμο Όρος αλλά και για ολόκληρο τον ορθόδοξο κόσμο. Γνωρίζουμε ότι πλήθος αγιογραφιών του βρίσκονται σε ναούς της Ρωσίας.

Ο Χριστόδουλος ακολούθησε τα βήματα του πατέρα του, που ήταν και αυτός αγιογράφος, μέτριας όμως αξίας , όπως πληροφορούμαστε από το ενημερωτικό σημείωμα της έκθεσης. "*...Περί τα μέσα του 19ου αιώνος ο "κοσμικός" Ματθαίος Ιωάννου , μέτριος καλλιτέχνης, καταγόμενος από την Κόρινθο και με αξιόλογη ζωγραφική παρουσία στα αγιορείτικα μετόχια της Ρουμανίας ήδη το 1840 ανέπτυξε μεγάλη ζωγραφική δραστηριότητα στο Άγιο Όρος και συνέχισε την παράδοση των προηγουμένων προσπαθώντας παράλληλα να εκσυγχρονίσει τη ζωγραφική του με την εισαγωγή νεοκλασικών στοιχείων.*

Ο μεγαλωμένος στο Όρος γιος του Χριστόδουλος, αξιολογότερη καλλιτεχνική προσωπικότητα υπέγραφε τη δουλειά του ως "Χριστόδουλος εκ Ναούσης". Μια ισχυρότερη προσωπικότητα από τον πατέρα του, ο Χριστόδουλος ανέπτυξε ένα στυλ προσωπικό, στο οποίο το ταίριασμα του νεοκλασικού τρόπου συνδυασμένου με την ακαδημαϊκή λιτότητα άφηνε χώρο για μια συγκεκριμένη ευγένεια, μια σημαντική ψυχολογική εμβρίθεια και μια χαρακτηριστική ατμόσφαιρα ευαίσθητης μελαγχολίας."

Στις επεξηγήσεις που υπάρχουν κάτω από τις αγιογραφίες διαβάζουμε "*Εικόνες των αγίων Ανδρέου και Αντωνίου έργα του φημισμένου αγιογράφου Χριστόδουλου Ματθαίου από τη Νάουσα, ο οποίος διδάχθηκε τη ζωγραφική από τον πατέρα του στο Όρος και εργάστηκε εκεί το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του. Οι εικόνες είναι του 1909 και 1911 και προέρχονται από τη Σκήτη του Αγίου Ανδρέου.*" Η Σκήτη του Αγίου Ανδρέου μέχρι τα μέσα του αιώνα μας ήταν Ρωσική γι' αυτό και το όνομα του αγίου Αντωνίου είναι γραμμένο στα ρωσικά, αλλά και στο ειλητάριο που κρατά ο Άγιος γράφει ελληνικά και ρωσικά "*Εγώ ουκέτι φοβούμαι τον Θεό αλλά αγαπώ αυτόν*".

Η φήμη και η αξία του Ναουσαίου καλλιτέχνη ενισχύεται από τη δεύτερη εικόνα του Αγίου Ανδρέου που παραγγέλθηκε και αφιερώθηκε στη Σκήτη από τον Πατριάρχη Κων/πόλεως Ιωακείμ Γ' σύμφωνα με την επιγραφή του περιθωρίου. "*Οικουμενικόν Πατριαρχείον - Ο Πατριάρχης Κων/πόλεως Ιωακείμ ο Γ- τη εν Άθω Βατοπεδινή Σκήτη του αγίου Ανδρέου εις ευλογίαν και ιερόν φυλακτήριον - ¶πθ Νοεμβρίου 1η* ".

Δυστυχώς η απαγόρευση της φωτογράφησης στο χώρο του Μουσείου δεν επέτρεψε την παρουσίαση των εικόνων στο περιοδικό.

Εικόνες και Ιστορία

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΑ-ΣΩΤΗΡΗ ΤΗΣ ΝΑΟΥΣΑΣ

Του **Θωμά Γαβριηλίδη**

Μετά το ολοκαύτωμα της Νάουσας του 1822, όταν δόθηκε η άδεια απ' τον σουλτάνο να ξαναχτιστεί η κουρσεμένη πολιτεία, ξαναχτίστηκαν , όπως ήταν αναμενόμενο, και οι καταστραμμένες εκκλησιές της- ανάμεσά τους και ο Αγια-Σωτήρης (η Μεταμόρφωση του Σωτήρος). Αργότερα ο μετεπαναστατικός αυτός ναός, που σύμφωνα με μαρτυρίες παλιών Ναουσαίων ήταν μικρός, κατεδαφίστηκε, για να χτιστεί στο μεγάλο οικόπεδό του ο σωζόμενος και στις μέρες μας μεγαλόπρεπος βυζαντινού ρυθμού ναός. Γύρω στο 1919 χτίστηκε στα δυτικά της εκκλησιάς του Αγια-Σωτήρη και το πανύψηλο λιθόκτιστο καμπαναριό με συνδρομή των Ναουσαίων της Αμερικής, οι οποίοι ποτέ δεν έπαψαν να αγαπούν και να ευεργετούν τη γενέθλια γη.

Ο Αγια-Σωτήρης ήταν η εκκλησιά των παιδικών μου χρόνων, η ενορία μας, γιατί η Υπαπαντή, η εκκλησούλα της γειτονιάς μου, αλλά και ο Αγια-Δημήτρης, λίγο πιο πέρα (βορειοδυτικά) λειτουργούσαν μόνο στη γιορτή τους ή όταν γινόταν κάποια ιδιωτική λειτουργία. Παιδί , θυμάμαι, πήγαινα και στεκόμουν κοντά στο Δεσποτικό του Αγια-Σωτήρη για να μπορώ από τη μια να χαίρομαι τη θωριά της Πλατυτέρας των Ουρανών , η οποία με το μικρό γιο της στην αγκαλιά και τη συνοδεία αγγέλων κατεβαίνει από τους ουρανούς, για να λειτουργηθεί στην εκκλησιά μας, (έτσι ερμήνευα τότε την τοιχογραφία της πλατυτέρας που υπάρχει πάνω από την κόγχη του Ιερού του Αγια-Σωτήρη), και από την άλλη τον Παντοκράτορα, τους Αποστόλους και τους Ευαγγελιστές στο κέντρο της κορυφής, στις πλευρές και τα ημιθόλια του ουρανοκρέμαστου, κατά την παιδική μου φαντασία τρούλου.

Αυτές οι τοιχογραφίες του μητροπολιτικού ναού του Αγια-Σωτήρη που είναι μέχρι τώρα οι μόνες, και, ευτυχώς σχεδόν αναλλοίωτες, έχουν τόσο βαθιά εντυπωθεί στη μνήμη μου και τόσο κερδίσει τον θαυμασμό μου, που όσες άλλες κι αν είδα δεν κατόρθωσαν να τις εκτοπίσουν απ' την πρώτη θέση κι ας μην ξέρω ακόμη το ζωγράφο τους !

Η εκκλησιά του Αγια-Σωτήρη είναι κάτι το μοναδικό και ανεπανάληπτο για μένα, επειδή μέσα σ'αυτήν και στο παρεκκλήσι της Υπαπαντής (της Παπαντούλας μας), μπορώ να φανταστώ μαζεμένο όλο μου το συγγενολόγι και όλους τους παιδικούς μου φίλους, τους γείτονες και τις γειτόνισσες, ώσπου γύρω στα 1950 ο γυρισμός αρκετών στο παλιό Ημερολόγιο μας έκανε "από δύο χωριά".

Οι εικόνες του τέμπλου

Αυστηρές μαζί και γεμάτες γλύκα, μελαχροινές και γι'αυτό ίσως τόσο οικείες, οι εικόνες του τέμπλου του Αγια-Σωτήρη , ανακαινίστηκαν την 1-12-1947, όταν ήμουν εννέα περίπου χρόνων και γι'αυτό δεν μπορώ να πω πως ήταν πιο πριν, επειδή τις θυμάμαι όπως είναι και τώρα.

Σε πρόσφατο προσκύνημα σχημάτισα τη γνώμη , ότι η ανακαίνιση πρέπει να περιορίστηκε κυρίως στο κάτω μέρος των εικόνων, εκεί που θα είχαν υποστεί κάποια φθορά από τα πολλά φιλήματα των πιστών. Έτσι εξαφανίστηκαν κάτω από το καινούργιο επίστρωμα οι χρονολογίες κατασκευής και η υπογραφή του αγιογράφου, όπως και οι επιγραφές που ίσως μαρτυρούσαν τους δωρητές. Ο ανακαινιστής σημείωσε μόνο το έτος 1842 (κάτω αριστερά) ως έτος αγιογράφησης και την ημερομηνία ανακαίνισης 1.12.1947 (κάτω δεξιά όπως τις βλέπουμε). Έχω τη γνώμη πως με έναν καθαρισμό από ειδικούς του επιστρώματος της ανακαίνισης οι εικόνες θα αποκτούσαν την πρωτότυπή τους χάρη και θα αποκάλυπταν το μυστικό της αγιογράφησής τους.

Στις εικόνες του τέμπλου του Αγια-Σωτήρη παριστάνονται οι εξής άγιες μορφές:

1. Ο Ιησούς Χριστός (επιγραφή Ο ΩΝ= ο υπάρχων...)
2. Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος
3. Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος
4. Ο Άγιος Σπυρίδων
5. Η Μήτηρ του Θεού (Θεοτόκος)
6. Η Μεταμόρφωσις του Σωτήρος
7. Ο Άγιος Νικόλαος
8. Ο Άγιος Δημήτριος

Στις πλάγιες θύρες του Ιερού παρίστανται οι Αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ. Στους πεσσούς, δεξιά και αριστερά της Ωραίας Πύλης τοποθετήθηκαν γύρω στα 1978 (αυτή η χρονολογία υπάρχει στην εικόνα της Αγίας Κασσιανής) δύο νεότερες εικόνες, αυτή που προαναφέρθηκε και η εικό-

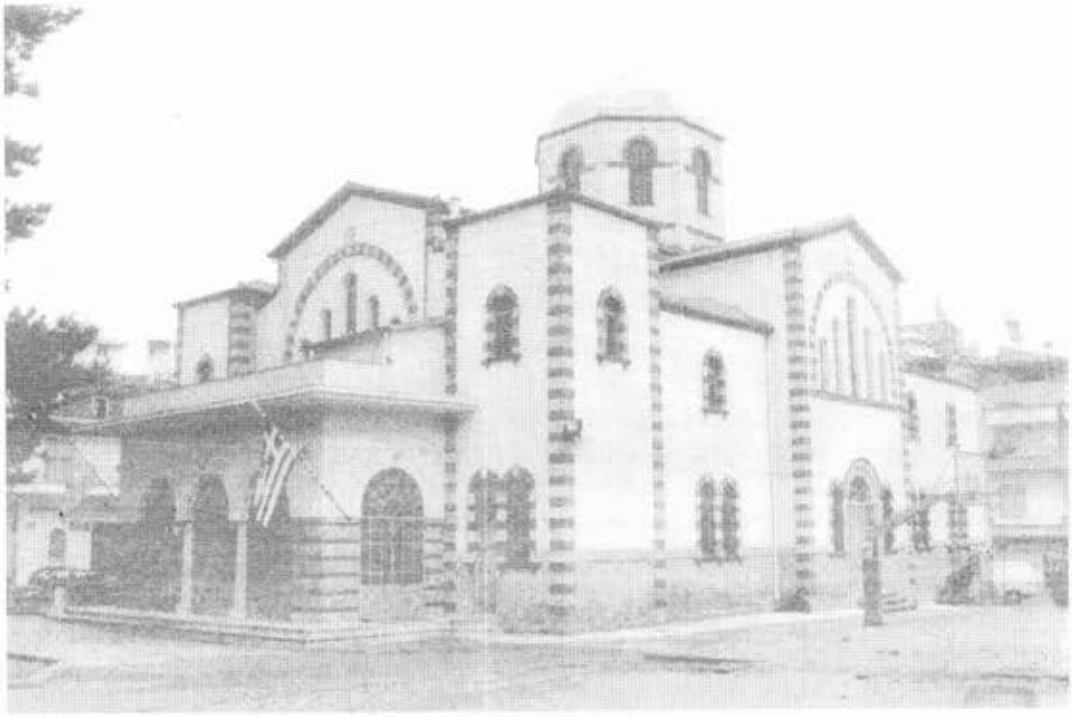

να του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου.

Άλλες ενεπίγραφες εικόνες

Η αρχαιότερη, απ' όσες μπόρεσα να δω, ενεπίγραφη εικόνα της εκκλησιάς του Αγια-Σωτήρη πρέπει να είναι αυτή που παρουσιάζει τον ΑΓΙΟ ΓΕΩΡΓΙΟ ΤΟ ΝΕΟ με φουστανέλλα και φέσι. Η επιγραφή της λέει "δια χειρός Γεωργίου εκ Σελίτζης 1839 Ιανουαρίου 10".

Στο βόρειο τοίχο μαζί με την εικόνα του Αγίου Γεωργίου του Νέου, που προαναφέρθηκε, είναι αναρτημένες και οι παλιές , όσο εκείνες του τέμπλου ίσως, εικόνες των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού των γνωστών Αναργύρων, του Αγίου Αθανασίου και του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου (των οποίων οι επιγραφές είναι σκεπασμένες από τη βαφή της ανακαίνισης, που κάποτε πρέπει να φύγει), ενώ στο δυτικό τοίχο υπάρχει η εικόνα των Αγίων Νικάνορος και Διονυσίου.

Ανάμεσα στις αναρτημένες στους τοίχους της εκκλησιάς του Αγια-Σωτήρη εικόνες ξεχωρίζουν τέσσερις με τις εξής επιγραφές:

1.Η ΒΑΠΤΙΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ: Αφιερούται εις τον εν Ναούσῃ Ιερόν Ναόν της Μεταμορφώσεως εις μνήμην της οικογενείας Ματθαίου Ιωάννου ζωγράφου. Έργον Χριστοδούλου Ματθαίου.1925

2. Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Δαπάνη Γεωργίου Α. Κύρτση. Υπό Χριστοδούλου Ματθαίου εν Καριαίς Αγίου Όρους Άθω 1909.

3. Ο ΑΓΙΟΣ ΤΡΥΦΩΝ: Δαπάνη και Συνδρομή των Απελουργών, χειρ Ματθαίου εν μηνί Ιου.....(η επιγραφή είναι δυσανάγνωστη προς το τέλος εξ αιτίας της κορνίζας.) Χαριτωμένο είναι το αποτέλεσμα που προκύπτει εξ αιτίας της παράλειψης από απροσεξία οπωσδήποτε του γράμματος -μ- στη λέξη απελουργών (=αμπελουργών), εκτός αν ο ζωγράφος είχε πρόβλημα προφοράς του φθόγγου -μπ-, όπως η μακαρίτισσα η κυρά Βασιλική, η μάνα μου, η οποία ως Πόντια νόμιζε ότι πρόφερε μπλέ, σόμπα κλπ, ενώ έλεγε το πλε, η σόπα κλπ...

4. Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ: Δαπάνη Κωνστ. Περισιοράτη εν Ναούσῃ τη 1η Νοεμβρίου 1921, έργον Κωνστ. Χατζηνώτα.

Τέλος, από τις εικόνες σύγχρονων αγιογράφων, που επίσης υπάρχουν στο μητροπολιτικό ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (του Αγια-Σωτήρη) της Νάουσας, μαρτυρίες ότι οι ευσεβείς δε λείπουν ούτε από την υλιστική εποχή μας, αναφέρω ενδεικτικά μία, των Αγίων Ραφαήλ, Ειρήνης και Νικολάου , που είναι "Δέησις και δωρεά Μιχαήλ, Μάγδας και τέκνων Ξανθίδη, Δημητρίου και Πηνελόπης Μπρούβαλη" και έργο της "ελαχίστης Άννης Καζαντζίδη" του 1993.

Στην εκκλησία του Αγια-Σωτήρη της Νάουσας πρέπει να υπάρχουν και κάποια κειμήλια, που ο γράφων δεν είχε την τύχη να δει, τότε που ετοίμαζε το σημείωμα αυτό, τον Ιανουάριο του 1996, γι'αυτό επιφυλάσσεται να ξαναγράψει, όταν θα έχει νεότερα...

Καλοκαίρι του 1936

Συζητήσεις με τον Κωνσταντίνο Χατζημαλούση

Του **Αχιλλέα Γκούτα**

Προλεγόμενα

Οι πιο κάτω σημειώσεις πάρθηκαν στα πεταχτά , το καλοκαίρι του 1936, στη Νάουσα , σε συνομιλίες με τον μακαρίτη Χατζημαλούση. Μαζί με τον φίλο και συμφοιτητή Θεόφιλο Σημανίκα θέλαμε να μάθουμε για το "ΠΟΥΠΟΥΛΟ ΤΗΣ ΝΙΑΟΥΣΑΣ", ένα κίνημα λαϊκό, αγροτοεργατικό, στα τέλη του 19ου αιώνα με τις αρχές του 20ου . Ήταν ένας από τους αρχηγούς του κινήματος. Ποιές ήταν οι αιτίες αυτού του κινήματος; ποιές οι κοινωνικές συνθήκες της Νάουσας που κυοφόρησαν αυτό το ΠΟΥΠΟΥΛΟ; πως ξεκίνησε και ποίοι οι οπαδοί κι οι αρχηγοί του ; τι πέτυχε; κλπ Πολλά θέλαμε να μάθουμε!

Ο Χατζημαλούσης ήταν περίφημος. Γέρος πια, μα στητός και περήφανος για τον ρόλο του στα κοινωνικά κινήματα της Νάουσας. Θυμόταν πολλά... μα είχε και τις ιδιοτροπίες του (και ποιός δεν έχει;) Ξεχνούσε πολλά ή ήθελε να ξεχάσει και μας παρατραβούσε στις λεπτομέρειες και στο κουβεντολόι. Σ'αυτές τις συζητήσεις με τον μακαρίτη Χ"Μαλούση στα γρήγορα κρατιόταν οι σημειώσεις με το σκοπό να καθαρογραφούν αργότερα και συναρμολογηθούν... Δυστυχώς μια μέρα Αυγούστου (4η) όλα κόπηκαν.. κι οι κουβέντες κι οι σημειώσεις... Ύστερα από τόσα χρόνια βρέθηκαν οι παρακάτω σημειώσεις, αντιγράφηκαν , όπως είχαν με τη φρασεολογία (αν αποδίδεται καλά) του ίδιου του Χατζημαλούση.[1]

Λ.Φ.Γ.
Φ/ρης 1974

1. Για τους τζορμπατζήδες

Πώς δημιουργήθηκεν ο "τζορπαρτζηδισμός" στη Νάουσα ύστερα από την καταστροφή (1822);

Ο "τζορμπατζηδισμός" στη Νάουσα ήταν απόροια της τουρκικής τακτικής του τουρκικού "κοτζαμπασισμού" (μεγάλα κεφάλια π.χ. Ζαφειράκης, Μάμαντης). Οι κοτζαμπάσηδες κυβερνούσαν τη Νάουσα. Είχαν πραγματική αξία και εκτιμούνταν οι κοτζαμπάσηδες και τζορμπατζήδες γιατί έπρεπε να είναι από τζάκι και νάχουνε παράδες. Μ' όλο τον ξεπεσμό τους, ορισμένοι από τους τζορμπατζήδες και κοτζαμπάσηδες είχαν εκτίμηση μέχρι την προηγούμενη γενιά. (*Ποιά γενιά εννοεί; του 1900-1910;*) Είχαν δικούς τους ανθρώπους έμπιστους (ο Τσίτσης είχε τον Δήμο Τζερένη και Τσολάκο σαν δικούς του ανθρώπους, ο Κόκκινος είχε τον Γιοβάνη, ο Γιώργος Λαπαβίτσας είχεν έμπιστό του τον .... ο Χ"Γιαννούσης είχε τον Χ"Μηνά, ο Κώστας Αντωνάκης - Περδικάρης είχε τον Γιοβάνη από την Κατερίνη κλπ).

Οι τζορμπατζήδες -άλλαξεν ο τίτλος τους από κοτζαμπάσηδες- 20 μέχρι 30 στη Νάουσα, συνήρχοντο και αποφάσιζαν περί των κοινών υποθέσεων (μέχρι το 1890) Υπεράσπιζαν τους προστατευόμενους τους. Στην προηγούμενη γενιά (;) με την μεταβολή των κοινωνικών συνθηκών, άλλαξεν η τακτική του τζορμπατζηδισμού. Κατάντησαν τύραννοι και συμφεροντολόγοι. Ο λαός εβόγγηζε.

2. Δημοτικοί άρχοντες

Στο 1867 ο Σουλτάνος έκανε το Τουρκικό Σύνταγμα (;) και ανεγνώρισε δήμους και κοινότητες. Έτσι και στη Νάουσα. Στις πρώτες δύο-τρεις περιόδους οι Τζορμπατζήδες.

Παραχωρήθηκαν τα δημόσια κτήματα και τα αδέσποτα παραχωρήθηκαν στο Δήμο , όπως το Κιόσκι, φύτεψαν τα αφύτευτα, η Κούλα κλπ., το Δημαρχείο (Διοικητήριο) Αράπιτσα μέχρι ...

Πρώτος Δήμαρχος ο Μουσταφά Μπαρμπέρης (1868). Επειδή όμως η πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν Χριστιανοί, παύθηκεν ο Μουσταφά και διορίστηκεν ο Λαπαβίτσας (Κωνσταντίνος), ο οποίος είχεν 6 "σείζηδες"- χριστιανούς χωροφύλακες- το Ίτσιο, τον Μπάτσαλα κ.ά. Κάποτε (;) εφαρμόστηκεν ο νόμος περί εκλογής (των δημάρχων) και ήρθε Δήμαρχος ο Κώστας Αντωνάκης (Περδικάρης).Τον διαδέχτηκεν

ο Δημήτριος Λόγγος κτλ.

Εκλογές δημοτικές : αν και αναφέρονται στη μετάφραση της τουρκικής νομοθεσίας (3 τόμοι) του Νικολαΐδη, ότι οι έχοντες κτήματα και πληρώνοντες κτηματικό φόρο προς το Δημόσιο από 50-100 γρόσια κι απάνω, είχαν το δικαίωμα του "εκλέγειν", οι πληρώνοντες φόρο άνω των 100 γροσίων είχαν και το δικαίωμα του "εκλέγεσθαι".

3. Ένα γεγονός- παράδειγμα (;)

Η απόφαση που πήραν οι πρόκριτοι της Νάουσας στην Μητρόπολη να επιτρέψουν να περάσει το νερό της Αράπιτσας από τα χτήματα της Παναγιοπούλας, για το εργοστάσιο του Λόγγου, με την υποχρέωση να πληρώνει αυτό (δηλαδή το εργοστάσιο) 30 λίρες τον χρόνο για τα σχολεία.

Πλήρωσαν μόνο μια χρονιά (188...) Κατά το 1911, γι' αυτό και για άλλα έγινε δίκη για να κατασχεθούν και θα κατέσχοντο οι περιουσίες τους. Έγινε έφεση στην Κωνσταντινούπολη. Εν τω μεταξύ εμεσολάβησαν τα γεγονότα 12-13, ήρθε το Ελληνικό και γλίτωσαν οι βιομήχανοι.

4.- Το ζήτημα του Σιδηροδρομικού Σταθμού

Στα 1890 αποφασίζει ο Σουλτάνος να κάνει την σιδηροδρομική γραμμή Σαλονίκη -Μοναστηριού και εκδίδει φιρμάνι. Και περιλαμβάνονταν σαν Σταθμός κι η Νάουσα. Και σε λίγο καιρό ήρθεν η επιτροπή να κάνει καταμετρήσεις στη Νάουσα (γαλλοαυστριακή η εταιρία) υπό την ηγεσία του Σεβαλιέ (Chevalier) και εγκαταστάθηκε στο Κιόσκι, έως 17 μέρες. Καταμετρώντας τον σιδηροδρομικό σταθμό στο κάτω τείχος της Παναγιοπούλας. Έστησαν τους πασσάλους τις σημαίες κτλ.

Δυστυχώς οι επιτελείς αυτοί, γνωρίζοντας τον γιατρό Περδικάρη , σπουδαγμένο στην Ευρώπη , τον πήραν γιατρό στην εταιρία με 1 εικοσόφραγκο τη μέρα. Ζήτησαν ένα δώρο, 500 εικοσόφραγκα. Δεν τους τα έδωσαν . Θύμωσαν έφυγαν. Κι έκαναν τον σιδηροδρομικό σταθμό στον Κοπανό. Πήγεν επιτροπή στην Πόλη, όπου απολογήθηκαν οι Γάλλοι μηχανικοί. Αλλά δεν έκαναν τίποτε. Το τραίνο λειτούργησε τον Ιούλη 1892.

5. (Σχετικό με τους άρχοντες της Νάουσας)

Από της εποχής του Μητροπολίτη Κοσμά γίνεται καταστατικό για εκλογές (*φαίνεται επιτρόπων Ι. Ναών;*)

Στο 1897 φιλονίκησαν οι δύο παρατάξεις (Λόγγου και Περδικάρη) . Σκληρότατος ο αγώνας, που αν δεν ήταν ο ελληνο-τουρκικός πόλεμος θα έκανε μεγάλο κακό στην πόλη (ξόδεψαν 320 λίρες των παγκαριών των εκκλησιών για τα ταξίδια τους κλπ).

6. Μερικά από τα αίτια της κοινωνικής αναταραχής στις τελευταίες δεκαετίες (δύο;) του 19ου αιώνα

- Άλλη πληγή ήταν η "δεκάτη" (φόρος). Ενοικιάζονταν σε διάφορους από το Τουρκικό Κράτος. Σ' αυτήν την εποχήν άρχισαν οι πλούσιοι τζορμπατζήδες να νοικιάζουν οι ίδιοι τη "δεκάτη". Με το πρόσχημα αυτό καταδυνάστευαν τους φτωχούς παραγωγούς και καλλιεργητές.
- Τοκογλυφία των πλουσίων (40, 60 και 90%).
- Αρπαγές διάφορες, ξυλοδαρμοί δημόσιοι των φτωχών
-το κίνημα της Ντριστέλας (;) όπου σκοτώθηκαν και αθώοι άνθρωποι του λαού.

7. ... μετά το χαλασμό...

- ..... άλλοι τζορμπατζήδες ήρθαν και αποκαταστάθηκαν στη Νάουσα, έχοντες χρήματα ολίγα και επιδόθηκαν οι δραστηριότεροι σε διάφορες επιχειρήσεις αμπέλια, σηροτροφία (πολύ προσοδοφόρα επιχείρηση), βιομηχανία των μπατανιών π.χ. Κύρτσης, Λόγγου αδελφοί, Ρόζης, Ν. Στέφος, Ι και Δ. Τουρπάλη, Πεχλιβάνος, Πλατσούκας κλπ. Καράτζας. Ο Χ"Δημητρίου στα τσιφλίκια (άγνωστο που βρήκαν τα τσιφλίκια), οίκος Μπέλα Τασιώνα (νυν Χ"Μανωλούσης) είχε πολλά κτήματα. Ο Χ"Αντώνιος προ του Χαλασμού, είχε συγγενή γιατρό που άφησε χρήματα. Βρήκαν πολλοί χρήματα. Αρπάχτηκαν και πολλά χτήματα. (*Εννοεί μετά το χαλασμό*). Επειδή ο λαός ήταν ηθικότερος και γιατί πλεόναζαν οι περιουσίες, πολλές άρπαξαν, αλλά και πολλές δωρίστηκαν στις εκκλησίες.

Το τουρκικό κράτος μετώκησε Κονιάρους στη Νάουσα για να μην εξεγερθούν πια οι κάτοικοι. Όχι όμως μπέηδες ή πασάδες, αλλά απλούς εργαζόμενους (αγάδες ονομάζονταν).

8. (Σχετικά με την βιοτεχνία -βιομηχανία)

Η βιομηχανία (βιοτεχνία) των ΣΑΑΚΙΩΝ (σαγιάκια) χρονολογείται από το 1840 και δώθε. Η βιομη-

χανία έκανε "σαγιάκια", και τα έστελναν στην Παλιά Ελλάδα. Πλην των υδροκοπάνων ο Μπέλας είχε 3 τσιφλίκια . Έκανε τη φάμπρικα στη συνοικία των Ρέντη (κοντά στο Κιόσκι) από ταμπάκο και τσιδιά (;). Άλλο κοντά στην Αράπιτσα.

Λίτος του Περδικάρη. Δεν πήγανε καλά.

Οι άλλοι βιομήχανοι σαγιακιών πλούτυναν και έκαναν το 1ο εργοστάσιο "Λόγγου -Κύρτση και Τουρπάλη. (1874 ή 75) Δεύτερο εργοστάσιο του Μπίλη Τσίτση, Γκούτα- Καράτζια κλπ.

Είχεν η Ναουσαίικη βιομηχανία μύλους σουσαμόλαδου και αλευρόμυλους, τροφοδοτούσαν όλη την Νάουσα κλπ.

Στην προηγούμενη γενιά, όταν άρχισαν να κτίζονται τα πρώτα εργοστάσια και να πλουτίζουν, να ταξιδεύουν. Είδαν την οικονομική τους δύναμη.

Επειδή οι βιομήχανοι προόδεψαν και σε καμμιάν άλλη πόλη δεν υπήρχαν εργοστάσια. Αφού έγιναν τέσσερα (4) μεγάλα στη Νάουσα μέχρι το 1908. Οπότε η Τουρκία εκαυχιόνταν για την Νάουσα σαν "Κιουτσούκ- Μάντσεστερ " (μικρό Μάντσεστερ). Η Τουρκία δεν είχε τάσεις να επιβάλλει φόρους (στη βιομηχανία).

Οι βιομήχανοι επλήρωναν ελάχιστα. Οι βιομήχανοι της Νάουσας , οι οποίοι εκμεταλλεύονταν το άσπρο κάρβουνο της πόλης, δεν σκέφθηκαν να δώσουν φόρο κανένα στην Κοινότητα.

Και αυτήν την εποχή οι "τζορμπατζήδες" έγιναν τυραννίσκοι πραγματικοί και εκμεταλλευτές. Διότι ενώ αυτοί αλματωδώς πλουτίζοντες διπλασίαζαν και τριπλασίαζαν τα εργοστάσια, με μυθώδη πλούτη, ο εργατικός λαός δεν έβλεπε σχεδόν κανένα όφελος.

Γιατί οι εργαζόμενοι, 2.000 - 3000 εργάτες , επληρώνονταν ημερομίσθια από 2 μετελίκια (4 δεκάρες ελληνικής χρυσής δραχμής) μέχρι 40 λεπτών ήτοι 2 γρόσια (για τους παλιούς και από 10 χρόνια εργαζόμενους). Η δε εργασία στα εργοστάσια ήταν τόσο σκληρή (γιατί κάθε εργοστάσιο είχε τους "καβάτζηδες"- φύλακες - συνήθως Αρβανιτάδες, που καθόταν στην πόρτα , για ασφάλεια δήθεν και εποπτεία των εργαζομένων). Αλίμονο στους εργάτες που θα πήγαιναν ύστερα από την ανατολή του ήλιου. Δεν τους δέχονταν και τους έδιωχναν σκαιότατα. Κι αν συνέβαινε αυτό Τετάρτη ή Πέμπτη δεν πληρώνονταν και οι προηγούμενες μέρες που είχαν δουλέψει.

Ακαθόριστος η εργασία, δεν υπήρχαν οι προστατευτικοί της εργασίας νόμοι στην Τουρκία και οι βιομήχανοι όρισαν ως εργάσιμη μέρα από της ανατολής του ήλιου μέχρι το σκοτείνιασμα της μέρας . Ζωή αβίωτη.

Τα σχολεία διεύθυναν αυτοί οι τζορμπατζήδες που έβαζαν τα μεγάλα δίδαχτρα, ίσως και από υστεροβουλία, για να μη σπουδάζουν τα φτωχά παιδιά και έτσι να κατευθύνονται στα εργοστάσια (5 γρόσια , 10,30 κτλ)

Δημιουργήθηκεν ένα μεγάλο ρεύμα για μετανάστευση στην Αμερική , κυρίως, και στην Αίγυπτο. (Κατά το 1912, μ'όλη την βιομηχανία 1.270 περίπου βρίσκονταν στα ξένα μέρη , σε πόλη με 8.000 κατοίκους). Εξ άλλου είχαν συμβληθεί μεταξύ τους οι εργοστασιάρχες, που δεν δέχονταν έναν εργάτη ή εργάτρια , που είχε διωχτεί από άλλο εργοστάσιο.

Αυτή η καταπίεση είχε και σύγκρουση των (....) συμφερόντων μεταξύ των τζορμπατζήδων. Δύο κόμματα αυτών : α) Λόγγος , Κύρτσης, Τουρπάλης, Πετρίδης κ. ά. β) Δ. Τσίτσης, Κ. Τσίτσης, Καράτζα και αδελφοί Μπίλη. Αγώνας σκληρός ως τα χέρια, για να επικρατήσει το ένα εργοστάσιο στο άλλο. Όπου τα θύματα ήταν οι άνθρωποί τους, δηλαδή άνθρωποι του λαού (Νικόλας Τσίτσκαρης, Αμπντουλάχ Αλίτση). Αυτοί οι αγώνες διάρκεσαν 8 χρόνια. Στα δικαστήρια άρχισαν να δημιουργούνται ψευτομάρτυρες. Έτσι έμπασαν και το επίσημο ψέμα στην κοινωνία της Νάουσας.

Επιλεγόμενα

Πέρασαν 61 χρόνια από τις συναντήσεις μας με τον μακαρίτη Χ" Μαλούση και 23 από τότε που βρέθηκαν οι σημειώσεις αυτές και καθαρογράφτηκαν. Στο μεταξύ έφυγαν και ο αρχηγός του "Πούπουλου" και ο Καπετάνιος Θεόφιλος, που συμμετείχε στις συναντήσεις- συζητήσεις.

Οι παρακάτω παραπομπές είναι ταυτάριθμες με τους αριθμούς των θεμάτων των Σημειώσεων:

2. Για τους δημοτικούς άρχοντες βλ. Και εφημερίδα "Φωνή της ΝΑΟΥΣΗΣ" φύλλο Αυγούστου 1978

4.- Για το θέμα του τραίνου βλ. Ίδια εφημερίδα φ. Φ/ρίου 1983

5.- Η Κοινότητα της Ναούσης απέκτησε Κανονισμό το 1892

7 και 8.- βλ. και σχετικό άρθρο για τις εργασιακές σχέσεις στο τεύχος 62 / 1993 του περιοδικού ΝΙΑΟΥΣΤΑ.

Α.Φ.Γ.

"ΣΕΦΕΡΤΖΕΙΟΝ"

4° Δημοτικό Σχολείο Νάουσας

Μια αρχιτεκτονική προσέγγιση

του **Αλέξανδρου Οικονόμου**
Αρχιτέκτονα Μηχανικού-Πολεοδόμου

Συμπληρώνονται φέτος 100 χρόνια από την ανέγερση του κτιρίου όπου σήμερα στεγάζεται το 4ο Δημοτικό Σχολείο της πόλης μας, που είναι πιο γνωστό με το όνομα "Σεφέρτζειον", από το όνομα του ναουσαίου βιομηχάνου Σεφερτζή, ο οποίος χρηματοδότησε σε μεγάλο βαθμό την ολοκλήρωση της ανέγερσής του. Με την ευκαιρία αυτή το περιοδικό μας δημοσιεύει στη συνέχεια την εργασία του συνεργάτη μας κ. Αλέξανδρου Οικονόμου, ο οποίος επιχειρεί μια αρχιτεκτονική προσέγγιση του κτιρίου και καταγράφει κάποιες ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις σχετικές με την επίδραση της βιομηχανικής ανάπτυξης στη μορφολογία των κτιρίων της πόλης.

Σύντομο ιστορικό της ίδρυσης και κατασκευής του σχολείου

Όπως αναγράφεται στην μαρμάρινη πλάκα που βρίσκεται στο υπέρθυρο της κεντρικής του εισόδου το κτίριο του σημερινού 4ου Δημοτικού Σχολείου Νάουσας **"ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ Β' ΟΡΟΦΟΥ ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΝΑΟΥΣΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΟΣΛΙΑΝΙΤΩΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1897"**. Οι Οσλιανίτες κάτοικοι της Νάουσας ανέλαβαν να κτίσουν, στα τέλη του περασμένου αιώνα, με δική τους δαπάνη, Νηπιαγωγείο στην ενορία της Μεταμορφώσεως, το οποίο παρεχώρησαν στη συνέχεια, το 1903, ως δωρεά, στην Ορθόδοξη Ελληνική Κοινότητα της Νάουσας[1]. Αρχιτέκτων του κτιρίου αναφέρεται ο Θωμάς Τσιώτσης. Ο πρώτος (υπερυψωμένος ισόγειος) όροφος του νέου κτιρίου ολοκληρώθηκε μέχρι το 1905, ενώ ο δεύτερος όροφος άρχισε να κτίζεται το 1912 και τελείωσε το 1915, με δωρεά του βιομηχάνου Σεφερτζή[2].

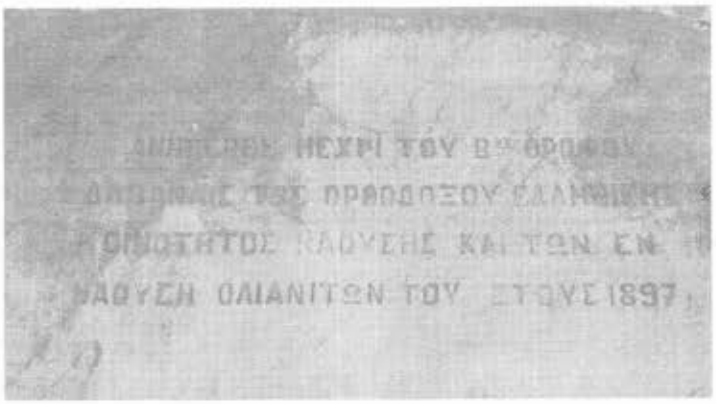

Η επιγραφή στο υπέρθυρο της κεντρικής εισόδου

Σε παράπλευρο χώρο είχε ανεγερθεί ήδη από τη δεκαετία του 1870, ένα επίμηκες μονόροφο κεραμοσκεπές κτίριο, διαστάσεων 11.00 χ 22.00 μ2, στο οποίο στεγάζονταν το Παρθεναγωγείο της πόλης. Το σχολείο αυτό λειτουργούσε ήδη στην πόλη από το 1868[3], και απέκτησε ιδιαίτερο κτίριο, με χρηματοδότηση της Κοινότητας, χάρη στις προσπάθειες του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου "Πιερία". Ο Σύλλογος αυτός είχε δραστηριοποιηθεί από το 1874, και αριθμούσε αρχικά 90 μέλη, έχοντας ως βασικούς σκοπούς την ίδρυση[4] στη Νάουσα ενός Παρθεναγωγείου και ενός Νηπιαγωγείου[5]. Φαίνεται ότι μόνον ο πρώτος στόχος επιτεύχθηκε, και έτσι το Νηπιαγωγείο ανεγέρθηκε αργότερα, με πρωτοβουλία των Οσλιανιτών κατοίκων της Νάουσας, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται επιφανείς βιομήχανοι της πόλης (Τσίτσης, Τουρπάλης, Πεχλιβάνος, Λόγγος κ.ά.)[6]. Μετά την προσθήκη και του δευτέρου ορόφου, τα δύο γειτονικά κτίρια (το παλιό κτίριο του Παρθεναγωγείου και το νεώτερο του Νηπιαγωγείου) κάποια στιγμή άλλαξαν αμοιβαία χρήση, και το Παρθεναγωγείο στεγάστηκε πια στο καινούργιο επιβλητικό κτίριο.

Θέση του κτιρίου στο πολεοδομικό περιβάλλον

Το σχολείο κτίσθηκε, στο εσωτερικό της μεγάλης οικοδομικής νησίδας που ορίζονταν από τις οδούς Ρήγα Φεραίου, Σωφρονίου, Μητροπόλεως και Περδικάρη, όπου βρισκόταν και ο Μητροπολιτικός Ναός της πόλης, η Μεταμόρφωση, και το Επισκοπικό μέγαρο, καθώς επίσης και το παλιότερο κτίριο του Παρθεναγωγείου, στην δυτική πλευρά της αυλής. Το κτίριο είναι τοποθετημένο προς την νοτιοδυτική πλευρά της έκτασης που ήταν διαθέσιμη, κοντά στο ισόγειο κτίριο του Παρθεναγωγείου, ενώ η εκκλησία καταλαμβάνει το βορειοανατολικό τμήμα. Έτσι παρεμβάλλεται μεταξύ των τριών οικοδομημάτων η κοινή αυλή, στην οποία ανοίγονται οι κύριες είσοδοι τόσο της εκκλησίας, όσο και του σχολείου, παλιού και νέου.

Ως αύλειο χώρο χρησιμοποιούσε, και συνεχίζει να χρησιμοποιεί, τον κοινό αυλόγυρο της εκκλησίας, στην βορειοδυτική γωνία του οποίου υπάρχει και το ψηλό καμπαναριό, που κατασκευάστηκε το 1919. Ο αύλειος αυτός χώρος αποτελούσε παράλληλα και λειτουργικό στοιχείο της πολεοδομικής οργάνωσης της περιοχής, και για τον λόγο αυτό ποτέ δεν περιορίστηκε με μόνιμη περίφραξη. Χρησιμοποιούνταν δηλαδή παράλληλα με τις ανάγκες του σχολείου, και ως πέρασμα, καθώς και ως χώρος που φιλοξενούσε διάφορες άλλες θρησκευτικές και κοινωνικές εκδηλώσεις και έθιμα, όπως η Ανάσταση το Πάσχα, οι Καρτσιούνοι τα Χριστούγεννα κλπ.

Δομικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά

Το οικοδόμημα είναι, όπως ήδη αναφέρθηκε, διώροφο, με ορθογωνική κάτοψη διαστάσεων 18.50 χ 10.50 μ2 και καλύπτεται από τετράκλινη κεραμοσκεπή στέγη, η οποία επισκευάστηκε ολοκληρωτικά το 1954, και αντικαταστάθηκαν τα παλιά κοίλα κεραμίδια με νέα, γαλλικού τύπου. Οι εξωτερικοί τοίχοι είναι εξ ολοκλήρου κατασκευασμένοι από λιθοδομή σημαντικού πάχους, το οποίο μειώνεται σταδιακά σε κάθε όροφο. Τα δάπεδα, που εδράζονται στους περιμετρικούς και τους ενδιάμεσους τοίχους, είναι ξύλινα, ενώ οι οροφές (ταβάνια) των χώρων καλύπτονται από λεπτοσανίδες και πηχάκια, που σχηματίζουν ένα απλό σχέδιο, σύμφωνα με την συνηθισμένη τακτική που ακολουθείται και στις ιδιωτικές κατασκευές της πόλης την εποχή αυτή.

Από λειτουργική άποψη, ο κάθε όροφος περιλαμβάνει δύο μεγάλες αίθουσες διδασκαλίας, άνισες μεταξύ τους στο μέγεθος, τοποθετημένες προς τη νότια πλευρά του κτιρίου, ώστε να εξασφαλίζεται ικανοποιητικός φυσικός φωτισμός και ηλιασμός, και έναν αρκετά φαρδύ διάδρομο, κατά μήκος της βόρειας πλευράς, στην ανατολική άκρη του οποίου είναι τοποθετημένο το κλιμακοστάσιο και στη δυτική ένα

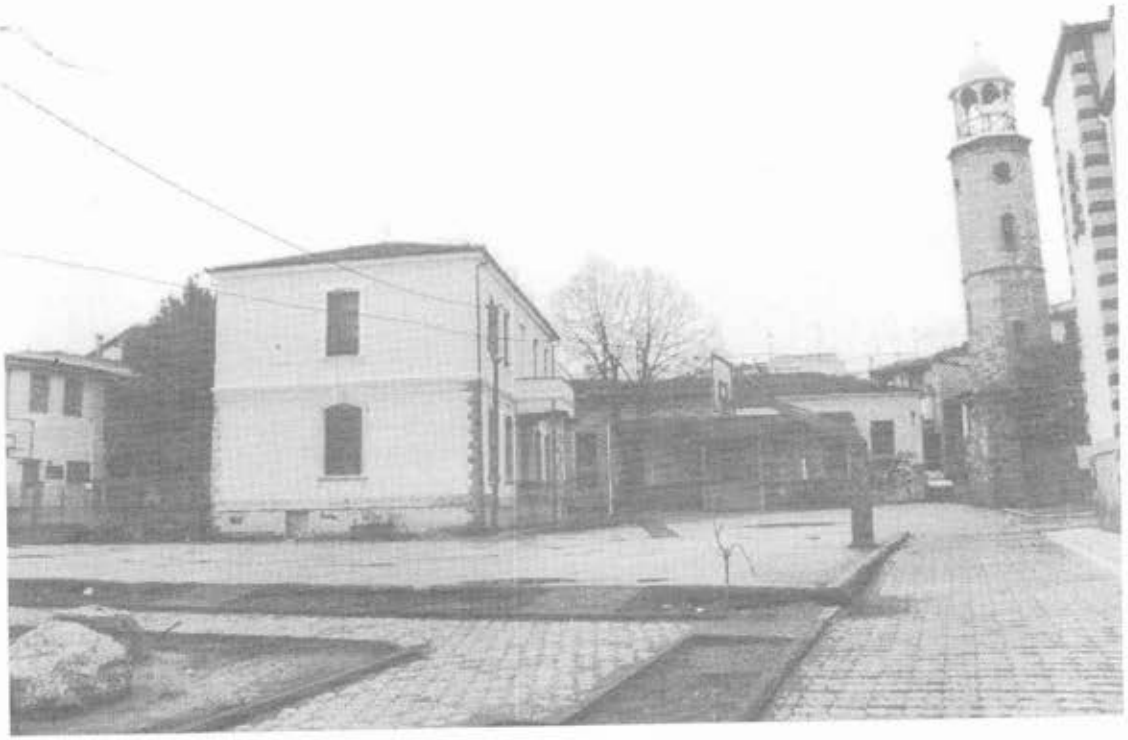

Το Σεφέρτζειο, 4ο δημοτικό σχολείο και ο πολεοδομικός του περίγυρος

Λεπτομέρειες των όψεων του κτιρίου

γραφείο για τους δασκάλους του σχολείου. Όπως συμβαίνει σ' όλα τα ανάλογα σχολικά κτίρια, αλλά και στα υπόλοιπα ιδιωτικά κτίρια της εποχής αυτής, δεν υπάρχει καμιά πρόβλεψη για χώρους υγιεινής μέσα στο κτίριο, μια που δεν υπήρχε δίκτυο ύδρευσης και αποχέτευσης, πέρα από τις κοινόχρηστες βρύσες στις αυλές και τα ανοικτά αυλάκια που διέσχιζαν την πόλη.

Μορφολογικά χαρακτηριστικά

Οι όψεις του κτιρίου, από τις οποίες οι τρεις (ανατολική, βόρεια και δυτική) είναι πιο φροντισμένες, ενώ η τέταρτη (νότια) έχει αφεθεί χωρίς ιδιαίτερη επεξεργασία των αρχιτεκτονικών της στοιχείων, διαρθρώνονται καθ' ύψος σε τρεις οριζόντιες ζώνες, που χωρίζονται μεταξύ τους με ελαφρώς προεξέχοντα γείσα και ταινίες από λαξευτό πωρόλιθο, στο ύψος των δαπέδων. Ιδιαίτερο γείσο, το οποίο είναι επιχρισμένο, σχηματίζει η προεξοχή της στέγης. Η χαμηλότερη ζώνη σχηματίζει την βάση του κυρίως κτιρίου και είναι κατασκευασμένη από στιβαρή λιθοδομή, κτισμένη κατά το ισόδομο σύστημα, με μεγάλους έξεργους (προεξέχοντες) γωνιόλιθους από πωρόλιθο. Στη ζώνη αυτή υπάρχουν ελάχιστα ανοίγματα για τον αερισμό του υπογείου.

Η επόμενη ζώνη, η οποία καλύπτει το ισόγειο του κτιρίου, είναι επίσης κατασκευασμένη από εμφανή λιθοδομή από μεγάλους ακανόνιστους λίθους, ενώ με έξεργους γωνιόλιθους από λαξευμένο πωρόλιθο τονίζονται οι γωνίες του κτιρίου, τα τοξωτά υπέρθυρα και τα πλαίσια των ανοιγμάτων. Τέλος, στην τρίτη ζώνη, στον όροφο, η λιθοδομή επιχρίεται με κονίαμα, και τα προεξέχοντα πλαίσια και υπέρθυρα των ανοιγμάτων σχηματίζονται επίσης με το κονίαμα, "τραβηχτά", ενώ δεν τονίζονται ιδιαίτερα οι γωνίες του ορόφου αυτού. Οι δύο αυτές ζώνες περιλαμβάνουν τα ανοίγματα του κτιρίου, πόρτες και παράθυρα, τοποθετημένα συμμετρικά ως προς έναν κατακόρυφο άξονα, σε κάθε μια από τις όψεις.

Στο μέσον της βόρειας πλευράς του υπερυψωμένου ισογείου είναι τοποθετημένη η μοναδική είσοδος του κτιρίου, στην οποία οδηγεί ένα φαρδύ κλιμακοστάσιο, μέσω ενός πρόπυλου, μνημειακού χαρακτήρα, με βαρύ επιστύλιο και αδιαμόρφωτη ζωφόρο. Το πρόπυλο αυτό, το οποίο στον επάνω όροφο σχηματίζει έναν ανοικτό εξώστη, φέρεται σε δύο τετράγωνους πεσσούς (κολώνες) από λαξευτό πωρόλιθο και δύο παραστάδες, δεξιά και αριστερά από την κύρια είσοδο.

Στην όψη αυτή, ο κατακόρυφος άξονας τονίζεται από τις δύο επάλληλες θύρες, της εισόδου και του εξώστη. Στην θέση του φεγγίτη της κυρίας εισόδου υπάρχει ενσωματωμένη η μαρμάρινη κτιτορική επιγραφή που αναφέρθηκε στην αρχή, ενώ πάνω από το τοξωτό υπέρθυρο της θύρας του εξώστη υπάρχει εντοιχισμένη μαρμάρινη πλάκα με την επιγραφή "ΣΕΦΕΡ-

ΤΖΕΙΟΝ". Δεξιά και αριστερά των θυρών υπάρχουν, σε κάθε όροφο, από δυο ζεύγη μεγάλα παράθυρα με τοξωτά υπέρθυρα. Αντίστοιχα παράθυρα υπάρχουν και προς την νότια όψη, η οποία όμως δεν έχει τις αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες της βόρειας όψης, και είναι τελείως απλή. Ακόμη δύο παράθυρα (από ένα σε κάθε όροφο) υπάρχουν και στην ανατολική και δυτική όψη του κτιρίου, τοποθετημένα στον κατακόρυφο άξονα συμμετρίας της καθεμιάς. Τα παράθυρα φράσσονται με μεταλλικά κουφώματα με καΐτια από μορφοσίδηρο και απλούς υαλοπίνακες.

Μορφολογικοί συσχετισμοί - Συμπεράσματα

Ενδιαφέρουσα είναι η σύμπτωση αρχιτεκτονικών μορφών που χρησιμοποιήθηκαν τόσο στα βιομηχανικά, όσο και στα μεγάλα αστικά κτίρια, για να τονιστεί η κεντρική είσοδος του καθενός απ' αυτά, και οι αναφορές στον απλοποιημένο νεοκλασικισμό της εποχής στην Ευρώπη, αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα τρία μεγάλα διδακτήρια της πόλης, η κατασκευή των οποίων αρχίζει πριν από την απελευθέρωση του 1912, με χρήματα της Ορθοδόξου Κοινότητας και δωρεές βιομηχάνων της πόλης και άλλων ναουσαίων ομογενών από την Αμερική, ("Γαλάκεια", "Σεφέρτζειον" και σχολεία Αγίου Μηνά), έχουν ιδιαίτερα επεξεργασμένες, από αρχιτεκτονική άποψη, εισόδους, με μνημειακά εξωτερικά κλιμακοστάσια και πρόπυλα.

Ο "βιομηχανικός" τύπος χρησιμοποιείται και στα παράθυρα, που τοποθετούνται σε σειρά, συμμετρικά ως προς την κεντρική είσοδο, με ή χωρίς τόξο στο υπέρθυρο, από εμφανή πωρόλιθο ή τούβλο, και με μια λοξή κλείδα, η οποία τονίζει τον κατακόρυφο άξονα και προβάλλει την ενσυνείδητη μίμηση του κλασικού προτύπου. Πρόκειται για μορφές, που χρησιμοποιήθηκαν πρώτα στην κατασκευή των μεγάλων βιομηχανικών κτιρίων της πόλης, και οι οποίες προέρχονταν από τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές[7], μια και συνήθως η αγορά των μηχανημάτων των ναουσαϊκων εργοστασίων από την Κεντρική Ευρώπη και την Αγγλία συνοδεύονταν από τα αντίστοιχα αρχιτεκτονικά σχέδια των χώρων εγκατάστασής τους. Οι "βιομηχανικές" αυτές μορφές των ανοιγμάτων, απόρροια της απαίτησης για εξασφάλιση άπλετου και ομοιόμορφου φυσικού φωτισμού των μεγάλων βιομηχανικών χώρων, επηρέασαν σημαντικά την μορφολογία και των υπολοίπων κτιρίων της πόλης (σχολείων, αλλά και κατοικιών), που κατασκευάστηκαν, τα περισσότερα, μετά την απελευθέρωση του 1912.

Γενικά το "Σεφέρτζειο" είναι κτίριο, το οποίο χωρίς να είναι πομπώδες ή εξεζητημένο, επιβάλλεται με την απλή μορφή του, ξεχωρίζοντας σαφώς από τον υπόλοιπο αστικό του περίγυρο, ο οποίος στη συγκεκριμένη περίπτωση αποτελείται από το κτίριο της εκκλησίας, και τις πίσω αυλές των σπιτιών, που "βλέπουν" στους δρόμους που περιβάλλουν την οικοδομική νησίδα της Μεταμόρφωσης. Αποτελεί δε χαρακτηριστικό παράδειγμα δημοσίου κτιρίου, το οποίο τόσο από άποψη λειτουργικότητας, όσο και από μορφολογική άποψη, εισάγει στην αστική αρχιτεκτονική της πόλης στοιχεία, που είχαν χρησιμοποιηθεί μέχρι τότε μόνο στα βιομηχανικά κτίρια, συντελώντας στην καθιέρωση αυτού του τύπου και σε άλλα δημόσια κτίρια (π.χ. σχολεία, Δημοτική Βιβλιοθήκη, εκκλησίες κλπ) και στα μικρότερα ιδιωτικά κτίρια κατοικιών, που κτίστηκαν στη συνέχεια.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] **Πυρινός Π.:** *Ένα άγνωστο πρακτικό των Οσλιαντιτών κατοίκων Νάουσας. Για την ίδρυση Νηπιαγωγείου.* Περιοδικό "Νιάουστα", τευχ. 37, σελ. 152. Από τον συνδυασμό των περιεχομένων αυτού του Πρακτικού και της κτιτορικής επιγραφής προκύπτει ότι η έναρξη της ανέγερσης του κτιρίου έγινε κατά το 1897 ενώ κατά το 1903 αποφασίστηκε η παραχώρησή του στην Κοινότητα και η σύσταση επιτροπής για την αποπεράτωσή του.

[2] **Μπάιτσης Δ.:** *"Νιάουστα, μια πόλη από ευεργέτες"*, περιοδ. "Νιάουστα, τεύχ. Σελ. 14-15.

[3] **Βαλσαμίδης Ε.:** Η παιδεία στη Νάουσα μετά την καταστροφή του 1822. Φωτοαντιγραφική έκδ. "Πρωτοβουλίας", Νάουσα 1996, σελ. ?

[4] Προφανώς η λέξη "Ίδρυση", που περιλαμβάνεται στους σκοπούς του συλλόγου, υπονοεί μάλλον την "ανέγερση" ιδιαιτέρων κτιρίων, μια που το Παρθεναγωγείο ως σχολείο είχε ιδρυθεί αρκετά νωρίτερα και ήδη λειτουργούσε.

[5] **Παπαδόπουλος Στ.:** Εκπαιδευτική και Κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 88-90.

[6] **Πυρινός Π.:** *Ένα άγνωστο πρακτικό των Οσλιαντιτών κατοίκων Νάουσας. Για την ίδρυση Νηπιαγωγείου.* Περιοδικό "Νιάουστα", τευχ. 37, σελ. 152.

[7] **Δεμίρη Κ.:** Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα Ε.Τ.Β.Α., Αθήνα 1991, σελ. 51.

Επαγγελματίες, βιοτέχνες, επιστήμονες Ναουσαίοι στη Θεσσαλονίκη μέχρι το 1940

του **Αγγ. Βαλταδώρου**

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας η Θεσσαλονίκη ήταν ο μεγάλος λιμένας που εξυπηρετούσε ολόκληρο το Βαλκανικό χώρο. Εσφυζε από εμπορική ζωή σε μέγεθος που συναγωγιζόταν τα μεγάλα λιμάνια της Μεσογείου . Τη θέση αυτή διετήρησε και μετά το 1912 , χρονιά που απελευθερώθηκε από τον ελληνικό στρατό, και την διατηρεί μέχρι και σήμερα.

Με αυτά τα δεδομένα αναπτύχθηκε ένας μεγάλος κύκλος εμπορικών, βιοτεχνικών επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα τον διογκωμένο πλούτο , και την πολυτελη ζωή των κατοίκων της . Μέσα σ'αυτήν την ζωή πρωτοστατούσε το ελληνικό στοιχείο και ιδιαίτερα η Ναουσαίικη παροικία με μιά ξεχωριστή και έντονη παρουσία απο τα χρόνια της Τουρκοκρατίας μέχρι το μεσοπόλεμο διάστημα, η καταγραφή του οποίου θα μας απασχολήσει στο σημερινό σημείωμα.

Απο τις πρώτες επιχειρήσεις Ναουσαίων που πρέπει να αναφέρουμε είναι το ιστορικό ξενοδοχείο "BRISTOL" που ιδρύθηκε το 1926 απ'τους Ζαφείριο Τρόμπακα , Δημήτριο Μπέρσο , Αντώνη Τουσιάδη και Ιωάννη Ταγόπουλο. Ενα αρκετά μεγάλο διάστημα λειτούργησε και το εστιατόριό του, στο ισόγειο του κτιρίου του. Δύσκολα να βρεθεί Ναουσαίος που να ταξίδεψε στη Θεσσαλονίκη και να μην έχει διανυκτερεύσει στο "BRISTOL". Ήταν κέντρο αναφοράς των Ναουσαίων που περνούσαν απο την Θεσσαλονίκη, ιδίως κατά το μεσοπόλεμο διάστημα και τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, όταν μπήκε στη ζωή μας το αυτοκίνητο και άλλαξε το ρυθμό της. Η πολυπληθής πελατεία του αποτελούνταν από Ναουσαίους, από Λιβαδιώτες του Ολύμπου και Χαλκιδικιώτες. Η φίρμα του ήταν γνωστή και στα εμπορικά κέντρα της Ευρώπης , από τα οποία είχε σεβαστό αριθμό πελατών. Σ'ένα κινηματογραφικό έργο της Γερμανικής εταιρίας U.F.A. αναφέρεται στην υπόθεση για μιά συνάντηση των πρωταγωνιστών στο σαλόνι του.

Το "BRISTOL", το κτίριο του οποίου κηρύχτηκε διατηρητέο, εξακολουθεί να λειτουργεί σήμερα από το γιό του Ζαφειρίου Τρόμπακα , τον αειθαλή Κων/νο Τρόμπακα.

Υπήρχε την ίδια περίοδο και μια ξενοδοχειακή επιχείρηση με καφενείο στο ισόγειο, του Αντώνη Τρόμπακα, αδελφού του Ζαφείρη, που βρισκόταν απέναντι από τον παλιό σιδηροδρομικό σταθμό της Θεσσαλονίκης και λειτούργησε για πολλές δεκαετίες .

Από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας στη Θεσσαλονίκη λειτουργούσε ένα γραφείο ταξειδίων, των Ναουσαίων αδελφών Αναστασίου και Φιλίππου Μπέρου , το οποίο κράτησε μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '60. Στην οδό Λαγκαδά υπήρχαν δύο μηχανουργεία Ναουσαίων, του Μιλτιάδη Σιπητάνου και του Ιωάννου Παπαχριστοδούλου.

Μιά επιχείρηση που μπορεί νά καταγραφεί ως Ναουσαίικη στη Θεσσαλονίκη είναι η οινοποιεία Μπουτάρη, που από την ίδρυσή της ακόμη εγκατέστησε στη Νάουσα την επιχείρησή του και έχτισε την κατοικία του.

Στον ίδιο τομέα με το κρασί και το ούζο της Νάουσας, υπήρξαν στη Θεσσαλονίκη οι επιχειρήσεις του Δημοσθένη Κουκούλου, των Αφων Γιαννιώτη - μέ το γνωστό καφενείο - και του Θωμά Οικονόμου καθώς και οι Αφοι Νικολάου Καστανιώτη με την ιστορική ταβέρνα στην "Καμάρα". Ακόμα στον κύκλο αυτό υπήρξε το ιστορικό καφενείο του Κων/νου Λούση, που αρχικά ξεκίνησε ως "Ο Μέγας Βενιζέλος", αλλά μετά την καταστροφή του στα γεγονότα του διχασμού αντικατέστησε τον τίτλο αυτό με το "Η ωραία Νάουσα" .

Την εποχή εκείνη υπήρχε το υπαίθριο καφενείο του Λευκού Πύργου, που συγκέντρωνε την υψηλή κοι-

νωνία της Θεσσαλονίκης. Για ένα μεγάλο διάστημα το ανέλαβαν οι Θεόδωρος Τρόμπακας , ο γαμπρός του Δημήτρης Ντάλης και ο Θωμάς Τσιλίδης και αργότερα άνοιξαν το ιστορικό εστιατόριο "Ολυμπος-Νάουσα". Υστερα από μια μεγάλη περίοδο απεχώρησαν οι δύο πρώτοι για να το συνεχίσει μέχρι το τέλος του ο τρίτος .

Υπήρχε ακόμη μιά σημαντική βιοτεχνία με κύκλο εργασιών σ'ολόκληρο το βορειελλαδικό χώρο πού κατασκεύαζε χρηματοκιβώτια και πλάστιγγες, η οποία διατηρείται λόγω της υψηλής τεχνολογίας, και μέχρι σήμερα, επί της οδού Ιωνος Δραγούμη υπό την διεύθυνση του Κώστα Αδαμίχου , γιου του ιδρυτή της βιοτεχνίας Νικολάου Αδαμίχου.

Μιά άλλη σημαντική βιοτεχνία, ήταν η σαπουνοποιία του Τσακμάκη που μεταφέρθηκε αρχικά στην Νάουσα απ'το Σεράγεβο και τερμάτισε τη ζωή της στο τέλος της δεκαετίας του '50. Για πολλά δε χρόνια υπήρχαν επί της οδού Τσιμισκή τα καταστήματα μαλλιών πλεκτικής του Γρηγορίου Μπέρσου, ο οποίος αργότερα μεταπήδησε στην υφαντουργία με εξαγωγική δραστηριότητα. Η επιχείρηση τερμάτισε τη ζωή της με τη συνταξιοδότηση τών δύο παιδιών του, Κων/νου και Ιωάννου, ύστερα από μια μακροχρόνια επιτυχημένη πορεία.

Υπήρχε και ο Πέτρος Δάρης με τα ηλεκτρικά του είδη πατέρας των γνωστών Κινηματογραφιστών της Νάουσας , Δημήτρη και Νικολάου. Στον τομέα των εκτελωνιστών ήταν ο Δημήτριος Σιούγγαρης και Θωμάς Τσιώμης με μεγάλο κύκλο εργασιών για σαράντα χρόνια περίπου.

Στον τομέα των αντιπροσωπειών πρέπει να αναφέρουμε τους Κων/νο Τσώμη (Μακ), ο οποίος στην περιοχή μας έθεσε υποψηφιότητα βουλευτή με την σημαία του κόμματος του Παν. Κανελόπουλου, τον Αναστάσιο Τσίτση, μέτοχο της βιομηχανίας Γρηγορίου Τσίτση και ΣΙΑ , επίλεκτο μέλος της Θεσσαλονικιώτικης κοινωνίας , ο οποίος εχρημάτισε και πρόεδρος της Δ.Ε.Θ. και τον Νικόλαο Πεχλιβάνο του Ιωάννου. Και οι τρείς τους αντιπροσώπευαν βιομηχανικά είδη παραγωγής των εργοστασίων Ναούσης .

Και τέλος στον κύκλο τών επιστημόνων αναφέρουμε τους δύο γιατρούς , Αντώνιο Βαϊνανίδη και Γεώργιο Βαϊνανίδη και τα φαρμακεία του Τσακμάκη και Γεωργίου Οικονόμου.

Νάουσα η πόλις μας

Ψυχή της - οι ψυχές όλων των πολιτών της , των ευρισκομένων εδώ και όλων όσων έχουν μετοικήσει αλλού.

Ας μην ξεχνάμε όπως έλεγε ο Σωκράτης - που πίστευε στο αθάνατο της ψυχής - θάνατος=αλλαγή περιβάλλοντος. Και ο αντίλαλος που κάθε τόσο δυναμώνει ανάμεσα σε μας κι'εκείνους , είναι όλες μας οι θύμησες. Τα γνωστά «μνημόσυνα» που κάνουμε οι φίλοι, τα παιδιά, οι γείτονες είτε όρθιοι στο δρόμο, ή καθιστοί σε κάποιο καφενείο, ζαχαροπλαστείο, ή σε κάποιο φιλικό νυχτέρι - βεγγέρα- ή με κάποια πένα σε μιά κόλα χαρτί, είναι ο αντίλαλος, πού λέγαμε, μεταξύ μας. Ο αντίλαλος που ενώνει το χτες, το σήμερα, το αύριο, το εδώ, το εκεί.

Ο πατέρας μας ο Γρηγόρης ο Σιούγγαρης έλεγε ότι κάθε πόλη ή χωριό , θάχει πάντα ΜΕΛΛΟΝ , εφ'όσον θα γεννιέται σ'αυτήν ή σ'αυτό, ένας Ομηρος ή ένας Αριστοφάνης, που με τις διηγήσεις τους , δεν θα αφήνουν την πόλη ή το χωριό να πεθάνουν. Με τον τρόπο αυτό θα κρατούν τον άλυσο τών ψυχών , δυνατό κι'ενωμένο. Και μέσα από κάθε τέτοια θύμηση, το φαξ στέλνεται, κι'αισθανόμαστε μέσα μας την απάντηση . Τότε έχουμε βιώσει κάτι θαυμαστό, κάτι που είναι ΔΙΚΟ ΜΑΣ. Γιατί καθώς έλεγε ο μπαρμπα Γόλης - κοινό το προζύμι όλων των Ναουσαίων. Συστατικά του , αξιοπρέπεια , αγάπη και για άλας πολύ πάθος .

Οι αρχαίοι έλεγαν πάθος = έρωτας . Ό,τι κάνεις να το ερωτεύεσαι, αλλά με συνέπεια. Και οι Ναουσαίοι είναι ερωτευμένοι με τον τόπο τους, τη Νάουσα.

Κατά συνέπεια ας ευχόμαστε στους σημερινούς μας Όμηρους, στη Φωνή της Ναούσης και στον κ. Αγγελο Βαλταδώρο, για την συχνότητά τους, στην οποία εκπέμπουν τις γνώσεις τους, και διατηρούν τον αντίλαλο της πόλης μας

εις έτη πολλά

και ελπίζω το παράδειγμά τους να το μιμηθούν και άλλοι Ναουσαίοι. Είναι πολύ όμορφη η κληρονομιά γνώσεων απο την κοινή μας ζωή.

Μας κάνει να αισθανόμαστε τις βαθειές και δυνατές μας ρίζες , και ότι έχουμε δικαίωμα να αγγίζουν την κορυφή μας.

Υπόσχεση και χρέος όλων μας ας είναι να φροντίζουμε νάναι δυνατός ο αντίλαλος της ψυχής της Νάουσας. Της ψυχής ΜΑΣ.

Τασούλα Σιούγγαρη-Δούδου

Παλιοί αλευρόμυλοι και αρτοποιεία στη Νάουσα

Της **Εύης Χαριτίδου- Μαυρουδή**
Αρχιτέκτονα - Μηχανικού 4ης Εφορ.Νεωτ.Μνημείων

Από τον 18ο αιώνα η πόλη της Νάουσας ήδη βρίσκεται σε μεγάλη ακμή, με μέσα πλουτισμού το εμπόριο και τη βιομηχανία. Στα μέσα του προηγούμενου αιώνα ποικίλοι παράγοντες, όπως τα άφθονα νερά της Αράπιτσας, το φθηνό εργατικό δυναμικό, η υψιστάμενη εμπορική δραστηριότητα και η μακρόχρονη οικοτεχνική και βιοτεχνική παράδοση, αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες για μια πρωτοπόρα ανάπτυξη της βιομηχανίας. Το επίτευγμα αυτό προσλαμβάνει ακόμη μεγαλύτερη διάσταση, όταν συνυπολογισθούν τα εμπόδια που υπήρχαν για την εγκατάσταση της βιομηχανίας' όπως η διαδικασία για την έκδοση της άδειας, ο εκτελωνισμός των μηχανημάτων , η δυσκολία των μεταφορών , η άγνοια της κατασκευής παρόμοιων εγκαταστάσεων και τέλος η αναζήτηση προσωπικού για την επάνδρωσή της.

Η μεγάλη βιομηχανία που περιλάμβανε βαμβακοκλωστήρια, υφαντουργεία και εριουργεία και απασχολούσε κατά μέσο όρο 160 εργάτες η κάθε επιχείρηση, πλαισιώνονταν από μία σειρά βιοτεχνιών αποτελούμενη από υδρόμυλους, υδροπρίονα, σησαμοτριβεία και υδροκόπανα (μπατάνια).

Ο μύλος του Μάκη στα Μπατάνια

Από στοιχεία που αναφέρονται στην καταστροφή της Νάουσας, γνωρίζουμε ότι το 1822 καταστράφηκαν μεταξύ άλλων 91 μύλοι και αντίστοιχα 937 κατοικίες. Μετά τον επανεποικισμό και συγκεκριμένα το 1886, ο Ν. Σχινάς μας πληροφορεί , ότι υπήρχαν πολλοί υδρόμυλοι, χωρίς ν' αναφέρει αριθμό, σ' ένα σύνολο 1.000 περίπου κατοικιών.

ΑΛΕΥΡΟΜΥΛΟΙ

Από το τοπογραφικό διάγραμμα του 1950 και τα ελάχιστα στοιχεία που διασώθηκαν μέχρι τις ημέρες μας προκύπτει ότι το μισό και πλέον δυναμικό των υδρόμυλων ήταν εγκαταστημένο στην όχθη του ποταμού, στην περιοχή μεταξύ των οδών Περδικάρη - Σωφρονίου και Καρατάσιου. Από την περιοχή αυτή είναι και τα παραδείγματα που θ' ακολουθήσουν.

Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένα ονόματα υδρόμυλων που η θύμηση τους έφθασε μέχρι σήμερα. Οι περισσότεροι δυστυχώς δεν μπορούν να συνδεθούν μ' ένα κτίσμα ή με κάποιο υπόλοιπο του εξοπλισμού τους, παρά μόνο με σημεία πάνω σ' ένα πολεοδομικό ιστό μιας πόλης που αλλάζει γοργά το πρόσωπό της και τον ασθενικό παραδοσιακό χαρακτήρα της.

Στην περιοχή της Αγ. Τριάδας στην οδό Καρατάσιου, ήταν γνωστοί οι νερόμυλοι του Χατζηνώτα, του Στεφανή, του Ράϊου, του Μαλιάσα και το σησαμοτριβείο του Κοκκίνου ή του Μάκη.

Στην περιοχή Πουλιάνα ήταν του Ράγγα και του Σάββα Μυλωνά, **στην Υπαπαντή** ο υδρόμυλος του Ζακεριά, **στην οδό Κοραή** του Μάντσιου , **στον Αγ.Γιώργη** το σησαμοτριβείο του Καραμπέλκου και **στο Φόρο** ο μύλος του Μαγγανάρη .

Στην αρχή της οδού Καρατάσιου, αμέσως μετά τη γέφυρα στα Μπατάνια, διασώζεται το **σησαμοτριβείο του Κοκκίνου** αρχικά και μετέπειτα του **Μάκη**. Είναι ένα τριώροφο κτίσμα, κτισμένο σύμφωνα με τα πρότυπα της ντόπια λαϊκής αρχιτεκτονικής. Οι δυο πρώτες στάθμες είναι κτισμένες από τον πωρόλιθο

Ο μύλος του Ράιου στα Μπατάνια

του Βερμίου και έχουν λιγοστά ανοίγματα. Ο όροφος προβάλει σ' ένα γωνιακό σαχνισί πάνω από τη γέφυρα, έχει πολλά ανοίγματα και είναι δομημένος με ελαφρά υλικά, ξύλο, λάσπη και μικρές πέτρες. Το ισόγειο και ο α' όροφος είναι διαμορφωμένα σύμφωνα με τις απαιτήσεις της λειτουργίας και τον εξοπλισμό του "σουσαμόμυλου".

Στο κέντρο της κάτοψης διαμορφώνεται ένας μεγάλος χώρος με ύψος που φθάνει στη στάθμη του β' ορόφου. Εδώ είναι εγκαταστημένος ο κυριότερος μηχανολογικός εξοπλισμός της επιχείρησης καθώς και ένας διπλός φούρνος. Γύρω από το χώρο αυτό διαμορφώνονται πατάρια εργασίας και ένα δωμάτιο αναμονής. Όλα επικοινωνούν με μια ευρύχωρη ξύλινη κλίμακα που οδηγεί στο δεύτερο όροφο , που βρίσκεται η κατοικία του ιδιοκτήτη. Σ' επαφή και σε άμεση επικοινωνία με τον κύριο όγκο του κτιρίου , επάνω στην όχθη του ποταμού ήταν ο χώρος με τις μυλόπετρες. Ήταν μια κατασκευή απλή, λιγότερο προσεγμένη, η οποία στεγαζόταν με δίρριχτη στέγη. Σήμερα σώζονται μόνο οι δύο μεταλλικοί αγωγοί (κρεμάσεις ή κατεβασιές) οι οποίοι έφερναν το νερό στα δύο "μάτια" του μύλου.

Στην ίδια οδό και σε άμεση σχεδόν γειτνίαση, βρίσκεται **ο υδρόμυλος του Ράιου**. Πρόκειται για διώροφο κτίσμα της λαϊκής αρχιτεκτονικής με δομικά στοιχεία όμοια με του προηγούμενου κτιρίου. Η κατοικία καταλαμβάνει όλο τον όροφο ενώ ο χώρος της παραγωγής διαμορφώνεται στη δυτική πλευρά του κτίσματος και είναι αυτόνομος. Κοινό σημείο των δύο χρήσεων είναι το ισόγειο που βρίσκεται η δίφυλλη πόρτα της εισόδου, η ξύλινη κλίμακα που οδηγεί στον όροφο καθώς και η μικρή αποθήκη.

Σήμερα διασώζεται ολόκληρο το σύστημα του υδρόμυλου, οι μυλόπετρες, τα ξύλινα στοιχεία που τις πλαισιώνουν, η χοάνη για τη ροή του καρπού και κυρίως η μεταλλική φτερωτή από την κάτω πλευρά , μέσα στο αυλάκι που είναι σκαμμένο στο φυσικό βράχο, έτοιμη να γυρίσει όταν διοχετευτεί το νερό από τη "δέση". Τούτο το κτίσμα αποτελεί ίσως το μοναδικό σημείο της πόλης όπου είναι ακόμη αναγνώσιμος ο δρόμος του νερού, ο ρόλος του στην καθημερινή ζωή, στην παραγωγή και τη διαμόρφωση της αρχιτεκτονικής.

Την απαρχή της γνωστής εριοβιομηχανίας του **Λόγγου -Κύρτση και Τουρπάλη**, αποτέλεσε ένας υδρόμυλος, ο οποίος κατασκευάστηκε το 1850 έξω από την πόλη, δίπλα στον υδροφόρο τοίχο που οδηγούσε τα νερά στον κάμπο. Το κτίριο του υδρόμυλου παρουσιάζει όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά της λαϊκής μακεδονικής αρχιτεκτονικής και αναπτύσσεται σε τρεις στάθμες, αξιοποιώντας τη μεγάλη υψομετρική διαφορά του εδάφους.

Γύρω από τον πυρήνα αυτό αργότερα δημιουργήθηκαν οι υπόλοιποι βιομηχανικοί χώροι της κλωστοϋφαντουργίας. Στις αρχές του αιώνα λειτούργησε ως κυλινδρόμυλος με υδροτουρμπίνα, δύο κυλίνδρους, 15 εργάτες και παραγωγή 500 τόνους ανά έτος.

Από τη βιομηχανική έκθεση του νηματουργείου που συντάχθηκε το 1928 (στοιχείο από το ανέκδοτο αρχείο του κυρίου Μπάϊτση) προκύπτει ότι τα μηχανήματα του αλευρόμυλου ήταν δύο κυλινδρόμυλοι, δύο μυλοστάσια με πέτρες, καθαριστήρια σίτου και διαχωριστικά αλεύρων (μπουράτα).

Σήμερα δεν διασώζεται κανένα στοιχείο από τον παλιό εξοπλισμό παρά μόνο μερικά ξύλινα υποστηρίγματα που συγκρατούσαν πιθανώς τους άξονες και τις ατράκτους καθώς και μία ξύλινη χοάνη. Για το

Ο μύλος Λόγγου-Κύρτση-Τουρπάλη

λόγο αυτό δεν μπορεί να γίνει αναφορά στο διάγραμμα λειτουργίας.

Ο τελευταίος μύλος που θα παρουσιάσουμε εντάσσεται στη μικρή βιομηχανία της πόλης που λειτουργούσε παράλληλα με τη μεγάλη. Πρόκειται για τον **κυλινδρόμυλο του Χριστόδουλου Ματθαίου**, εγγονού του παλιού γνωστού Ναουσαίου του Σερέτ Μηνά , που επέζησε από την καταστροφή του 1822. Ο Χριστόδουλος αφού εργάστηκε ως αγιογράφος στο Άγιο Όρος και απέκτησε φήμη και χρήματα, έκτισε το 1909 μια μεγάλη κατοικία στη θέση του πατρικού του σπιτιού. Δυο χρόνια αργότερα για την επαγγελματική αποκατάσταση του ανεψιού του Μηνά έκτισε τον κυλινδρόμυλο στη θέση του νερόμυλου της οικογένειας. Η προμήθεια των μηχανημάτων έγινε από τη Μασσαλία και την εγκατάστασή τους ανέλαβε ο Γάλλος μηχανικός Ντερμπιέ ντε Λατούρ με το βοηθό του τον Αργκάνι.

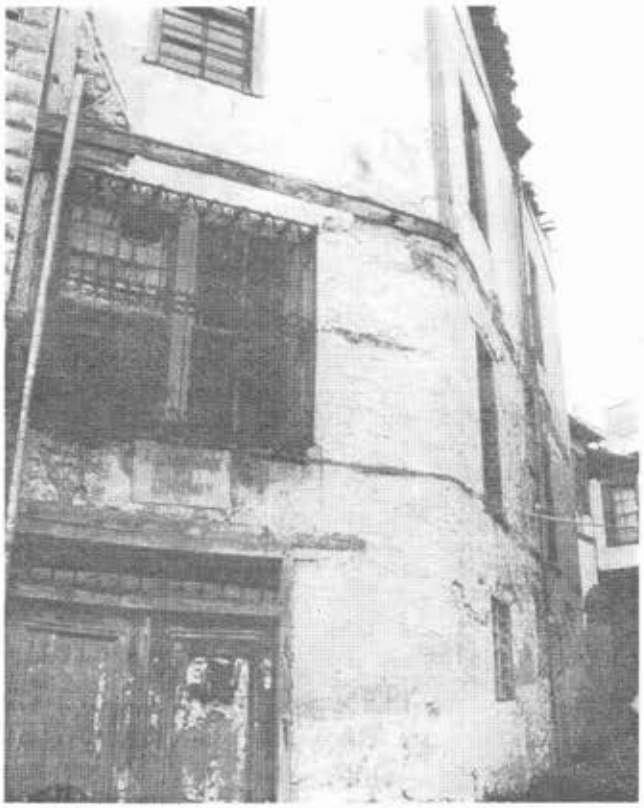

Ο μύλος του Ματθαίου στην Πουλιάνα

Η οικοδομική ενότητα μύλος- κατοικία αποτελείται από ένα σύνολο κτισμάτων κυρίας και δευτερεύουσας χρήσης, καθώς και από ένα ευρύχωρο αύλειο χώρο στην πλευρά του ποταμού.

Το κτίριο της κατοικίας κτίσθηκε από τον επώνυμο αρχιτέκτονα της Θεσσαλονίκης Γραικό, με ιδιαίτερη φροντίδα και σύμφωνα με τα τότε αρχιτεκτονικά ρεύματα. Οι χώροι κατοικίας διατάσσονται στους δύο ορόφους ενώ το ισόγειο διαχωρίζεται σε τρία ισομερή τμήματα. Στο ένα βρίσκεται το ξύλινο κλιμακοστάσιο του σπιτιού τα δε άλλα δύο χρησίμευαν για τις διάφορες χρήσεις του Μύλου.

Το κτίριο του κυλινδρόμυλου κτίσθηκε ακολουθώντας τις αρχές της ντόπιας λαϊκής αρχιτεκτονικής από μαστόρους των γειτονικών χωριών. Είναι τριώροφο, όπως και η κατοικία, με λιγοστά ανοίγματα συγκριτικά με τα κτίσματα του τύπου αυτού και στεγάζεται με μονόρριχτη στέγη. Το ισόγειο και ο πρώτος όροφος είναι κτισμένοι από πέτρα της περιοχής (πωρόλιθος Βερμίου), ενώ οι τοίχοι του δευτέρου ορόφου με τσάτμα.

Οι εσωτερικοί χώροι των ορόφων είναι ενιαίοι, χωρίς διαχωριστικούς τοίχους, με σειρά ξύλινων υποστυλωμάτων που παραλαμβάνουν τα φορτία της στέγης και των πατωμάτων. Η επικοινωνία μεταξύ των ορόφων γίνεται με ξύλινες στενές σκάλες. Στην αυλή διαμορφώνεται η δεξαμενή για τη συγκέντρωση του νερού που απαιτούσε η κίνηση του υδροστρόβιλου, δυναμικότητας 40 ίππων.

Λειτουργούσε με υδατόπτωση από ύψος 5 μέτρων περίπου , και η κίνηση μεταβιβάζονταν στα μηχανήματα με ένα σύστημα από άξονες, ατράκτους και ιμάντες, τοποθετημένους σε υπόγειο χώρο, κάτω από τις αλεστικές μηχανές. Στην αρχή του άξονα υπήρχε μία μικρή γεννήτρια , η οποία μετά την εργασία του μύλου και την μείωση της δύναμης του νερού, έμπαινε σε λειτουργία δίνοντας φως σε 40 λάμπες. Το γεγονός αυτό ήταν και η πρώτη εμπειρία των κατοίκων στο ηλεκτρικό ρεύμα.

Στο μύλο δούλευαν περίπου 3 με 4 εργάτες και επί πλέον ο ιδιοκτήτης και τα μέλη της οικογένειας του.

Σήμερα σώζεται όλος ο μηχανολογικός εξοπλισμός, ο οποίος είναι τοποθετημένος με τη σειρά που καθόριζε το διάγραμμα της λειτουργίας του μύλου.

Η εργασία στο μύλο χωρίζεται σε τρεις κατηγορί-

ες τον **καθαρισμό - πλύσιμο**, την **άλεση** και τη **διαίρεση των συστατικών του σπόρου**. Οι δύο τελευταίες εναλλάσσονται στην πορεία της κατεργασίας ανάλογα με το είδος και την ποιότητα του προϊόντος που επιθυμούμε να παράγουμε. Η κίνηση γίνεται κάθετα από όροφο σε όροφο, σε πολλαπλές διαδρομές, με τη βοήθεια επτά ανυψωτικών μηχανών, των οποίων οι τροχοί ώθησης βρίσκονται στο υπόγειο.

Στην περίοδο του μεσοπολέμου οι ταραγμένες σχέσεις μεταξύ των φούρνων που λειτουργούσαν στη Νάουσα και του Μύλου, σχετικά με την απορρόφηση των αλεύρων, ωθούν τον τότε ιδιοκτήτη να προχωρήσει στην παραγωγή ψωμιού. Προς τούτο διαμορφώνεται στο ισόγειο το ζυμωτήριο και στον αύλειο χώρο κατασκευάζεται φούρνος και αποθήκη ψωμιού. Στη διαδικασία αυτή, απασχολούνται τρεις με τέσσερις εργάτες και το ψωμί πουλιέται κατά μισή δραχμή φθηνότερα από τους άλλους φούρνους.

Στη δεκαετία του '50 ο φούρνος παύει να λειτουργεί ύστερα από σχετική συμφωνία με τους φούρνους της πόλης. Ο σκληρός ανταγωνισμός με τις νέες μεγάλες βιομηχανικές μονάδες, το υψηλό κόστος μεταφοράς,(η οποία στο τελευταίο στάδιο γινόταν με τα χέρια, δεδομένου ότι οι στενοί δρόμοι εμπόδιζαν τα φορτηγά να πλησιάσουν το κτίριο) δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα στην επιχείρηση. Ακολούθησε ο θάνατος του ιδιοκτήτη και ο μύλος έκλεισε γύρω στο 1963. Κατοικία και μύλος μένουν αναλλοίωτα στη θέση τους περιμένοντας την αξιοποίηση τους.

ΦΟΥΡΝΟΙ

Ο άρτος άρρηκτα δεμένος με την καθημερινή διατροφή επέβαλε την κατασκευή του φούρνου σε κάθε αγροτική κατοικία, είτε ως περίοπτο στοιχείο μέσα στην αυλή, είτε ως τμήμα των βοηθητικών κτισμάτων (κουζίνα-πλυσταριό-αποθήκη.

Αρχικά οι φούρνοι με μεγαλύτερη χωρητικότητα από την οικογενειακή, προορισμένοι για το ψήσιμο αυξημένης ποσότητας ψωμιού, ήταν ενταγμένοι μέσα στα Χάνια, συμβάλλοντας στη διατροφή των διερχομένων και των επισκεπτών.

Μετά το 1870 οι φούρνοι διαφοροποιήθηκαν από τα χάνια και άρχισαν να κτίζονται στις γειτονιές της πόλης. Τους συναντούμε ενοποιημένους συνήθως με την κατοικία του φούρναρη , σε μικρή απόσταση από ένα υδρόμυλο ή ακόμη ως μία ενότητα μύλος-φούρνος-κατοικία (Γαλανού).

Στην ενότητα φούρνος- κατοικία, ο επαγγελματικός χώρος κατελάμβανε ένα τμήμα ή το σύνολο από το ισόγειο του κτίσματος. Οι χώροι διαμονής διατάσσονταν στον όροφο ενώ εξασφαλίζονταν η δυνατότητα της εσωτερικής επικοινωνίας με την επιχείρηση.

Ο φούρνος του Παπή στην οδό Κοραή

Η πλειοψηφία των παλιών φούρνων λειτουργούσε με άμεση καύση ξύλων στο θάλαμο του ψησίματος και τον σχολαστικό καθαρισμό του υπολείμματος της καύσης της "ζιάρας" πριν από το φούρνισμα.

Υπήρχαν επίσης και φούρνοι με υπόκαυστο κλίβανο, όπου η καύση γινόταν σ' ένα στενό επιμήκη χώρο κάτω από το δάπεδο του θαλάμου ψησίματος. Η θερμότητα διαδίδονταν με την βοήθεια μικρότερων αγωγών και κυρίως της οπής στο κέντρο του θαλάμου απ' όπου έβγαιναν και οι φλόγες από τον χώρο καύσης.

Ιδιαίτερη προσοχή δινόταν στην ποιότητα και το είδος του ξύλου καύσης, ανάλογα με τη σπάχτη , τη θερμότητα, την οσμή ή τον καπνό που παρήγαγαν. Προκειμένου να κάψουν τον φούρνο στο ξεκίνημά του ή μετά από παύση κάποιων ημερών, έκαιγαν κέδρο. Το καλύτερο ψήσιμο ψωμιού γινόταν με την οξιά, τη γαύρα , τη φράψα καθώς και την αγριελιά (το γκαραούχτι) από την περιοχή της Κράστας. Η εκτίμηση της σωστής θερμοκρασία ήταν ζήτημα μεγάλης εμπειρίας. Σύμφωνα με την μαρτυρία του κυρίου Παπή, άπλωναν το χέρι μέσα στο θάλαμο, κοίταξαν το χρώμα που έπαιρναν τα τούβλα, κυρίως στο στεφάνι όπου εδράζονταν ο θόλος ή πετούσαν λίγο αλεύρι στα τούβλα του πυθμένα.

Οι φούρνοι στη Νάουσα χρησιμοποιούσαν κυρίως μαγιά της μπύρας, ή οποία είχε καθιερωθεί στην Ευρώπη από το 1800 περίπου. Ορισμένοι συνέχιζαν την παραδοσιακή παρασκευή άρτου με ξινισμένο προ-

ζύμι (όπως ο Ζέμος και ο Μπουμπουλιάς), και άλλοι χρησιμοποιούσαν τη μαγιά λυγιάς (από Λυκίσκο). Παρασκεύαζαν επίσης λαγάνες, σιμίτια, με μαγιά από ρεβίθια, εφτάζυμα και ακόμη πατσά για τους διαλεχτούς πελάτες (Ζέμου).

Το ζύμωμα, η περισσότερο κοπιαστική εργασία της διαδικασίας , γινόταν σε ξύλινο "σκαφίδι" με τα χέρια. Οι πινακωτές (πανακότες), τα πανιά (μεσάλες) , τα ορθογώνια κόσκινα, τα ξύλινα φτυάρια, το τραβηχτήρι των κάρβουνων (της ζιάρας) , το ξύλο με τη λινάτσα για το μπάνιασμα του φούρνου, η ζυγαριά, το καζάνι για το ζέσταμα του νερού, ο μεγάλος πάγκος, το "τιζάχι" για το φούρνισμα και το ξεφούρνισμα, αποτελούσαν τα απαραίτητα εξαρτήματα των παλιών φούρνων. Όλοι οι κάτοικοι ζύμωναν το δικό τους ψωμί, αγόραζαν ωστόσο και το αφράτο, "χάσικο" ψωμί που συγκέντρωνε την προτίμηση και την αγάπη των παιδιών. Τα ψηστικά κατέκλυζαν τους φούρνους ιδιαίτερα σε ημέρες σχόλης.

Εκσυγχρονισμένοι οι φούρνοι αλλάζουν μορφή. Τα επάλληλα επίπεδα των θερμοθαλάμων αντικαθιστούν την παραδοσιακή μονόχωρη θολωτή κατασκευή. Η χρήση του μαζούτ και του ηλεκτρικού αργότερα εκτοπίζουν τα ξύλα. Αρκετοί φούρνοι ξανακτίζονται στον ίδιο τόπο σύμφωνα με τις τελευταίες προδιαγραφές, όπως του **Φείδαρη** στα Μπατάνια, του **Μάιου ή Γαλανού** στ' Αλώνια, του **Μαλάκη** στην Πουλιάνα (όπου διατηρήθηκε το αρχικό κτίσμα), του **Παπαδόπουλου** που στις μέρες μας ξανακατεδαφίστηκε. Ορισμένοι κλείνουν οριστικά, όπως του **Μπουμπουλιά**, του **Πιτσούνη**, του **Αθανασούλη**, του **Βλάχου**. Σήμερα μπορούμε να δούμε τα παλιά κτίρια των φούρνων **Αμούτζα** στα Γαλάκεια, του **Βάντση** στην Πουλιάνα, ενώ διατηρούνται στο σύνολό τους και λειτουργούν ακόμη οι φούρνοι του **Παπή** και του **Ζέμου**.

Ο φούρνος του Παπή κτίστηκε από τον Δημήτρη Παπή, ο οποίος ήρθε στη Νάουσα το 1850 μικρός και

Ο φούρνος Αμούτζια (Γαλανού) στα Γαλάκεια

Ο φούρνος του Ζέμου στον Άγιο Μηνά

ορφανός, από το Πάπιγγο της Ηπείρου. Η επιχείρηση πέρασε από το γιο στον εγγονό το σημερινό ιδιοκτήτη. Το 1928 στη θέση του παλιού φούρνου κτίσθηκε νέο κτίσμα κατοικίας και φούρνου, σύμφωνα με τα οικοδομικά πρότυπα της εποχής και τη νέα ρυθμολογική ιδιοτυπία της περιοχής. Ο παλιός θάλαμος έμεινε ανέπαφος και ενσωματώθηκε στο ισόγειο της νέας κατοικίας αποτελώντας ένα ενιαίο και αναπόσπαστο σύνολο. Θερμαίνονταν άμεσα με την καύση των ξύλων μέσα στο θάλαμο. Πριν από δύο χρόνια έπαψε να παράγει και να ψήνει ψωμί και λειτουργεί μόνο ως πρατήριο άρτου.

Την τελευταία εικοσαετία του προηγούμενου αιώνα ο **Ιωάννης Ζέμος** δημιούργησε ένα όμοιο με τον προαναφερόμενο φούρνο, ο οποίος λειτούργησε μέχρι την κατοχή.Οι Γερμανοί, εγκατεστημένοι στο γειτονικό κτίριο του σχολείου γκρέμισαν τον φούρνο προκειμένου να εξασφαλίσουν την ασφάλεια των πυρομαχικών και ν' αποφύγουν κάθε κίνδυνο πυρκαγιάς. Η επιχείρηση δημιουργήθηκε και πάλι το 1948-50 σε μία διώροφη ενότητα, κατοικία-φούρνος . Το ισόγειο διατέθηκε αποκλειστικά για τη λειτουργία του νέου φούρνου που τώρα θερμαίνονταν με το υπόκαυστο σύστημα. Ο όροφος διαμορφώθηκε σε κατοικία του ιδιοκτήτη, η οποία επικοινωνούσε με το ισόγειο εξωτερικά, δια μέσου της αυλής και μιας εισόδου στην πίσω πλευρά του φούρνου.

Οι δύο φούρνοι που παρουσιάσαμε είναι οι μοναδικοί που λειτουργούν αδιάλειπτα από τον προηγούμενο αιώνα μέχρι σήμερα και διαφυλάττουν σχεδόν ακέραιο τον παραδοσιακό τους εξοπλισμό. Ωστόσο είναι δύο ρυμοτομούμενα κτίρια και πολύ σύντομα η λειτουργία τους θα διακοπεί, και θα προστεθούν και αυτά στον κατάλογο των κτιρίων μνήμης, (εφ' όσον προχωρήσει σε εφαρμογή το ισχύον ρυμοτομικό σχέδιο).

Μακεδονικός Αγώνας

Του **Γεωργίου Τουσίμη**
Ιστορικού Ερευνητή

Στ΄ συνέχεια

Επιστολή της 1-6-1905

Μετά την περιγραφική επιστολή της μάχης της Γκολίσανης, σημερινά Λευκάδια, της 31 Μαίου 1905, ο Καπετάν Ακρίτας , με το αμέσως επόμενο σημείωμά του, της 1ης Ιουνίου 1905, επανέρχεται στο θέμα της Γκολίσάνης το σημείωμα αποστέλλει στον ειδικό γραφέα - αξιωματικό τού Κέντρου Θεσσαλονίκης και αναφέρει τις νωπές ακόμα απο τη μάχη κρίσεις, παρατηρήσεις και εντυπώσεις του.

Πρώτα απ'όλα πικραμένος αναφέρει ότι απεβίωσε ο Χειμαρριώτης Βάβος, το ωραιότερο και γενναιότερο παλληκάρι τού σώματος , που τραυματίστηκε πολύ βαρειά κατά την μάχη και μεταφέρθηκε στην Νάουσα πρός νοσηλεία.

Ο Βάβος νοσηλεύτηκε στην Νάουσα 6 ημέρες και την εβδόμη εξέπνευσε. Αδικεί όμως τους Ναουσαίους ο Καπετάν Ακρίτας με το πικρόχολο σχόλιό του ότι την πρώτη νύκτα πού ο Βάβος οδηγήθηκε στην Νάουσα, δεν τον δέχτηκε κανένας και παρολίγο να εκπνεύσει στην θύρα του Χατζηδόμνα, γαμβρού του Προκόπη πιθανόν, λόγω της συγχύσεως και του φόβου που επακολούθησαν μετά την μάχη, να μην του παρασχέθηκε άμεση νοσηλεία, αλλά είναι σίγουρο ότι και ο γιατρός Περδικάρης και απλοί Ναουσαίοι περιέθαλψαν και νοσήλευσαν ασθενείς και τραυματίες, πολλές φορές με κίνδυνο και αυτής της ζωής των.

Σε πολλές επιστολές απαντώνται Ναουσαίοι οι οποίοι γιά ευνοήτους λόγους, αναφέρονται με ψευδώνυμα. Το γεγονός αυτό προκαλεί κάποιον προβληματισμό ως πρός την πραγμαρτική ταυτότητά των, αλλά με την βοήθεια είτε εσωτερικών ενδείξεων, είτε άλλων πηγών, θα τους συνταυτίζουμε κατά το δυνατόν.

Σ' αυτήν την περίπτωση εμπίπτει και το ψευδώνυμο «Προκόπης» που αναφέραμε παραπάνω. Ευτυχώς, στην προκειμένη περίπτωση , η επεξήγηση «γαμβρός του Προκόπη» μας βοηθάει να συνταυτίσουμε τον Προκόπη με τον γιατρό Χρ. Περδικάρη, δεδομένου ότι ο Χατζηδόμνας ήταν γαμβρός από αδελφή του. (Σε ιδιόχειρες επιστολές του ο γιατρός Περδικάρης

Σώμα Μακεδονομάχων
Φωτογραφικό αρχείο Δ. Παντιζόπουλου

υπογράφει με το ψευδώνυμο «Μελάχθων».) Σε ορισμένες όμως περιπτώσεις δεν υπάρχουν ενδείξεις ή επεξηγήσεις που να βοηθούν στην αποκρυπτογράφηση του ψευδωνύμου, όπως στην περίπτωση «Φλώρου» που αναφέραμε στη συνέχεια Ε.

Γενικά το σημείωμα από τον Καπετάν Μαζαράκη πρέπει να χαρακτηριστεί ως μεμψίμοιρο. Πιθανόν ευρίσκετο ακόμη υπό την επήρεια της μάχης και ακόμη δεν είχε συνειδητοποιήσει την φιλοπατρία των Ναουσαίων . Γι'αυτό αναφέρει "*ταύτα πάντα , δηλαδή η μή άμεση νοσηλεία τού Βάβου , γενόμενα γνωστά εις τους άνδρες φέρουν εις σκέψεις*".

Η διαροή των οπλιτών συνεχίζεται . Αυτό προκαλούσε ιδιαίτερη πικρία στον Καπετάν Ακρίτα , ο οποίος εφαντάζετο τους άνδρες του διαθέτοντας περισσότερη αντοχή . Μετά τον Ευάγγελο Παπαζαχαρίου από το Σωχό, οπλίτης της διμοιρίας , εγκατέλειψε την διμοιρία του και ο Παναγιώτης Κρητικός από το Ασβεστοχώρι, για τον οποίο σημειωτέον, διεδίδοντο άσχημες πληροφορίες.

Δεν μπορούμε να πούμε ότι είναι βάσιμες ή αβάσιμες οι πληροφορίες ότι ο Παν. Κρητικός στην Αθήνα ευρίσκετο σε επαφή με Βουλγάρους πράκτορες . Κατά τον ίδιο τον Καπετάν Ακρίτα , ο Παναγιώτης Κρητικός έδειχνε πολύ ζήλο και πατριωτισμό . Γι'αυτό ο Καπετάν Ακρίτας τους δήθεν πυροβολισμούς του Παν. Κρητικού κατ'αυτόν εκ των όπισθεν κατά την μάχη της Γκολίσανης και του Γραμματικού τους θεωρεί τυχαίους και προερχόμενους από πανικό. Οι άνδρες ήταν πεπεισμένοι γι'αυτό αλλά ο Καπετάν Ακρίτας, στον οποίο ο Κρητικός ήταν πολύ συμπαθής, δεν ήθελε να το παραδεχθεί και το θεώρησε αστείο. Εν πάσει περιπτώσει, όμως , υποδεικνύει στο Εθνικό Κέντρο να επιστήσει την προσοχή του για τέτοιες περιπτώσεις.

Οι αναχωρήσεις των ανδρών επόμενο ήταν να γεμίζουν πικρία τον Καπετάν Ακρίτα, αλλά από «φιλοτιμία» αποφεύγει να την εκφράσει στο «Κέντρο» διότι αυτό αντανακλούσε στον ίδιο και στη δική του συμπεριφορά προς τους άνδρες του, η οποία, ομολογητέον, ήταν άψογη στρατιωτική συμπεριφορά.

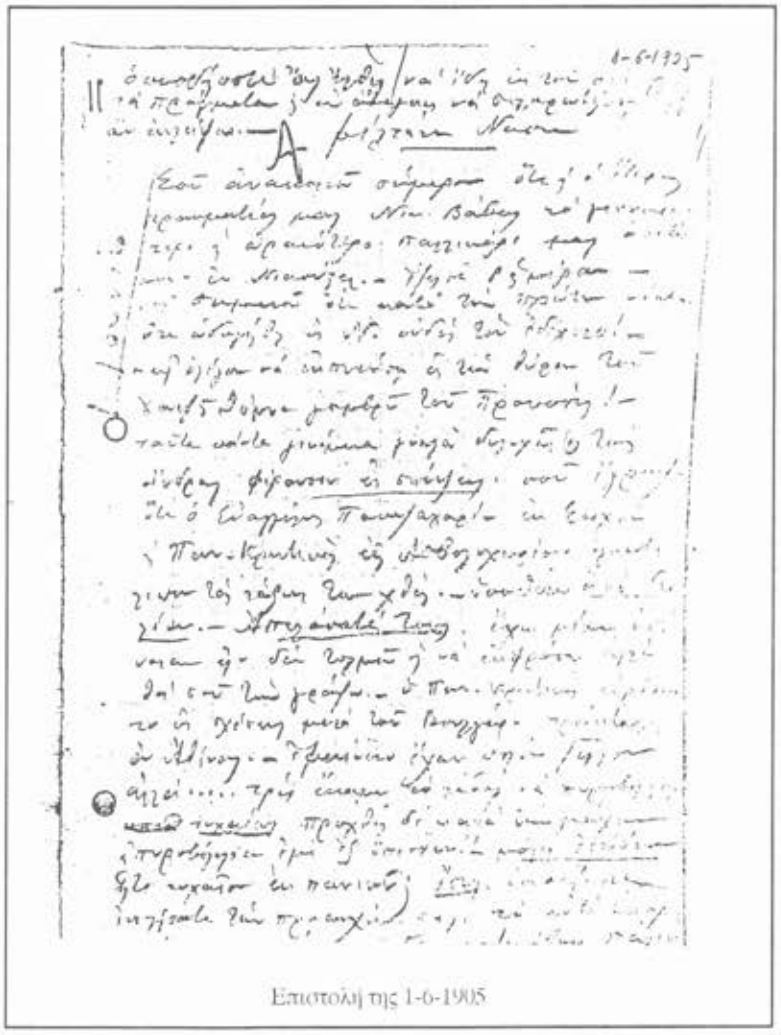

Επιστολή της 1-6-1905

Στην συνέχεια αναφέρει και μερικές νεότερες πληροφορίες για την μάχη της Γκολίσανης. Αναφέρει ότι οι τουρκικές αρχές που μετέβησαν επί τόπου βρήκαν εις πολλά μέρη αίματα και ότι οι Τούρκοι στρατιώτες αναβιβάζουν τους νεκρούς εις 80 άτομα , πράγμα το οποίο ο ίδιος θεωρεί αστείο, αλλά οπωσδήποτε υπάρχουν 10 ζώα νεκρά και πολλοί τραυματίες.

Η πληροφορία ότι το χωριό ήταν άδειο επαληθεύει την προδοσία του σχεδίου, όπως τον πληροφόρησε εκ των προτέρων ο ιατρός Περδικάρης για να τον αποτρέψει από το εγχείρημα. Για λόγους όμως φιλοτιμίας ο Καπετάν Ακρίτας δεν υπεχώρησε και προχώρησε στην εκτέλεση του σχεδίου.

Το κείμενο της επιστολής 1-6-1905

Φίλτατε Νάσο

Σου ανακοινώ σήμερον ότι ο έτερος τραυματίας μας Νικ. Βάβος το γενναιότερο και ωραιότερο παλλικάρι

μας απεβίωσε εν Νιαούστη. Εζησε 8 ημέρας και σου σημειώ ότι κατά την πρώτην νύκτα ότε ωδηγήθη εις Ν. ουδείς τον εδέχετο παρ'ολίγον να εκπνεύσει εις την θύραν του Χατζηδόμνα γαμβρού του Προκόπη -ταύτα γενόμενα γνωστά δυστυχώς εις τους άνδρας φέρουσιν εις σκέψεις ,σου έγραψα ότι ο Ευάγγελος Παπαζαχαρίου εκ Σωχού και Παν. Κρητικός εξ Ασβεστοχωρίου εγκατέλιπον τας τάξεις των χθες, υποθέτω από δειλίαν .- Απελάσατέ τους έχω μίαν υπόνοιαν ήν δεν τολμώ και να εκφράσω, αλλά θα σου την γράψω. Ο Παν. Κρητικός ευρίσκετο εις σχέσεις μετά του Βουλγάρου πράκτορος εν Αθήναις .- εφαίνετο έχων πολύν ζήλον αλλά ... τρίς έκαμεν το λάθος να πυροβολήση τυχαίως προχθές δε κατά την μάχην επυροβόλησεν εμέ εξ όπισθεν!! μόλις εσώθην ήτο τυχαίον εκ πανικού; ίσως ,οπωσδήποτε επιστήσατε την προσοχήν σας , τα αυτά έκαμεν εις την συμπλοκήν του Γραμματικόβου πάλιν εναντίον μου οι άνδρες είναι πεπεισμένοι περί τούτου εγώ το ανήρεσα και το εθεώρησα αστείον.

Αχρονολόγητο σημείωμα

Από εσωτερικές ενδείξεις αχρονολογήτου σημειώματος φαίνεται ότι το σημείωμα αυτό, μέσα στο corpus της αλληλογραφίας του Καπετάν Ακρίτα χρονολογικά ακολουθεί το σημείωμα της 1ης Ιουνίου 1905.

Κατ'αρχάς , ο Καπετάν Ακρίτας παρακαλεί να αποστέλονται στην Νάουσα εφημερίδες των Αθηνών για να παρακολουθεί «τα της μακεδονικής κινήσεως» και να γνωρίζει συγχρόνως τι γίνεται.

Με το ίδιο σημείωμα εξωτερικεύει την κατασταλαγμένη πλέον σκέψη του και τα τελικά συμπεράσματά του γύρω απο την μεγάλη πορεία των σωμάτων από την απόβασή τους στις 28 Ιουνίου στις εκβολές του Αλιάκμωνα μέχρι τον τελικό προορισμό τους, το Περισόρι.

Οι παρατηρήσεις του είναι κυρίως στρατιωτικής φύσεως, επισημαίνει την αδυναμία πορείας μεγάλου ανταρτικού σώματος και την εξαντλητική κούραση των ανδρών που επιφέρει μία τόσο μεγάλη και επίπονη πορεία. Υστερα από αυτά βλέπουμε ότι στο μέλλον εισέρχονται «στο τούρκικο» πάντοτε ολιγάριθμα σώματα και υπό έναν αρχηγό.

Για πολλοστή φορά αναφέρεται ο κίνδυνος της παρουσίας ρουμανιζόντων, που λόγω της εποχής κρατούσαν όλα τα σημεία διάβασης του σώματος. Και πάλι αποφαίνεται ότι η παρουσία των ρουμανιζόντων στο Βέρμιο θα δυσχεραίνει τις ενέργειές του *«Κάθε βήμα και Βλάχος»* αναφέρει ο Καπετάν Ακρίτας για να επισημάνει τον κίνδυνο όχι βέβαια από τους Βλάχους γενικά , αλλά από τους ρουμανίζοντας Βλάχους, τους παρασυρμένους δηλαδή από την ρουμανική προπαγάνδα , η οποία ενεργούσε δραστήρια μεταξύ των βλαχοφώνων της Βέροιας.

Επικίνδυνος για το σώμα ήταν και ο τουρκικός στρατός που βρισκόταν «στα κάτω μέρη» δηλαδή στις υπώρειες του Βερμίου . Μια συνάντηση και σύγκρουση με τουρκικό στρατό δεν ήταν ευχάριστη για τον Καπετάν Ακρίτα ,ύστερα μάλιστα απο την πρώτη σύγκρουση με τουρκικό στρατό την 5ην Μαίου στη Σουμπανίτσα (βλ. συνέχεια ΒΑ) . Γι'αυτό προσπαθούσε να περάσει απαρατήρητος από τα τουρκικά αποσπάσματα, που τα είχαν καλέσει οι χωρικοί στα χωριά τους για να τους προστατεύσουν από τα βουλγαρικά σώματα. Άλλωστε δεν εγνώριζε ακόμη ποια πολιτική έπρεπε να ακολουθήσει έναντι των Τούρκων, διότι τις σχέσεις του με τους Τούρκους θα την καθώριζαν οι πρόκριτοι της Ναούσης, οι οποίοι επηρέαζαν τους Τούρκους μπέηδες και τους στρατιωτικούς.

Η απόσυρση από τον κάμπο του Τουρκικού στρατού προς τις υπώρειες του Βερμίου ευνόησε πολύ την διέλευση του σώματος του Κόδρου διά μέσου της πεδιάδος των Γενιτσών, την οποία διήλθε ανενόχλητο.

Κίνδυνος προδοσίας της διέλευσης των σωμάτων στις τουρκικές αρχές μπορούσε να προέλθει ακόμη από χωριά τα οποία (ελληνόφωνα) ανοργάνωτα και μη μεμυημένα ακόμη κατέδιδον την διέλευση στους Τούρκους, εννοείται μετά την απομάκρυνσήν των, για να αποφύγουν πιθανά τουρκικά αντίποινα.

Τέλος, νηφάλιος πλέον, αναγνωρίζει την αναγκαιότητα και τις δυνατότητες της Ναούσης και των Ναουσαίων να συνδράμουν τον αγώνα. Το Κέντρο Ναούσης, αναγνωρίζεται ως το μόνο κέντρο που μπορούσε να προσφέρει πολλές υπηρεσίες στον αγώνα και πρώτα απ'όλα μπορούσε να διαθέτει έμπειρους οδηγούς, οι οποίοι , ομολογητέον, ήταν συνήθως εργάτες ή φύλακες των κτημάτων ή των εργοστασίων των «τσορμπατζήδων».

Το κείμενο του αχρονολόγητου σημειώματος

"Φίλτατε Θανάση

Σε παρακαλώ στέλλε τακτικά εις Ν. εφημερίδαν τινά ίνα παρακολουθώ την Μακεδ. κίνησιν και γνωρίζω συγχρόνως τι γίνεται.-

Δεν ήτο άλλως δυνατόν να γίνει η πορεία μεγάλου σώματος . ούτε πλέον σύντονος αφού και οι πλέον σχεδόν ούτε ενεφανίσθησαν εκεί πού έπρεπε για να πάρουμε ψωμί .- μαζί με τον Κόδρον ήτο αδύνατον διά το πολυάριθμον ιδίως και την ύπαρξιν διπλής διοικήσεως .- ευτυχώς ότι καθ'όλην την πορείαν από Κ. μέχρις εδώ είναι πλημμυρισμένα από Ρουμανίζοντας Βλ. Τούτο θα δυσχεράνει και εις το Μέλλον την ενέργειάν μου επί του Καρατάς. Κάθε βήμα και Βλάχος οίτινες δέν υπήρχον."

Επιστολή της 6ης Ιουνίου

Ο θάνατος του Βάβου απέδειξε ότι το Κέντρο Ναουσης λειτουργούσε ελλειπώς ως πρός την άμεση περίθαλψη και νοσηλεία των ασθενών και των τραυματιών σε έκτακτες περιπτώσεις (βλ. συνέχεια Ε).

Βέβαια ήταν δεδομένη η φιλοπατρία και η ενθουσιώδης συμμετοχή των Ναουσαίων εις τον αγώνα, αλλά δεν λειτουργούσε εντός της πόλεως συστηματική περίθαλψη. Δι'αυτό ήταν απαραίτητη μια ανασύνταξη του Κέντρου διότι είχον σημειωθεί και άλλες ελλείψεις.

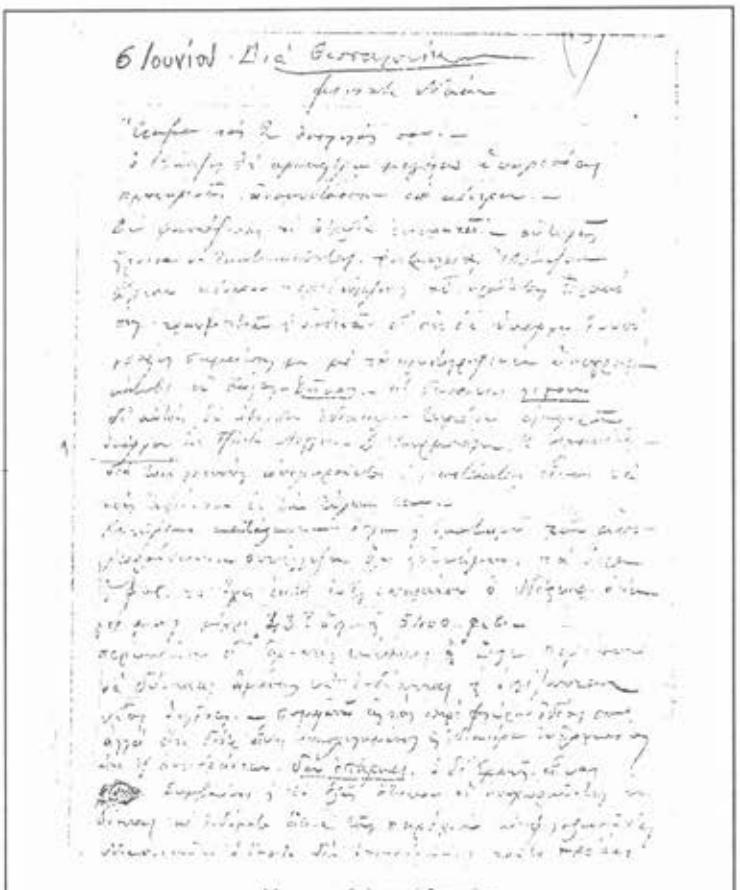

Η επιστολή της 6 Ιουνίου

Την εργασία αυτή ανέλαβε ο Ιβάντσος. Μετά τον Φλώρο, ήδη εμφανίζεται ένας ακόμη από τους μεμνημένους στον αγώνα που παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στο Κέντρο Ναούσης και εργάζεται με ψευδώνυμο. Δυστυχώς καμμία εσωτερική ένδειξη ή αναφορά στο πρόσωπο του Ιβάντσου δεν υπάρχει στην αλληλογραφία του Καπετάν Ακρίτα για να τον συνταυτίσουμε.

Πάντως είναι γεγονός ότι ο Καπετάν Ακρίτας ευελπιστεί ότι ο Ιβάντσης θα προσφέρει «προσωρινώς» μεγάλες υπηρεσίες. Το «προσωρινώς» μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πιθανόν πρόκειται για στρατιωτικό πρόσωπο πού έστειλε το Κέντρο Θεσσαλονίκης, προσωρινώς, για την ανασύνταξη και αναδιοργάνωση του Κέντρου εντός της πόλεως, διότι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω και όπως θα δούμε στη συνέχεια , υπήρχαν και άλλες ανάγκες που έχρηζαν αναδιοργάνωσης.

Πρώτα από όλα με την φροντίδα του Ιβάντσο οργανώθηκε συστηματικό κέντρο περίθαλψης των ασθενών και των τραυματιών του σώματος με προϊσταμενο τον Προκόπη (ψευδώνυμο του ιατρού Περδικάρη). Δημιουργήθηκε μάλιστα για το σκοπό αυτό και ιδιαίτερο ταμείο από εισφορές των προκρίτων Τζώρτζη Λόγγου, Δ. Τουρπάλη και Κ. Λαμνίδη.

Προβλήματα δημιουργήθηκαν και ως προς την συγκέντρωση και αποθήκευση του οπλισμού και τον ιματισμό των αποχωρούντων. Οι αποχωρήσεις δημιούργησαν ένα πρόβλημα το οποίο εξέθετε το σώμα, διότι οι δαπάνες διατροφής, ιματισμού, περίθαλψης έληγαν μετά την εθελουσία ή μυστική πολλές φορές αποχώρησή των. Το ζήτημα των αποχωρήσεων ανέλαβε ένας άλλος Ναουσαίος πατριώτης, ο οποίος δυστυχώς αναφέρεται με το δυσεπίλυτο όνομα Νέστωρ.

Ο Νέστορας μέχρι τις αρχές Ιουνίου συγκέντρωσε από τους αποχωρούντας 43 όπλα και 5.400 φυσίγγια, τα οποία θα εχρησιμοποιούντο για τον οπλισμό, την επένδυση και την υπόδηση των νέων οπλιτώ,ν που θα αντικαθιστούσαν τους αποχωρούντας. Επί πλέον οι αναχωρήσεις δημιουργούσαν και ένα ακόμη ζήτημα. Επειδή δεν τους παρείχε ενδύματα και υποδήματα το σώμα, εντύνοντο από πτωχούς Ναουσαίους που τους φιλοξενούσαν και δεν τα επέστρεφαν φεύγοντες.

Αυτό το άτοπο έπρεπε οπωσδήποτε να διορθωθεί. Διότι μέχρι την αναχώρησήν των φιλοξενούντο κατά το πλείστον απο πτωχούς Ναουσαίους, οι οποίοι προσέφεραν μεγάλη συνδρομή ιδίως εις φιλοξενία μα στο τέλος έχαναν και τα ενδύματά τους. Γι'αυτό ο Καπετάν Ακρίτας αναγκάζεται να ζητήσει από το Κέντρο Θεσσαλονίκης να ενδιαφερεθεί για την επιστροφή των ενδυμάτων, ειδάλως το Κέντρο Ναούσης ήταν υποχρεωμένο να καταβάλει αποζημιώσεις.

Επίσης μια άλλη παράγραφος της επιστολής χρήζει εξηγήσεως. Σε ένα σημείο αναφέρεται ένας άδικος χαρακτηρισμός του Ναουσαίου που εργαζόταν για τον αγώνα με το ψευδώνυμο Φλώρος. Οπως έχουμε αναφέρει στη συνέχεια ΕΑ, ο Φλώρος ήταν η ψυχή τού Κέντρου Ναούσης. Φαίνεται όμως ότι το Κέντρο Θεσσαλονίκης τον θεωρούσε αμελή και ο Καπετάν Ακρίτας ήθελε να άρει αυτόν τον άδικο χαρακτηρισμό. Παραδέχεται μεν ότι και ο ίδιος σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρούσε εκ μέρους του Φλώρου κάποια αμέλεια, τον δικαιολογεί όμως και αποδίδει την ακούσια αμέλεια στις ιδιαίτερες επαγγελματικές του εργασίες (ήταν παραγωγός και έμπορος ανθράκων) , είτε σε αντίδραση.

Μακεδονομάχοι στη λίμνη των Γιαννιτσών.
Φωτογραφικό αρχείο Δ. Πανταζόπουλου

Η λέξη αυτή ασφαλώς υπονοεί τις έριδες μεταξύ των τσομπατζήδων Ναουσαίων, οι οποίοι δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν μεταξύ των ούτε ως προς τον τρόπο συμμετοχής στον αγώνα και πολλές φορές αλληλοκατηγορούντο.

Ο Καπετάν Ακρίτας συνεχώς μελετάει το ζήτημα της μάχης της Γκολίσανης και προσπαθεί να βγάλει συμπεράσματα ως προς την διεξαγωγή του αγώνα στον κάμπο της Ναούσης με πολυάριθμο σώμα.

Και στην επιστολή αυτή επανέρχεται στη μάχη της Γκολίσανης και αναφέρει τα νεότερα στοιχεία που έχει για τη μάχη αυτή. Τώρα πλέον είναι βέβαιος ότι το βουλγαρικό σώμα που ευρίσκεται εντός του χωριού τους ανέμενε , δεδομένου ότι είχαν κατασκευάσει πρόχειρα προχώματα , διότι όπως τον είχε πληροφορήσει ο γιατρός Περδικάρης η επίθεση είχε προδοθεί. Παρ'όλα ταύτα, όμως ήταν τόση η ορμή των ανδρών του σώματος ώστε οι κομιτατζήδες εγκατέλειπαν τους λάκκους και έφευγαν. Επίσης είναι βέβαιος ο Καπετάν Ακρίτας ότι πράγματι οι απώλειες των κομιτατζήδων κατά την υποχώρησίν των ήταν, όπως πληροφόρησε ο μπέης της Γκολίσανης τον γιατρό Περδικάρη 12 νεκροί.

Πληροφορήθηκε ακόμη τον τρόπο με τον οποίο εφονεύθησαν τα δύο εκλεκτά παλληκάρια του Μήτσης, από τον Προφήτη Ηλία και Βάβος, από την Χειμμάρα. Ο πιστός και αχώριστος οδηγός του Μήτσης έπεσε βληθείς από σφαίρες όρθιος κατά την έφοδο, ο δε δεύτερος νεκρός, το παλληκάρι Βάβος, τραυματίσθηκε θανάσιμα, ενώ ετοιμαζόταν να ρίξει βόμβα. Με την στρατιωτική του πείρα συμπεραίνει ότι οι κομιτατζήδες ετράπησαν εις φυγήν, παρόλον ότι διέθεταν προχώματα, είτε διότι δεν επρόλαβαν να καταλάβουν θέσεις , είτε διότι ειδοποιήθησαν αργά και έσπευσαν να αναχωρήσουν από το χωριό και κατά την φυγή τους προκατέλαβαν οι άνδρες του Καπετάν Αγρα.

Η Γκολίσανη ερημώθηκε . Ολοι οι κάτοικοι σκόρπισαν στη Βέροια ή σε άλλα χωριά. Παρόλα ταύτα , όμως , υπό το κράτος της τρομοκρατίας του Καπετάν Λούκας, πολλά χωριά του κάμπου εξακολουθούσαν να παραμένουν εξαρχικά. Για τον λόγο αυτό ο Καπετάν Ακρίτας προς εκφοβισμό των χρειάσθηκε να λάβει σκληρά μέτρα . Σχεδίασε επιχειρήσεις κατά μεμονωμένων ατόμων στα χωριά του κάμπου, με την βοήθεια του Ναουσαίου οπλαρχηγού Κουτσόγιωργα.

Κατά την ημέρα της κηδείας του Βάβου το πένθος των Ναουσαίων ήταν γενικό. Μόνο ένας Ναουσαίος δεν έκλεισε το μαγαζί του κατά την ώρα της κηδείας

και ο Καπετάν Ακρίτας τον τιμώρησε με ένα πρωτότυπο τρόπο. Τον ανάγκασε να μεταβεί ο ίδιος να θάψει τον φονευθέντα Μήτση, του οποίου το πτώμα είχε εγκαταλειφθεί στο πεδίο της μάχης. Διαφορετικά ήταν υποχρεωμένος να πληρώσει για τιμωρία 10 Οθ. λίρες.

Βέβαια οι εντόπιοι κάτοικοι ήταν αγύμναστοι και ως εκ τούτου δεν μπορούσαν να συμμετάσχουν στις επιχειρήσεις ως οπλίτες, παρά μόνον ως οδηγοί ή για άλλες δευτερεύουσες ανάγκες. Ο Καπετάν Ακρίτας όμως, αντιλαμβανόταν ότι έπρεπε να τους συνηθίσει στην χρήση των όπλων και στην διεξαγωγή ανταρτοπολέμου. Διότι, μακροπροθέσμως, τον ένοπλο αγώνα έπρεπε να διεξάγουν οι ίδιοι οι κάτοικοι. Η Νάουσα, τα Βοδενά, το Μεσημέρι , το Βλάδοβο έπρεπε οπωσδήποτε να αποκτήσουν το δικό τους τοπικό ένοπλο σώμα. Κατ'αρχάς ολιγάριθμο από 3-5 άνδρες οι οποίοι για νά εξασκηθούν θα παρέμεναν στο σώμα για ολιγοήμερον θητεία ή για ορισμένες επιχειρήσεις 10-20 ημερών ως που να πάρουν το βάπτισμα του πυρός.

Αυτοί κατόπιν ή θα αντικαθιστούνταν από άλλους ή θα τους κρατούσε στο σώμα ως οπλίτες. Με λίγα λόγια, ο Καπετάν Ακρίτας έδιδε μεγάλη σημασία στην δημιουργία εξασκημένων ντόπιων οπλιτών, οι οποίοι εν καιρώ θα μπορούσαν να συνεχίσουν τον ένοπλο αγώνα. Έτσι δημιουργήθηκαν μικρά σώματα τα οποία εκινούντο γύρω από την πόλη ή από τα χωριά υπό την καθοδήγηση έμπειρου οπλίτη του σώματος, όπως τον Γρηγόρη Νατσόπουλο από το Νυμφαίο, ο οποίος είχε αναλάβει την αρχηγία του μικρού σώματος Βλαδόβου και εκινείτο μεταξύ Εδέσσης και Αρνίσης. Ο διδάσκαλος του Γραμματικού Γουσόπουλος εζήτησε από τον Καπετάν Ακρίτα να εγκατασταθεί ένα μικρό σώμα γύρω από το Φραγκότσι για να προστατεύσει τα φορτία με τα πυρομαχικά που μεταφέρονταν απο την Κοζάνη στην Κατράνιτσα, το μέτρο όμως αυτό το απέρριψε ο Καπετάν Ακρίτας διότι δεν μπορούσε να διαθέσει άνδρες για μια δευτερεύουσα επιχείρηση.

Τα προβλήματα με τους Ρουμανίζοντες συνεχίζονται. Αναφέρει ότι προτίθεται να μεταβεί στο Γραμματικό για τιμωρία μερικών ρουμανιζόντων, αλλά και διότι υπάρχει πιθανότης να συναντηθεί με τον εκεί αρχηγό τών ρουμανιζόντων Χατζή για ομαλή συνεργασία. Οι δυσκολίες που συναντά ο Καπετάν Ακρίτας του προκαλούν μεν πικρία αλλά δεν τον καταβάλλουν.

Αρχές Ιουνίου απεχώρησε και ο Κρητικός οπλαρχηγός Μανώλης Κατσίγαρης, ο οποίος υπήρξε εμπροσθοφυλακή του Καπετάν Ακρίτα και γενικά των ενόπλων σωμάτων που οργανωμένα συστηματικά απο το «Εθνικό Κέντρο» και υπό την αρχηγία αξιωματικών του Ελληνικού Στρατού άρχισαν να εισέρχονται στην Μακεδονία τον Απρίλιο του 1905. Αξιοσημείωτο είναι ότι ενώ οι πρώτοι οπλίτες, προήρχοντο από την ιδιαιτέραν πατρίδα του Καπετάν Ακρίτα, την Φθιώτιδα, τώρα άρχισε να ζητά οπλίτες είτε Κρητικούς συμπατριώτες του οπλαρχηγού Μανώλη Κατσίγαρη, είτε Πηλιορείτες συμπατριώτες του αφοσιωμένου του υπαρχηγού Κώστα Γαρέφη, τον οποίο χαρακτηρίζει *«πρώτης τάξεως παλληκάρι»*.

Απόσπασμα από την επιστολή της 6 Ιουνίου

Διά Θεσσαλονίκη

Φίλτατε Νάσο
Ελαβον τάς 2 επιστολάς σου
Ο Ιβάντζος θα προσφέρει μεγίστας υπηρεσίας προσωρινώς ανασυντάσων το κέντρον.
Δεν φαντάζεσαι τι αταξία επικρατεί .- ευτυχώς ήρχισαν να τακτοποιούνται επιμελεία Ιβάντζου ώρισεν κέντρον περιθάλψεως ..... Προκόπη τραυματιών και ασθενών δι'ούς θα υπάρχει ενυπόγραφος σημείωσίς μου με την κρυπτογραφικήν υπογραφήν κάτωθι του Κώστας - Δήμος .- αι δαπάναι λέγουν δι'αυτούς θα αφορούν ιδιαίτερον ταμείον εισφορών υπάρχον εκ Τζώτζη Λόγγον ,Δ.Τουρμπάλη,Κ. Λαμνίδη .- διά τους λοιπούς αποχωρούντας ή λιποτάκτας είπον θα τους αφήνουν εις τας τύχας των.

Κατήρτισα κατάστασιν των όπλων και ιματισμού των αποχωρούντων .- συνέλεξα ό,τι ηδυνάμην, τα όπλα και φυσ. τα έχει εκτός εντός σπηλαίου ο Νέστωρ οδηγός μας μέχρι 43 όπλα και 5400 φυσ. παραμένουν δι'αρκετή ποσότης ώστε περίπου να δύνανται αμέσως να ενδύωνται και οπλίζονται νέοι οπλίται .- συμφωνώ εις τας περί Φλώρου ιδέας σου αλλά είτε διότι είναι απασχολημένος εις ιδιαιτέρας εργασίας είτε εξ αντιδράσεων δεν επήρκει δε Ερμής είναι....

Συμβαίνει και το εξής άτοπον οι αποχωρούντες ενδύονται τα ενδύματα άτινα τοις παρέχουν οι φιλοξενούντες Νιαουσαίοι και έπειτα δεν επιστρέφονται. τούτο πρέπει να διορθωθεί. Σημειώσατε ότι οι πτωχοί Νιαουσαίοι προσφέρουν μεγάλην συνδρομήν εν αντιθέσει των προκρίτων ιδίως εις φιλοξενίαν και απηγόρευσα μεν τούτο αλλά αν δεν τους έχω εις τα χέρια.....

Τα Ρουγκάτσια στο Ρουμλούκι

Του **Δημήτρη Πανταζόπουλου**
Λαογράφου - ερευνητή

Ένα από τα ωραιότερα Ρουμλουκιώτικα έθιμα που τελούνται έως και σήμερα με κάποιες παραλλαγές σε σχέση με το παλαιό τυπικό, είναι τα Ρουγκάτσια. Πρόκειται για μία ομάδα φουσπανελοφόρων που φέρουν σπαθιά, οι οποίοι κατά τη διάρκεια του Δωδεκαημέρου περιφέρονται στα χωριά του κάμπου χορεύοντας με τους ήχους των ζουρνάδων και του νταουλιού σε κάθε σπίτι που επισκέπτονται, έναν κύκλο τεσσάρων συνεχόμενων χορών, που όλοι μαζί ονομάζονται Ρουγκατσάρικος. Κύριος σκοπός της τέλεσης του εθίμου είναι η συγκέντρωση χρημάτων, παλαιότερα γεννημάτων, που τα προσφέρει ο νοικοκύρης του κάθε σπιτιού που επισκέπτονται, σαν ενίσχυση για την οικοδόμηση νέου ναού ή την συντήρηση παλαιού, πολλές φορές δε και σχολικού κτιρίου στο χωριό από το οποίο κατάγονται οι χορευτές της ομάδας.

Σχετικά με την ετυμολογία της λέξεως Ρουγκάτσια έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς διάφορες απόψεις. Συναντάται και σε άλλες περιοχές του Βορειοελλαδικού χώρου (Μακεδονία - Θεσσαλία), δηλώνοντας τις μεταμφιέσεις ανδρών, που κατά την διάρκεια του Δωδεκαημέρου και δη στις τρεις μεγαλύτερες εορτές των Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς και των Φώτων, περιόδευαν στις πολιτείες και τα χωριά. Χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτών των μεταμφιέσεων είναι ότι οι συμμετέχοντες παίρνουν αλλού την μορφή ζώων, όπως αρκούδα, λύκος, τράγος, καμήλα και αλλού ντύνονται με ρούχα οπλισμένων ανδρών (όπως συμβαίνει και στο Ρουμλούκι). Εκτός όμως από τη λέξη Ρουγκάτσια, αναφέρονται και ως Ρουγκατσιάρια, Ρουγκατσιαραίοι, Αρουγκουτσιάρια, Λουγκατσιάρια, Ρουγκουτσιάρια, Ρογκατσάδες, Ρουγκανάδες, Σουρβατζήδες, Μπαμποέρηδες, Μπαμπουσιαραίοι, Καπιταναραίοι, Αράπηδες κ.α.

Από τους ερευνητές και τους λαογράφους έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις και ερμηνείες για την προέλευση της λέξεως Ρουγκάτσια. Ο πατέρας της ελληνικής λαογραφίας Ν. Πολίτης πιστεύει ότι προέρχεται από την Λατινική λέξη Rogatio, που είναι ουσιαστικό του ρήματος Rogo και σημαίνει απαιτώ, έχω την αξίωση να μου δώσουν κάτι για τον κόπο μου, άποψη που δεν απέχει και πολύ από την πραγματικότητα, αφού τα Ρουγκάτσια αιτούνταν και συγκέντρωναν χρήματα και γεννήματα από κάθε σπίτι που επισκέπτονταν. Κάποιοι άλλοι ερευνητές ισχυρίζονται ότι οφείλουν το όνομά τους στη σλαβική λέξη "Ρογκ", που θα πει κέρατο, θεωρία που και αυτή έχει κάποια σχέση με τα Ρουγκατσιάρια που τελούνταν σε άλλες εκτός του Ρουμλουκιού περιοχές, αφού αρκετοί από τους μεταμφιεσμένους συμμετέχοντες φορούσαν και κεφαλαριές ζώων με κέρατα βοδιών, τράγων και κριαριών.

Κατά μία άλλη εκδοχή προέρχεται από τον ήχο ρούγγου - ρούγγου, που έβγαζαν τα κυπροκούδουνα που φορούσαν οι μασκαρεμένοι, Προς επίσχυση αυτής συνηγορεί και το γεγονός ότι σε ορισμένα χωριά των Γρεβενών τα Ρουγκατσιάρια τα λένε "Ρούγκους"και στην Φυτειά της Βέροιας "Ρουγγανάδες". Ο συντοπίτης μας δε Θωμάς Γαβριηλίδης θεωρεί ότι προέρχεται από τα Ρόιδα με τα οποία ήταν στολισμένοι οι ένοπλοι συνοδοί του θεϊκού ζευγαριού του Διονύσου κατά την τέλεση των "Μικρών Διονυσίων" στην αρχαιότητα όπου τα ροϊδάρια γίνονται με την πάροδο του χρόνου Ρογκατσιούδια > Ρογκαστάρια > Ρουγκάτσια.

Τέλος παραθέτω και μια σχετική παράδοση που κατέγραψα στο Ρουμλούκι και πιο συγκεκριμένα στο χωριό Νησελούδι. Σύμφωνα μ' αυτήν, κατά την διάρκεια των ελληνοπερσικών πολέμων στην αρχαιότητα, όταν πέρασαν από την περιοχή οι Πέρσες, διεξήγαγαν μάχη με τους Έλληνες εκεί όπου σήμερα βρίσκεται η Καμάρα στο Κλειδί, το απομεινάρι δηλαδή της μεγάλης τοξωτής γέφυρας του Λουδία. Οι Έλληνες ήταν τότε ντυμένοι με φουσπανέλες (προφανώς εννοούνται οι χιτώνες) και μόλις τους αντίκρισαν οι Πέρσες αναφώναξαν : " Α! τους Ρόγκατσιους", δηλαδή τους αγριάνθρωπους, τους ατημέλητους. Από τότε λοιπόν ονομάστηκαν οι φουσπανελοφόροι που απαρτίζουν την ομάδα ως Ρουγκατσιάρηδες και το έθιμο ως Ρουγκατσιάρια.

Πράγματι στο ρουμλουκιώτικο ιδίωμα υπάρχει η λέξη "Ρόγκατσιους", που δηλώνει τον αγριάνθρωπο, όπως επίσης και " Ρουγκάτσι", που χαρακτηρίζει την δύστροπη και πανούργα γυναίκα. Η παράδοση αυτή σαφώς αποτελεί μία ακόμη διατύπωση της προσφιλούς πάντοτε συνήθειας των Ρουμλουκιωτών να συνδέουν την καταγωγή τους και διάφορα γεγονότα με τους αρχαίους Μακεδονικούς Χρόνους. Την αναφέρω πάντως προς διατήρηση της γοητείας και του αυθόρμητου της καταγραφής της.

Ως προς την προέλευση του εθίμου των Ρουγκατσιών και πάλι έχουν διατυπωθεί ποικίλες απόψεις. Κάποιοι ερευνητές την άγουν στα "κατ' αγρούς ή Μικρά Διονύσια", εορτές των αρχαίων Ελλήνων στο μισοχείμωνα, όταν ανοί-

γονταν τα καινούργια κρασιά και γινόταν θυσίες στον Διόνυσο και τους άλλους Ολύμπιους Θεούς, ενώ άλλοι συνάδελφοί τους όπως ο Fehrle ισχυρίζονται ότι υπάρχει κάποια συνάφεια με τις λατρείες των νεκρών και τα αγροτικά έθιμα. Ο Θωμάς Γαβριηλίδης δέχεται και αυτός ότι προέρχονται, όπως επίσης και οι Μπούλες και οι Γενίτσαροι της Νιάουστας από την αρχαιότητα και πιο συγκεκριμένα από τις εορτές των Ανθεσφορίων και των Ανθεστηρίων, τις πανηγυρικές δηλαδή εκδηλώσεις για τον ερχομό της Άνοιξης και το σύμβολο της επικείμενης ανάστασης της φύσης, το Διόνυσο.

Τέλος ο Ιωάννης Μοσχόπουλος υιοθετώντας την άποψη του Ν. Πολίτη ότι η λέξη Ρουγκάτσια προέρχεται από την λατινική λέξη Rogatio, θεωρεί ότι τα Ρουμλουκιώτικα Ρουγκάτσια είναι απομεινάδι της Ρωμαϊκής και της Βυζαντινής εποχής, όταν οι ακρίτες στρατιώτες που επιφορτίζονταν με τη φύλαξη των ακριτικών περιοχών από τις επιδρομές αλλοφύλων, περιόδευαν μία φορά το χρόνο την ύπαιθρο ζητώντας το μίσθωμά τους από τους πληθυσμούς που προστάτευαν. Προς ενίσχυση δε της άποψής του αναφέρει και το γεγονός ότι στην περιοχή του Ρουμλουκιού υπήρχε κατά τους Βυζαντινούς χρόνους (14ος αιώνας), χωριό στρατιωτών, η Κριτίτζιστα (πιθανόν το σημερινό χωριό Αγκαθιά, που το παλαιό του όνομα ήταν Γκριτζιάλι).

Κατά τη γνώμη μου δε, χωρίς να αποκλείω την καταγωγή των Ρουγκατσιών από τη συνήθεια των ακριτών στρατιωτών να συγκεντρώνουν το μίσθωμά τους μία φορά το χρόνο από τις επαρχίες που φύλαγαν, θεωρώ ως πιο ορθή την άποψη ότι αποτελούν μαζί με τις μεταμφιέσεις απομεινάρια των αρχαίων Ελληνικών εορτών προς τιμήν του θεού Διονύσου και των μεταγενέστερων Ρωμαϊκών Καλάνδων και Βρουμαλίων. Η κοινή καταγωγή των Ρουγκατσιών και των μεταμφιέσεων ενισχύεται και από την ομολογία του Βαλσαμιών (12ος αιώνας) ότι στην εποχή του στο Βυζάντιο το έθιμο των μεταμφιέσεων ήταν αρκετά διαδεδομένο στους αγροτικούς κυρίως πληθυσμούς. Αναφέρει δε ότι κατά τα Χριστούγεννα και τα Φώτα "*... τινές κληρικοί ... προς διάφορα μεταισχηματίζονται προσωπεία και ποτέ μεν, ξιφήρεις εν τω μεσονάω της εκκλησίας μετά στρατιωτικών αμφίων εισέρχονται, ποτέ δε και ως μοναχοί προοδεύουσιν, ή και ως ζώα τετράποδα. Ερωτήσας ουν, όπως ταύτα παρεχωρήθησαν γίνεσθαι, ουδέν τι έτερον ήκουσα, αλλά εκ μακράς συνηθείας ταύτα τελείσθαι*". Την διονυσιακή δε καταγωγή των Ρουγκατσιών δείχνει εκτός από την περιήγηση διά των αγρών από χωριό σε χωριό και η πόση άφθονου κρασιού και ρακιού από τους χορευτές στα σπίτια που επισκέπτονται, οι διαρκείς χορευτικές κινήσεις, το τραγούδι των χορευτών, οι έντονοι και εύθυμοι ήχοι των ζουρνάδων και τέλος η ευλογία με το σταύρωμά τους με το σπαθί κάποιου χορευτού των γεννημάτων.

Πέρα όμως από την προέλευση του εθίμου είναι γεγονός ότι η εκκλησία καταδίκασε αυτές τις μεταμφιέσεις με τον 62ο κανόνα της εν Τρούλλω Οικουμενικής συνόδου λό-

Ρουγκάτσια από το χωριό Επισκοπή Βέροιας το έτος 1954
μπροστά από τον Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου

γω της καταγωγής τους από τις εθνικές εορτές. Ο Ελληνικός λαός όμως τις διατήρησε, υπακούοντας περισσότερο στη δύναμη της συνήθειας και τελέσεως των προγονικών εθίμων, όπως έπραξε και με πλήθος άλλων εθίμων τα οποία ενέδυσε με χριστιανικό μανδύα. Έτσι και τα Ρουμλουκιώτικα Ρουγκάτσια επέζησαν στο διάβα του χρόνου κερδίζοντας την ανοχή των Τούρκων κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κατοχής και κυρίως την προστασία της τοπικής εκκλησίας, υπό την αιγίδα άλλωστε της οποίας τελούνταν.

Ρουγκάτσια διοργανώνονταν από όλα τα Ρουμλουκιώτικα χωριά, όταν το απαιτούσε η συντήρηση κάποιας παλαιάς εκκλησίας όπως επίσης και σχολικού κτιρίου. Τη σχετική δε απόφαση λάμβαναν κατά τη διάρκεια της Σαρακοστής των Χριστουγέννων ο ιερέας του χωριού, οι εκκλησιαστικοί επίτροποι και οι ηλικιωμένοι άνδρες σε κοινή τους συνεδρίαση στο νάρθηκα της εκκλησίας. Αρχικά επέλεγαν 15 από τα παλικάρια του χωριού, που θα αποτελούσαν το μπουλούκι, 12 δηλαδή ως απλοί Ρουγκατσιαραίοι χορευτές και 3, οι πιο λεβεντόκορμοι, ως καπεταναίοι ή κονακτσήδες, όπως έλεγαν τους επικεφαλείς. Κατόπιν φρόντιζαν να βρουν οργανοπαίκτες (2 ζουρνάδες και 1 νταούλι), στους οποίους έδιναν και προκαταβολή, διότι υπήρχε μεγάλη ζήτηση, αφού και άλλα χωριά θα έβγαζαν Ρουγκάτσια. Έπρεπε επίσης να βρεθούν και 3 γερά άλογα για τους καπεταναίους, καθώς και το αμάξι με το οποίο η εκκλησιαστική επιτροπή θα μετέφερε τα γεννήματα, που θα τους προσφερόταν στην περιοδεία τους στο Ρουμλούκι.

Παλαιοχώρι 1957. Εικονίζεται ο Ρουγκατσιάρης Διονύσιος Πιτσικόπουλος, σημερινός ιερέας στο χωριό

Η στολή των Ρουγκατσιαραίων αποτελούνταν από τα εξής τεμάχια: κοντή-λευκού χρώματος φουστανέλα με 300 λαγκόλια (δίπλες), μαύρο γιλέκο στολισμένο με γαϊτάνια ή μαύρος χωρίς μανίκια ντουλαμάς, μαύρου χρώματος μακρύ ζωνάρι, φαρδιά άσπρα βρακιά, μάλλινα σκουφούνια, γουρουνοτσάρουχα και για κάλυμμα της κεφαλής μαύρο καλπάκι σαν δίκοχο ή άλλοτε μαύρος και άλλοτε πολύχρωμα σκούφος πλεκτός. Μετά την απελευθέρωση του 1912 ως κάλυμμα της κεφαλής χρησιμοποιούνταν το γνωστό φέσι με τη φούντα που είχε όμως κεντημένο ένα μικρό σταυρό στην κορυφή.

Απαραίτητα επίσης για τον εξοπλισμό των Ρουγκατσιαραίων ήταν και τα ασημένια κοσμήματα που ράβονταν στο στήθος τους, όπως τα μαγλικουτάρια, οι τοκάδες, οι μαμουδιέδες και οι σταυροί. Οι φουστανέλες δε, φυλάγονταν στα σεντούκια σε κάθε σπίτι ειδικά για τα Ρουγκάτσια, καθώς παλαιότερα αποτελούσε την επίσημη ανδρική ενδυμασία και με τον καιρό είχαν έρθει σε αχρηστία και τις φορούσαν μόνο οι γαμπροί και οι μπράτιμοι την ημέρα των στέψεων, κατά τους γάμους. Σε ορισμένα μάλιστα χωριά οι φουστανέλες φυλάσσονταν στην εκκλησία από την εκκλησιαστική επιτροπή, ενώ σε όσα δε συγκεντρώνονταν ο απαιτούμενος αριθμός, φρόντιζαν να νοικιάζουν από τη Νιάουστα.

Τέλος απαραίτητα ήταν και τα σιδερένια σπαθιά, τα οποία στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα αντικαταστάθηκαν βαθμηδόν από ξύλινα ομοιώματά τους. Δυστυχώς τα παλαιά σιδερένια σπαθιά με τις περίτεχνες λαβές τους συγκεντρώθηκαν από τα Γαλλικά Συμμαχικά στρατεύματα το 1915, όταν στρατοπέδευαν στην περιοχή κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και εκδόθηκε διαταγή για την παράδοση όλου του οπλισμού που κατείχαν οι Ρουμλουκιώτες. Όσα όπλα δεν παραδόθηκαν οικειοθελώς, εντοπίστηκαν μετά από εξονυχιστική έρευνα που συνοδεύονταν και με άγριο ξυλοδαρμό των χωρικών και κατασχέθηκαν.

Μέχρι τις παραμονές των Χριστουγέννων έπρεπε όλες οι ετοιμασίες για τα Ρουγκάτσια να είναι τελειωμένες. Το μπουλούκι ξεκινούσε την περιοδεία του την Τρίτη ημέρα των Χριστουγέννων ή ανήμερα της Πρωτοχρονιάς όταν το

πρόγραμμα των επισκέψεών τους στα χωριά δεν ήταν ιδιαίτερα φορτωμένο. Νωρίς το πρωί, την ημέρα που θα ξεκινούσε το μπουλούκι, χτυπούσε ο νταουλτζής δυνατά το νταούλι του για να ξυπνήσουν και να ετοιμαστούν οι Ρουγκατσιαροί. Έπειτα από λίγη ώρα αφού είχαν ετοιμαστεί, ο νταουλτζής χτυπούσε δεύτερη φορά το νταούλι του για να τους δώσει το σύνθημα να φάνε πρωινό και μετά τρίτη φορά για να ξεκινήσουν για την εκκλησία του χωριού. Εκεί βρίσκονταν ήδη ο ιερέας, η εκκλησιαστική επιτροπή, το αμάξι της επιτροπής, τα άλογα των καπεταναίων και συγκεντρωμένο όλο το χωριό.

Οι Ρουγκατσιαροί, αφού προσκυνούσαν τις εικόνες, έβγαιναν στο νάρθηκα, όπου έπαιρναν την ευλογία του ιερέα και του ασπάζονταν το χέρι. Κατόπιν έτρεχαν ο ένα πίσω από τον άλλο τρεις φορές γύρω από την εκκλησία "για να τους πάει το ουλούρι", να έχουν δηλαδή τύχη στην περιοδεία τους, να τους δεχθούν όλα τα χωριά και να συγκεντρώσουν αρκετά χρήματα και γεννήματα για την εκκλησία τους. Στη συνέχεια ξεκινούσαν για την περιοδεία τους, να φέρουν ντέβερι το Ρουμλούκι όπως έλεγαν, πάντα όμως βάσει προσχεδιασμένου προγράμματος. Εμπρός πήγαιναν οι τρεις καπεταναίοι καβάλα στ' άλογά τους και ακολουθούσε η εκκλησιαστική επιτροπή με το αμάξι και πίσω πεζή η ομάδα των Ρουγκατσιαραίων.

Όταν πλησίαζαν σε ένα χωριό, το μπουλούκι στάθμευε έξω απ' αυτό. Ένας από τους καπετάνιους, που καλούνταν κολαούζης, μαζί με την επιτροπή εισέρχονταν στο χωριό και αναζητούσαν την εκκλησιαστική επιτροπή. Μόλις αυτή παρουσιάζονταν, της ζητούσαν την άδεια να εισέλθουν τα Ρουγκάτσια στο χωριό τους. Αν τους δινόταν η άδεια, ο κολαούζης έτρεχε με τ' άλογο να ειδοποιήσει την ομάδα των χορευτών ότι τους δόθηκε η άδεια να εισέλθουν στο χωριό, στο μεσοχώρι του οποίου τους περίμενε η επιτροπή τους. Αν δεν τους δινόταν η άδεια, έφευγαν και πήγαιναν σε άλλο χωριό, μόνο που έπρεπε να θυμούνται τα χωριά που δεν τους δέχθηκαν, για να τους το ανταποδώσουν όταν θα διοργάνωναν και αυτά Ρουγκάτσια. Δικαιολογημένη άρνηση εισόδου σε ένα χωριό ήταν μόνο η περίπτωση που σ' αυτό είχε εκδηλωθεί κάποια επιδημία και βρίσκονταν σε καραντίνα.

Από το μεσοχώρι του χωριού ξεκινούσαν τις επισκέψεις σε κάθε σπίτι χωριστά. Στην αυλή τους ανέμενε ο οικοδεσπότης, που είχε από πριν τοποθετήσει ένα σακί ή μία κούπλα (ξύλινο δοχείο χωρητικότητας 12 οκάδων) με σιτάρι ή καλαμπόκι, ανάλογα πάντοτε με τις δυνάμεις του, που θα το πρόσφερε στα Ρουγκάτσια. Εισερχόμενη η ομάδα των χορευτών στην αυλή του σπιτιού, τα όργανα έπαιναν και οι χορευτές βαδίζοντας ο ένας πίσω από τον άλλο τραγουδούσαν το παρακάτω τετράστιχο :

Αντε πάμε Χρήστο στα Ρουγκάτσια να Ρουγκατσιέψουμι.
Εσύ με τη μαχαίρα και γω με φουστανέλα να Ρουγκατσιέψουμι
Ήρθαν τα Ρουγκάτσια, οι Ρουγκατσιαροί
δώστι μας πίττα μι λουκάν'κα πίττα μι αυγά
ήρθαν τα Ρουγκάτσια , οι Ρουγκατσιαροί.

Τελειώνοντας το τραγούδι, ένας από τους καπετάνιους σταύρωνε με το σπαθί του το γέννημα και κατόπιν την πόρτα του σπιτιού. Τα όργανα άρχιζαν να παίζουν τους σκοπούς των χορών των Ρουγκατσιών και οι Ρουγκατσιαραίοι σείοντας τα σπαθιά τους χόρευαν, ξεκινώντας με αργά και σταθερά βήματα, για να καταλήξουν σταδιακά σε γοργότερο, ζωηρότερο και πολυπλοκότερο χορό με στριφογυρίσματα και αναπηδήματα.

Όταν τελείωνε ο χορός, μια γυναίκα του σπιτιού κερνούσε με το δίσκο ρακί και κρασί στους χορευτές και του συνοδούς τους και όλοι απηύθυναν τις απαραίτητες για την περίσταση ευχές για υγεία και προκοπή. Ταυτόχρονα ένας από τους καπετάνιους άπλωνε το σκούφο του στο νοικοκύρη για να προσφέρει τη συνδρομή του. Στις περισσότερες όμως περιπτώσεις, η προσφορά ήταν μόνο γέννημα, το οποίο φόρτωνε στο αμάξι της η εκκλησιαστική επιτροπή, όπως επίσης και τρόφιμα, κυρίως δε παστό και λουκάνικα.

Το ίδιο τυπικό ακολουθούνταν σε όλα τα σπίτια του χωριού. Στο δρόμο τα όργανα έπαιζαν τον ίδιο πάντοτε σκοπό των Ρουγκατσιών και οι Ρουγκατσιαραίοι βάδιζαν σείοντας ψηλά τα ξύλινα σπαθιά τους. Οι πιο χωρατατζήδες μάλιστα απ' αυτούς, μόλις έβλεπαν σε ένα σπίτι κάποια γυναίκα ή κοπέλα να κλώθει κλωστή με το αδράχτι, έσπευδαν και της την έκοβαν. Άλλοτε πάλι έκαναν σωστή επιδρομή στα λουκάνικα που τα είχαν κρεμασμένα οι νοικοκυραίοι στα παρταλόσπιτα και στα φουρναριά, με αποτέλεσμα να τα κρύβουν οι νοικοκυρές μόλις πληροφορούνταν ότι εισήλθαν στο χωριό τους τα Ρουγκάτσια. Το ίδιο έπρατταν και με τα απλωμένα στους πλοκούς και στα σιτζίμια ασπρόρουχα, διότι οι Ρουγκατσιαραίοι έπαιρναν με τα σπαθιά τους λάσπη και τα λέρωναν.

Τελειώνοντας τις επισκέψεις στα σπίτια ενός χωριού, αποχωρούσαν και πήγαιναν σε άλλο. Σε όποιο χωριό που τους δέχονταν, τους έπιανε η νύχτα, σε εκείνο διανυχτέρευαν. Τους επιτρόπους τους φιλοξενούσε η εκκλησιαστική επιτροπή του χωριού, ενώ οι Ρουγκατσιαραίοι διέμεναν στα σπίτια που είχαν επιλεχθεί η προσφερθεί, πάντοτε όμως δύο μαζί, διότι διαφορετικά υπήρχε κίνδυνος να αρμενιαστούν δηλαδή να ματιαστούν. Τα ρούχα τους τα δίπλωναν και τα τοποθετούσαν μέσα σε πανέρια που τους έδινε ο οικοδεσπότης, ενώ τα συνήθως βρεγμένα σκουφούνια τους, τα έπλεναν και τα στέγνωναν οι γυναίκες του σπιτιού. Την επομένη, η σπιτονοικοκυρά σηκώνονταν πολύ νωρίς, για να ζυ-

μώσει και να ψήσει πίττες για να φιλέψει τους Ρογκατσιαρούς. Μόλις χάραζε ο νταουλτζής χτυπούσε δυνατά το νταούλι του, για να συγκεντρωθούν οι χορευτές και να κινήσουν για άλλο χωριό. Σ' αυτές τις διανυχτερεύσεις συνέβαινε αρκετοί Ρουμλουκιώτες να γνωριστούν με ελεύθερες κοπέλες, τις οποίες αργότερα επέλεξαν ως συζύγους τους στέλνοντας τα απαραίτητα προξενιά.

Ρουγκάτσια από το Παλαιοχώρι το 1957

Οι Ρουγκατσιαραίοι περιόδευαν σε όσα περισσότερα χωριά ήταν εφικτό στο Ρουμλούκι μέχρι την παραμονή των Φώτων, που έπρεπε να βρίσκονται το απόγευμα πίσω στο χωριό τους. Επισκέπτονταν όμως πολλές φορές και τη Νιάουστα, διότι οι Νιαουστιανοί που είχαν και αυτοί ως όργανά τους ζουρνάδες και το νταούλι, εκτιμούσαν τις χορευτικές ικανότητες των Ρουμλουκιωτών και ήσαν πολύ γενναιόδωροι στις προσφορές τους. Συχνά δε έφθαναν μέχρι και την Χαλάστρα πολλές οικογένειες της οποίας κατάγονταν από το Ρουμλούκι, όπως και τα χωριά πέρα απ' αυτήν και όσα βρίσκονταν στις βορειοανατολικές όχθες της λίμνης των Γιαννιτσών έως και τα Κουφάλια. Και σ' αυτά τα χωριά τα Ρουγκάτσια τύχαιναν θερμής υποδοχής διότι οι κάτοικοί τους όντας δίγλωσσοι εκτιμούσαν ιδιαίτερα τους Ρουμλουκιώτες διότι μιλούσαν ένα καθαρό ελληνικό ιδίωμα. Μάλιστα τα Ρουμλουκιώτικα χωριά τα αποκαλούσαν "Γκρέκικα" και τους Ρουμλουκιώτες "Γκρεκούδια".

Στην περιοδεία της στα Ρουμλουκιώτικα χωριά , μία ομάδα Ρουγκατσιών δεν έπρεπε να συναντηθεί με άλλη. Σε αντίθετη περίπτωση μία από τις δύο ομάδες όφειλε να δηλώσει υποταγή, να περάσουν δηλαδή οι χορευτές της τρεις φορές κάτω από τα υψωμένα σπαθιά της άλλης. Μια τέτοια πράξη όμως ήταν πολύ ατιμωτική και θα αποτελούσε όνειδος για το χωριό της, γι' αυτό και καμία από τις ομάδες δεν το δέχονταν και προτιμούσαν να χτυπηθούν με τα σπαθιά τους μέχρι τελικής πτώσης ή νίκης. Αργότερα μονομαχούσαν οι πρωτοκαπετάνιοι των δύο ομάδων και όποιος ηττούνταν δήλωνε υποταγή με όλη του την ομάδα με τον τρόπο που περιέγραψα. Στον αιώνα μας πιάνονταν στα χέρια οι χορευτές των δύο ομάδων, αφού άλλωστε τα σιδερένια σπαθιά είχαν ήδη αντικατασταθεί με ξύλινα.

Στην αντικατάσταση αυτή συνέβαλλε, ίσως και με την παρέμβαση της τοπικής εκκλησίας δια μέσου των ιερέων της, η φονική μονομαχία των πρωτοκαπετάνιων των Ρουγκατσιών των χωριών Μεγάλο Αλάμπουρο (Πρασινάδα) και Τσινάφορο (Πλάτανος) . Το γεγονός συνέβηκε πριν από 150 περίπου χρόνια, όταν οι δύο ομάδες συναντήθηκαν έξω από το χωριό Μικρό Αλάμπουρο (Κυδωνιά) και καθώς καμία δεν δήλωνε υποταγή μονομάχησαν οι καπετάνιοι για να σκοτωθούν και οι δυο τους. Από τότε άρχισαν να χρησιμοποιούνται και τα ξύλινα σπαθιά και τότε η τοποθεσία που σκοτώθηκαν τα δυο παλικάρια ονομάζεται " Ρουγκάτσι" εις ανάμνησιν του θλιβερού συμβάντος .

Αντίστοιχες όμως φονικές συγκρούσεις μεταξύ ομάδων Ρουγκατσιών και μεταμφιεσμένων του δωδεκαήμερου έχουν πραγματοποιηθεί και σε άλλες περιοχές της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας, όπως στην Ελάτη των Σερβίων, στα χωριά Αιμιλιανός, Αλατόπετρα, Μέγαρο, Σαρακίνα και Κυδωνιές των Γρεβενών, στο Τσοτύλι και το Αρόκαστρο του Βοΐου , στο Πλεύρωμα, Μαρίνα, Επισκοπή και Αρσένι την Έδεσσας, στην Αξιούπολη και την Ειδομένη του Κιλκίς, στην Αύρα και στον Βλαχάβα της Καλαμπάκας, στο Καρποχώρι, Καλλιφώνιο, Μαυραχάδες, Μαυροχώρι, Ματαράγκα, Καρδιτσομάγουλα και Παραπράταινα της Καρδίτσας κ.α. όπου σώζονται και τα σχετικά τοπωνύμια όπως : Γέφυρα των Ρουγκατσιάρηδων , μνήματα των Ρουγκατσιάρηδων, Ρουγκατσιάρια, φονιάδες κ.ά.

Με τον καιρό όμως στο Ρουμλούκι είχε τόσο εξασθενήσει το έθιμο της υποταγής των Ρουγκατσιών, ώστε ακόμη και οι ξυλοδαρμοί εξαλείφθηκαν , αφού οι διάφορες ομάδες φρόντιζαν να μην συναντιούνται καθόλου στην πορεία τους ή να αλλάζουν κατεύθυνση όταν πλησίαζε η μία στην άλλη. Αλλά και όταν τύχαινε να συναντηθούν αποχωρούσαν χωρίς ξυλοδαρμούς, αλλά ανταλλάσσοντας οι χορευτές μεταξύ τους προς ανάμνησιν κρόσσια από τις φούντες των φεσιών τους. Την συνήθεια αυτή, την ονόμαζαν "φιλικό" σε αντίθεση με το "εχθρικό" που συνέβαινε παλιότερα. Μνημονεύεται μάλιστα και το γεγονός ότι το 1924 βρέθηκαν στο χωριό Ποζαρίτες (Κεφαλοχώρι) την ίδια ημέρα 19 μπου-

λούκια Ρουγκατσιαραίων, χωρίς να σημειωθεί κανένας ξυλοδαρμός.

Το απόγευμα της Παραμονής των Φώτων τα Ρουγκάτσια έπρεπε να επιστρέψουν οπωσδήποτε πίσω στο χωριό τους. Στην είσοδό του τους ανέμεναν όλοι οι συγχωριανοί τους για να τους υποδεχθούν. Μία ελεύθερη κοπέλα τότε κρατούσε ψηλά με το χέρι της ένα μαντήλι και οι Ρουγκατσιαροί έτρεχαν συναγωνιζόμενοι ποιος θα το πιάσει πρώτος για να το αποχτήσει και να το έχει ως ενθύμιο. Το βράδυ διανυκτέρευαν πάλι ανά δύο άτομα για να μην αρμενιαστούν. Ποτέ δεν έπρεπε να μείνει μόνος του κάποιος Ρουγκατσιάρης, ακόμη και αν συνέβαινε κάποιο δυσάρεστο γεγονός, κατά τη διάρκεια της περιοδείας, όπως για παράδειγμα ο θάνατος προσφιλούς προσώπου. Τότε ο Ρουγκατσιάρης θα επέστρεφε στο χωριό του με τη συνοδεία κάποιου έφιππου καπετάνιου.

Ανήμερα των Φώτων ο νταουλτζής χτυπούσε πάλι το νταούλι του και οι Ρουγκατσιαροί πήγαιναν στην εκκλησία για να εκκλησιαστούν. Μετά το πέρας της θείας Λειτουργίας πραγματοποιούνταν η καταγραφή των χρημάτων και των γεννημάτων που είχαν συγκεντρωθεί στην περιοδεία των Ρουγκατσιών, όπως επίσης και η παράδοσή τους στον ιερέα και την εκκλησιαστική ή σχολική επιτροπή. Τα γεννήματα θα τα εκποιούσαν αργότερα και με το σύνολο του συγκεντρωμένου ποσού θα κάλυπταν τις ανάγκες συντήρησης ή οικοδόμησης της εκκλησίας ή του σχολείου. Το όλο έθιμο των Ρουγκατσιών τελείωνε με την διοργάνωση γλεντιού, στο οποίο συμμετείχε πάνδημα όλο το χωριό. Ο ιερέας αφού ευλογούσε τα λουκάνικα και τον παστό που είχαν προσφερθεί στους Ρογκατσιαροίς, τα παρέδιδε στους συγχωριανούς του και όλοι τό 'ριχναν στο φαγοπότι και στον χορό.

Τα Ρουγκάτσια είναι από τα λίγα παλαιά ομαδικά έθιμα που συνεχίζουν να τελούνται έως και σήμερα στο Ρουμλούκι . Διοργανώνονται το δωδεκαήμερο από αρκετούς χορευτικούς και πολιτιστικούς Συλλόγους και παρά τις όποιες καινοτομίες που έχουν εισαχθεί, δεν παύουν να μας συνδέουν με το παρελθόν και την μακραίωνη παράδοση και να αποτελούν μία ακόμη επιβεβαίωση της συνέχειας του ελληνισμού . Τελειώνοντας θα ήθελα να εκφράσω την ευχή κάποια στιγμή να πραγματοποιηθούν Ρουγκάτσια για εκκλησιαστικούς σκοπούς από κάποιο Ρουμλουκιώτικο χωριό, ούτως ώστε να αναβιώσει σε όλο του το εύρος το παλαιό έθιμο.

Βιβλιογραφία

Γεωργίου Ν. Αικατερινίδου, "Μεταμφιέσεις Δωδεκαημέρου εις τον Βορειοελλαδικόν Χώρον", Πρακτικά του Β΄ Συμποσίου Λαογραφίας, ΙΜΧΑ, Θεσ/νικη 1976.

Μιχ. Αθ. Καλινδέρη, "Ο βίος της κοινότητας Βλάστης επί Τουρκοκρατίας εις το πλαίσιον του Δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος", Μακεδονική Βιβλιοθήκη 58, Δημοσιεύματα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσ/νικη 1982.

Κώστας Καραπατάκης, "Το Δωδεκαήμερο - παλαιά Χριστουγεννιάτικα ήθη και έθιμα", Αθήνα 1981, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.

Φ. Κουκουλές, "Βυζαντινών βίος και πολιτισμός", τ. Γ΄ και τ. Στ΄.

Στεφ. Κουμανούδη, "Λεξικόν Λατινοελληνικόν, μετά συνωνύμων και αντιθέτων της Λατινικής", Αθήνα, Εκδόσεις "Γρηγόρης".

Δ. Λουκόπουλος, "Τα Ρουγκατσιάρια", Νεοελληνικά Γράμματα 4.

Γ. Α. Μέγας, "Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας", Εκδόσεις "ΟΔΥΣΣΕΑΣ".

Τάκης Μπάιτσης, "Γιανίτσαροι και Μπούλες της Νιάουστας", Εκδόσεις του Συλλόγου "Γιανίτσαροι και Μπούλες", Μάρτης 1986.

Γιάννης Μοσχόπουλος, "Ρουμλουκιώτικα Σημειώματα 1980 - 1988", Θεσ/νίκη 1989.

Γιώργος Ντελιόπουλος, "Ελληνότοπος".

Ι.Ξανθού, "Μακεδονικά έθιμα, Ρουσάλια ή Ρουγκάτσια", "Μακεδονικά" σύγγραμμα περιοδικόν της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, τόμος 5ος 1961-63, Θεσ/νίκη 1963.

Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλή, "Σύνταγμα των Θείων και Ιερών κανόνων", Τ. Β΄,Αθήνησιν 1852.

Κων/νου Ρωμαίου, "Κοντά στις ρίζες", έρευνα στον ψυχικό κόσμο του Ελληνικού λαού, Βιβλιοπωλείον της "ΕΣΠΑΣ" , Αθήνα .

Απόστολος Παδιός, "Ρουγκάτσια ή Ρουγκατσιάρια, μεταμφιέσεις Δωδεκαημέρου", Άρθρο στην εφημερίδα "Τα Νέα του Ρουμλουκιού", Αλεξάνδρεια 20/12/94.

Νικόλαος Γ. Πολίτης, "Παραδόσεις", Τόμος Β΄.

Αγγελικής Χατζημιχάλη, "Ελληνική λαϊκή Τέχνη", Αθήναι 1931.

Τα στοιχεία που αφορούν την τέλεση του εθίμου των Ρουγκατσιών στο Ρουμλούκι, αντλήθηκαν από δεκάδες προφορικές αφηγήσεις γηραιών Ρουμλουκιωτών, που κατέγραψε ο γράφοντας.

Πολιτιστικός Σύλλογος Παλαιοχωρίου - Λιανοβεργίου "ΦΙΛΙΠΠΟΣ"

Επιμέλεια: **Λευκή Σαμαρά**

Τα Ρουγκάτσια ξαναζωντάνεψαν στο Ρουμλούκι το Γενάρη και το Δεκέμβρη του 1997 από τον πολιτιστικό σύλλογο ο « Φίλιππος ».

Το σύλλογο ίδρυσε πριν μερικά χρόνια μια ομάδα γυναικών στο Παλαιοχώρι με σκοπο να απασχοληθούν εποικοδομητικά οι νέοι και τα μικρότερα παιδιά στον τόπο τους, ν' αναβιώσουν τα ήθη και τα έθιμά τους και να ασχοληθούν με τη μάθηση παραδοσιακών χορών κυρίως της περιοχής του Ρουμλουκιού. Ο σύλλογος όμως πολύ γρήγορα σταματά τις δραστηριότητές του για να επανασυσταθεί τον Οκτώβριο του '95 και να εμφανιστεί την 28η Οκτωβρίου της ίδιας χρονιάς με δανεικές τοπικές στολές και να καταθέσουν στεφάνι οκτώ κοπέλες και ένα αγόρι στο ηρώο των πεσόντων Παλαιοχωριτών και να χορέψουν παραδοσιακούς χορούς.

Τα Χριστούγεννα της ίδιας χρονιάς με πολύ κόπο και άριστη οργάνωση κατάφεραν και με τη βοήθεια των συγχωριανών τους να αναβιώσουν ένα από τα πολυέξοδα έθιμα της περιοχής το έθιμο της « Γρουνοχαράς ».

Σιγά-σιγά άρχισε ο σύλλογος να αναβιώνει όλα τα λησμονημένα για πολλά χρόνια έθιμα του Δωδεκαημέρου. Το αποτέλεσμα ήταν να κατακτήσουν τις καρδιές των συγχωριανών να συγκινηθούν και να στηρίξουν κάθε του προσπάθεια. Έτσι με πρόεδρο και ψυχή τον Διονύση Μουχταρόπουλο ο σύλλογος βρέθηκε το χειμώνα του 1996 να έχει γύρω στούς 30 χορευτές, αγόρια και κορίτσια και ένα τμήμα 30 « φυντανιών » και μελλοντικών χορευτών.

Με την οικονομική συμπαράσταση των συγχωριανών, του Δήμου Πλατέως και του Υφυπουργού Ανάπτυξης, ο «Φίλιππος» κατάφερε να ράψει 30 στολές. Επίσης άρχισε να εμφανίζεται για να παρουσιάσει τους χορούς της περιοχής του Ρουμλουκιού στην Ελλάδα και στο εξωτερικό σε πολλά φεστιβάλ παραδοσιακών χορών παίρνοντας μάλιστα και πολλές διακρίσεις.

Η αναβίωση Ρουμλουκιώτικου γάμου με συμμετοχή 70 ατόμων ήταν άλλη μιά μεγάλη επιτυχία του συλλόγου με πρώτη και μεγαλύτερη φυσικά τα Ρουγκάτσια και τις γιορτές του Δωδεκαημέρου, που συγκίνησαν όλους τους κατοίκους του κάμπου, οι οποίοι περίμεναν δακρισμένοι στις πόρτες τους να ξαναιδούν μετά από τόσα χρόνια τους Ρουγκατσαριάδες.

Τα έσοδα από τα Ρουγκάτσια, αυτά πού δωρίζουν οι νοικοκυραίοι στούς χορευτές, θα διατεθούν για την ανέγερση της καινούργιας εκκλησίας, όπως γινόταν πάντα.

Ο Δήμος Πλατέως παραχώρησε στον σύλλογο οικόπεδο για την ανέγερση στέγης και λειτουργίας Λαογραφικού Μουσείου, αναγνωρίζοντας έμπρακτα την προσφορά του «Φιλίππου» στον πολιτισμό και στην παράδοση της περιοχής.

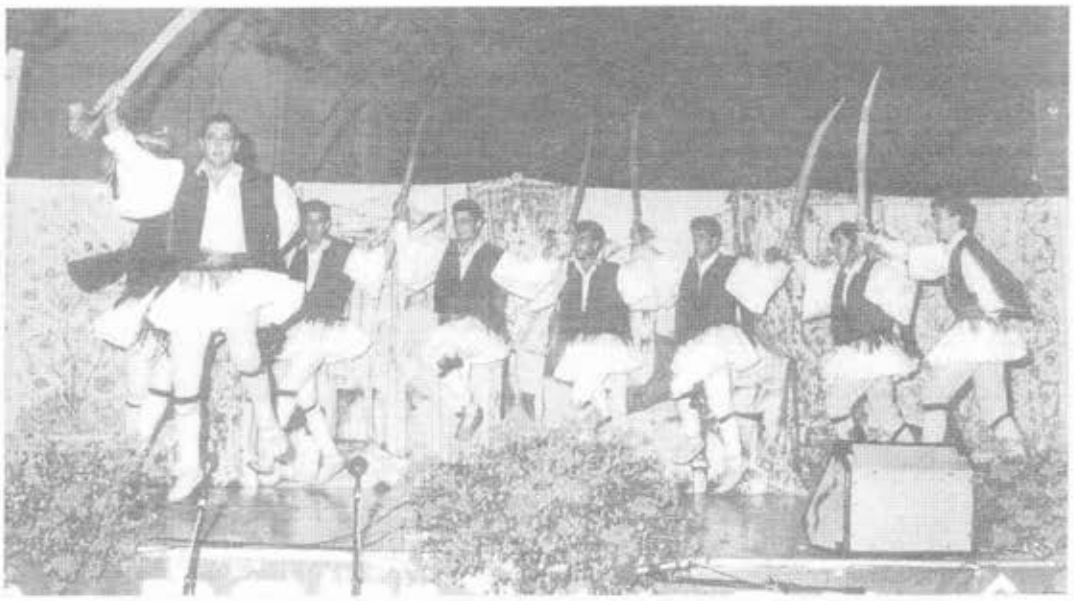

Χορευτές του συλλόγου σε διεθνές φεστιβάλ

Τα παραδοσιακά μας τραγούδια και οι χοροί στη Νιάουστα

Τραγούδια της ρομαντικής εποχής (II)

Του **Νίκου Σπάρτση**

Είσαι άγγελος ωραίος

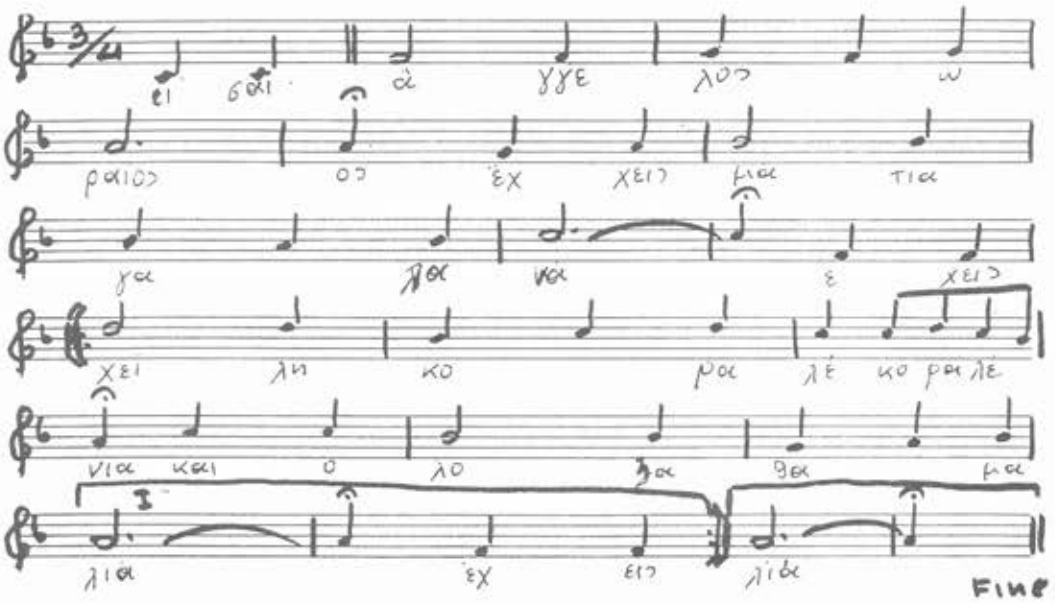

Πάντα μαύρα φορεμένη

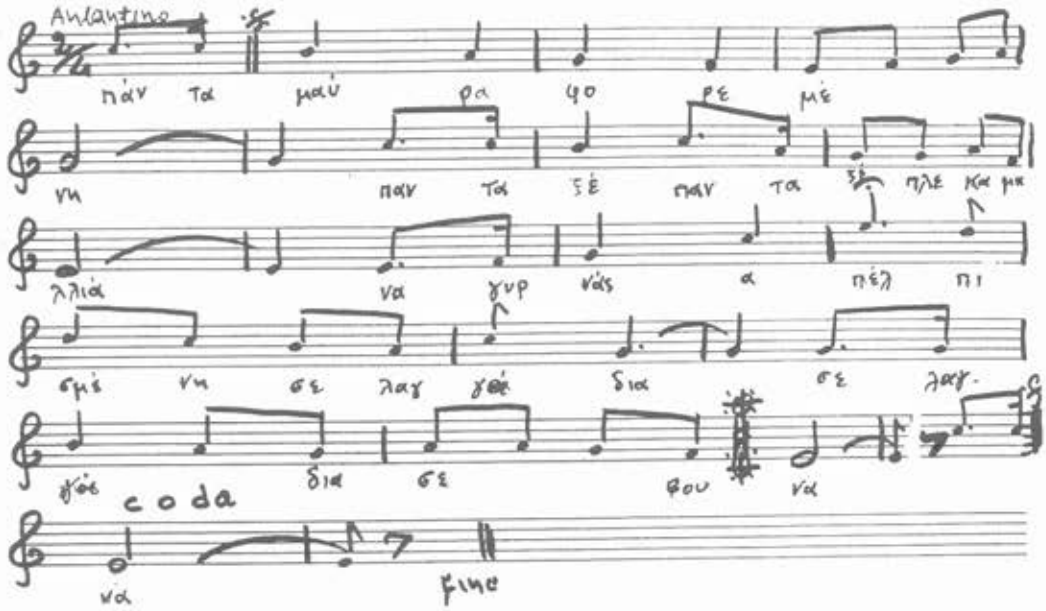

Είσαι άγγελος ωραίος

Είσαι άγγελος ωραίος κι έχεις μάτια γαλανά
έχεις χείλη κορα-κοραλλένια και ολόξανθα μαλλιά.
αν τυχόν και σε πειράξει του ζεφύρου η δροσιά
τότε εγώ θα σε θερμά-θερμάνω στη θερμή μου αγκαλιά.
Έλα έλα ποθητή μου και η νύχτα είναι βαθιά
η βαρκούλα μας προσμέ-προσμένει κάτω στην ακρογιαλιά.
τα ολόξανθα μαλλιά σου κάντα σκάλα ν'ανεβώ
να φιλήσω την ελιά - την ελιά σου και τον άσπρο σου λαιμό.

Πάντα μαύρα φορεμένη

Πάντα μαύρα φορεμένη, πάντα ξέπλεκα μαλλιά
να γυρνάς απελπισμένη σε λαγκάδια -σε λαγκάδια σε βουνά.
Να ζητείς το θάνατό σου και ποτέ να μην τον βρεις
και στο μαύρο μνήμα εμπρός σου μέρα νύχτα - μέρα νύχτα να θρηνείς.
Κι αν ο Θεός παιδιά σου δώσει εις ανέλπιστον στιγμήν
η φωτιά να τα πλακώσει ,να τα κάψει ,να τα θάψεις μοναχή.
Πάντα κλάμα, πάντα θλίψη να 'ναι η μόνη σου στολή
και ποτέ να μη γυρίσεις ,να κοιτάξεις τον εραστή σου τη μορφή.

Η καρδιά μου σαν σφαλίσει

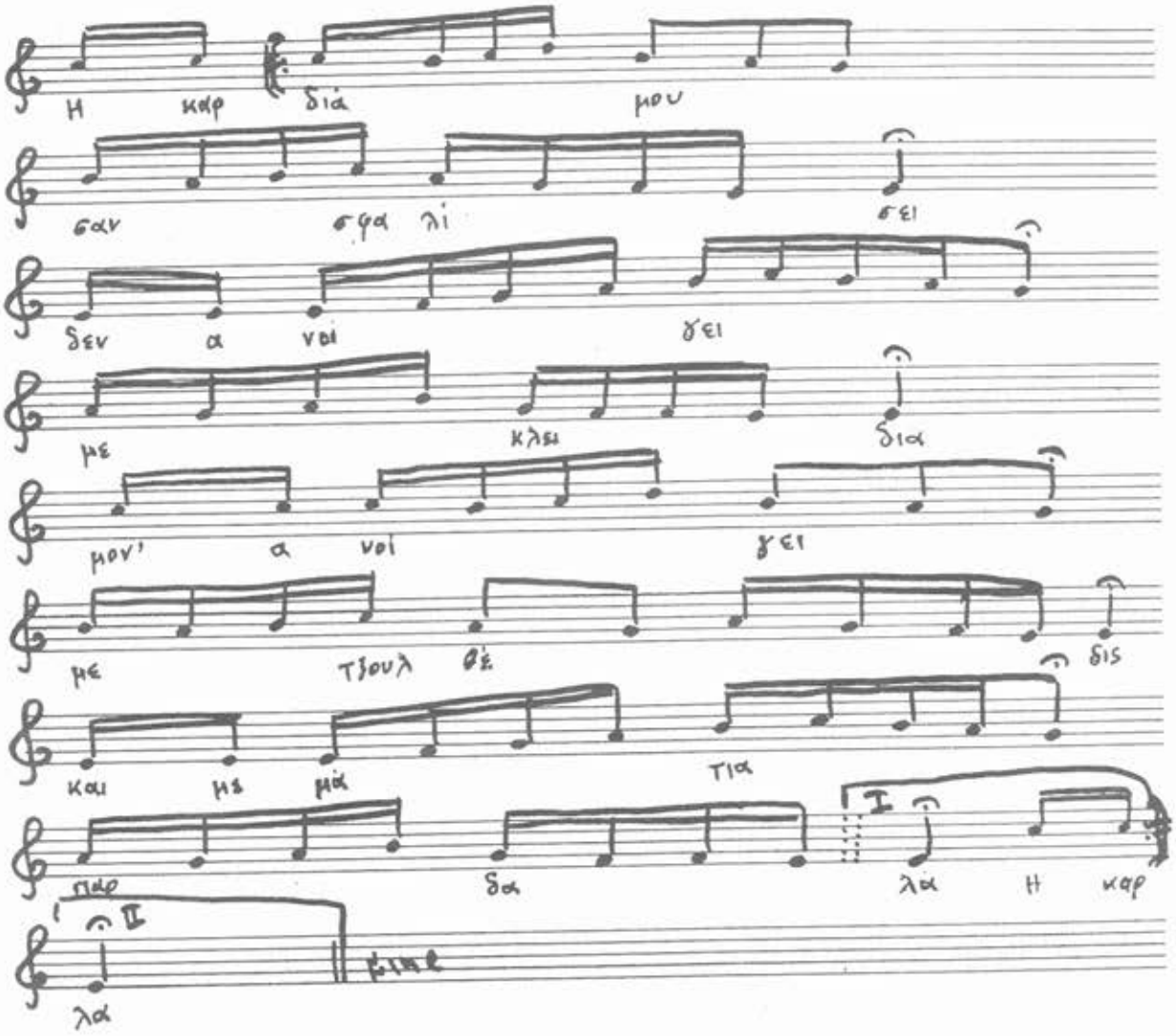

Η καρδιά μου σαν σφαλίσει

Η καρδιά μου σαν σφαλίσει δεν ανοίγει με κλειδιά,
μον ανοίγει με τζιουλβέδις και με μάτια παρδαλά.
Δε μου λέτε τι να κάνω, τι βουλή να βουληθώ
να πιθάνου ή να ζήσου ή να πάνου να πνιγώ.

Χωρίζει η μοίρα τους ανθρώπους

Χωρίζει η μοίρα τους ανθρώπους, τ' αηδόνια αλλάζουνε φωλιές,
τα μάτια βλέπουν άλλους τόπους, μα δεν αλλάζουν φως μου οι καρδιές.
Θα φύγω κόρη για τα ξένα ,θα μακρυνθώ δια παντός.
Εκεί θα ζω δυστυχισμένα γιατί θα είμαι πάντα μοναχός.
Στον τόπο που σε πρωτοείδα θε να φυτέψω μυρσμουλιά
για να κρεμάσω την ελπίδα που έχω φως μου μέσα στην καρδιά.
Στον ίσκιο της θε να κοιμούμαι τη μυρουδιά της να ρουφώ
κι όταν εσένα ενθυμούμαι θα τρώω μούσμουλο στυφό.
Αν ήθελες να ταξιδέψεις , να πας στα ξένα μακριά
δεν έπρεπε να μ' αγαπήσεις και να μου κα- και να μου κάψεις
φως μου την καρδιά.
Ήρθε καιρός να χωριστούμε, έλα να κλάψουμε τα δυο,
γιατί ένα θεός το ξέρει μόνο, αν ίσως και σε ξαναδώ.

Χωρίζει η μοίρα τους ανθρώπους

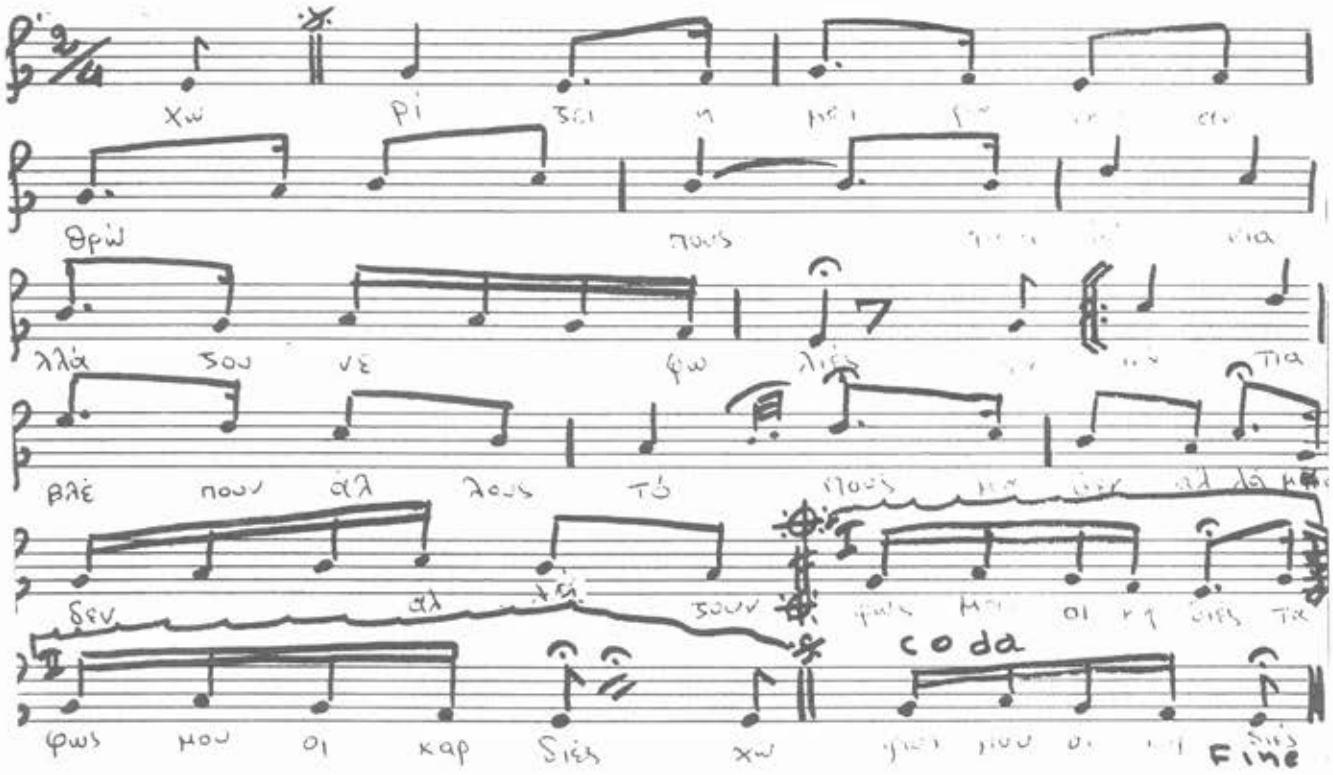

Ενθυμήσου τι μου είπες

Ενθυμήσου τι μου είπες, ποιν τα τόσα που μ' ορκίσθεις:
Πουν τα στέφα-στέφανα του γάμου, ποιν τα ρόδα κι οι μυρτιές.
Τα λουλούδια μαραμένα ,τα φιλιά φαρμακωμένα,
τα φιλιά-φιλιά φαρμακωμένα όπου μου - όπου μούδιδες εσύ.
Αν θελήσεις για να ζήσω δος μου τα λουλούδια πίσω
δος μου πίσω-πίσω τα λουλούδια πάρε πίσω τα φιλιά.

Κύμα λευκόν

Κύμα λευκόν μην είδες σε ταύτα τα πελάγη ένα ταξιδιώτη ωραίον και ξανθόν.
Ω αν τον είδες κύμα, ειπέ μου πού υπάγει ή δώσμου την ελπίδα να έχω βοηθόν.
Εάν με τα δάκρυά του σε έβρεξε ώ κύμα, ειπέ μου να σε βρέξω με δάκρυα και γω.
Μα εγώ δεν απελπίσθην, αν η σκληρά θρησκεία να μας διαχωρίσει πασκίζει μισητώς.
Μενέλαος καλείται γλυκύ το όνομά του, όταν τον ενθυμούμαι στους ουρανούς πετώ.

Ενθυμήσου τι μου είπες

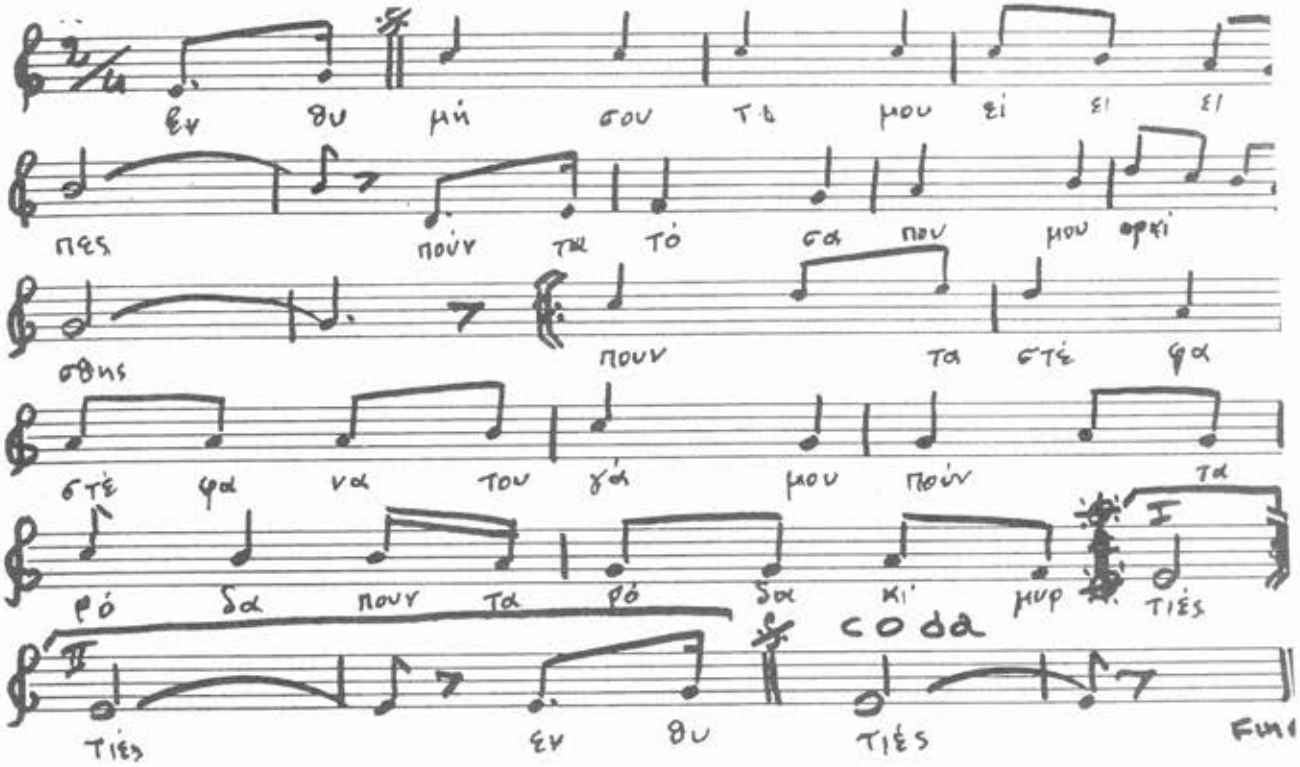

Κύμα λευκόν

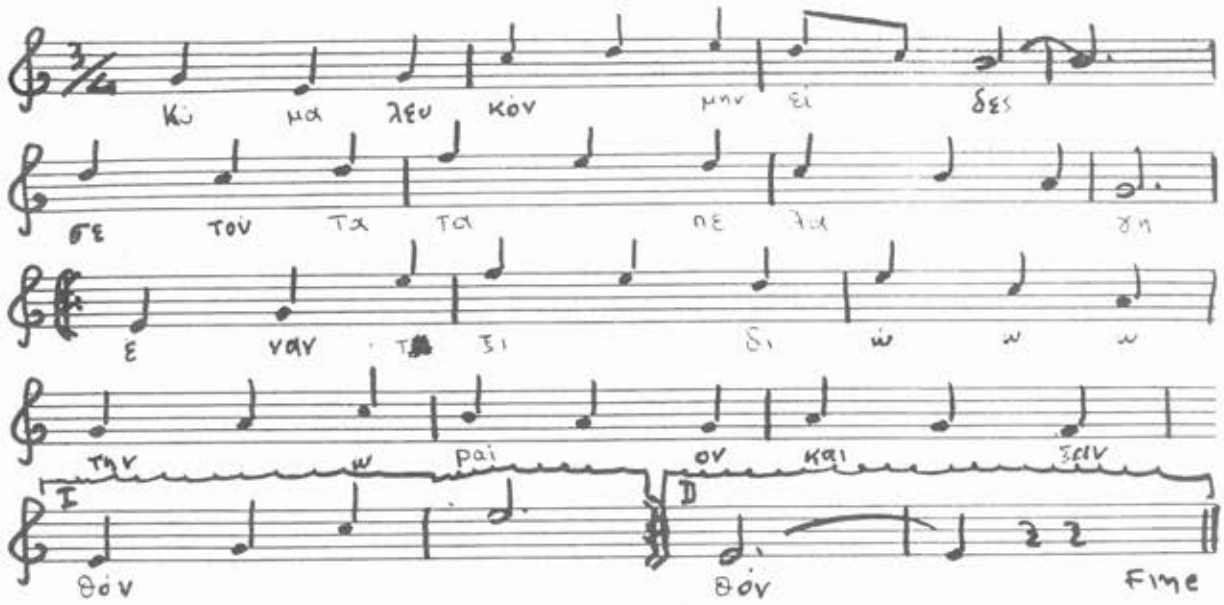

Ω αργυρά πανσέληνος

Ω αργυρά πανσέληνος, μετρίασε το φως σου
εις νέφη κρύψου μελανά διόλου αμαυρώσου .
Να τραγουδήσω σκοτεινά τα βάσανα, τα πάθη
όπου πληγώνουν και χτυπούν μες της καρδιάς τα βάθη.
Ποίος ποτέ σου μοίρωσε αγάπη να κρατήσει,
αν δεν ήταν ικανός αγάπη να ζητήσει.
Ανοιξε μνήμα έρημο και δέξου το κορμί μου
μ' αρνείται η αγάπη μου, ας σβήσει και η ψυχή μου.

Αν παρήλθον οι χρόνοι εκείνοι

Αν παρήλθον οι χρόνοι εκείνοι των ερώτων φαιδρά εποχή,
δεν παρήλθον οι πόνοι εκείνοι, των ερώτων αγνώμων ψυχή.
Σε ηγάπων, σε είχον θεά μου κι η ψυχή μου επέτα προς σε,
ήσουν συ το γλυκύ όνειρό μου, αι σπιγμαί της ζωής μου αι χρυσαί.
Τι κακό ν' αγαπά ένας νέος και να μην έχει αγάπη πιστή,
δεν υπάρχει χειρότερο πράγμα από την αγάπη που δεν είναι πιστή.
Κι αν κανένας ωραίος και νέος, αν σου είπε για μένα κακό,
εσύ δεν έπρεπε αυτόναν να πιστέψεις, εφ' όσον ήξερες το πόσο σ' αγαπώ.

Ω αργυρά πανσέληνος

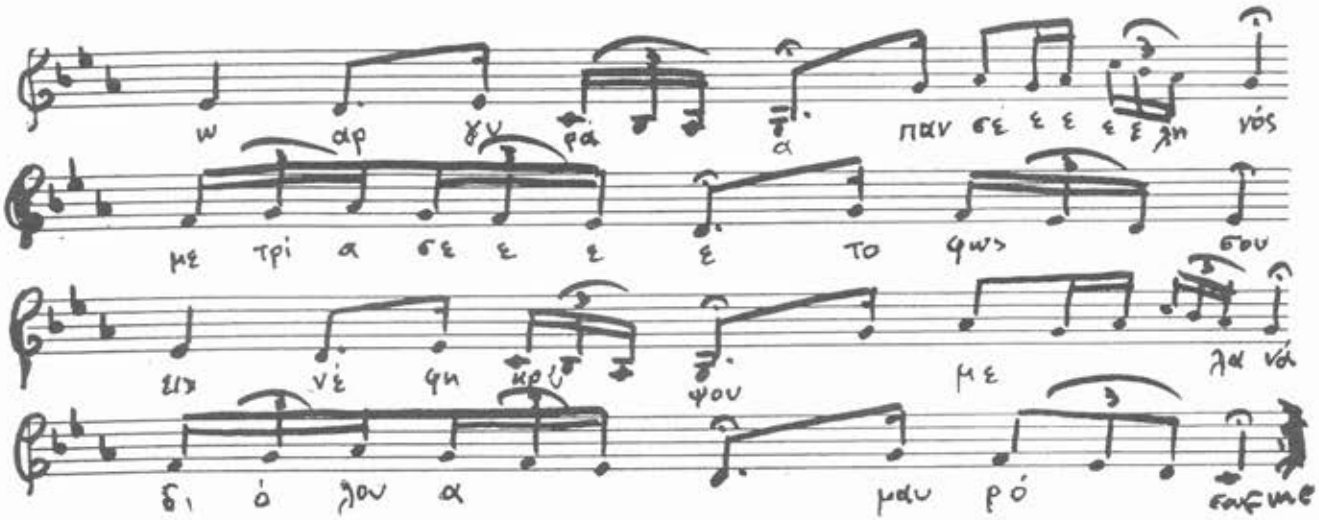

Αν παρήλθον οι χρόνοι εκείνοι

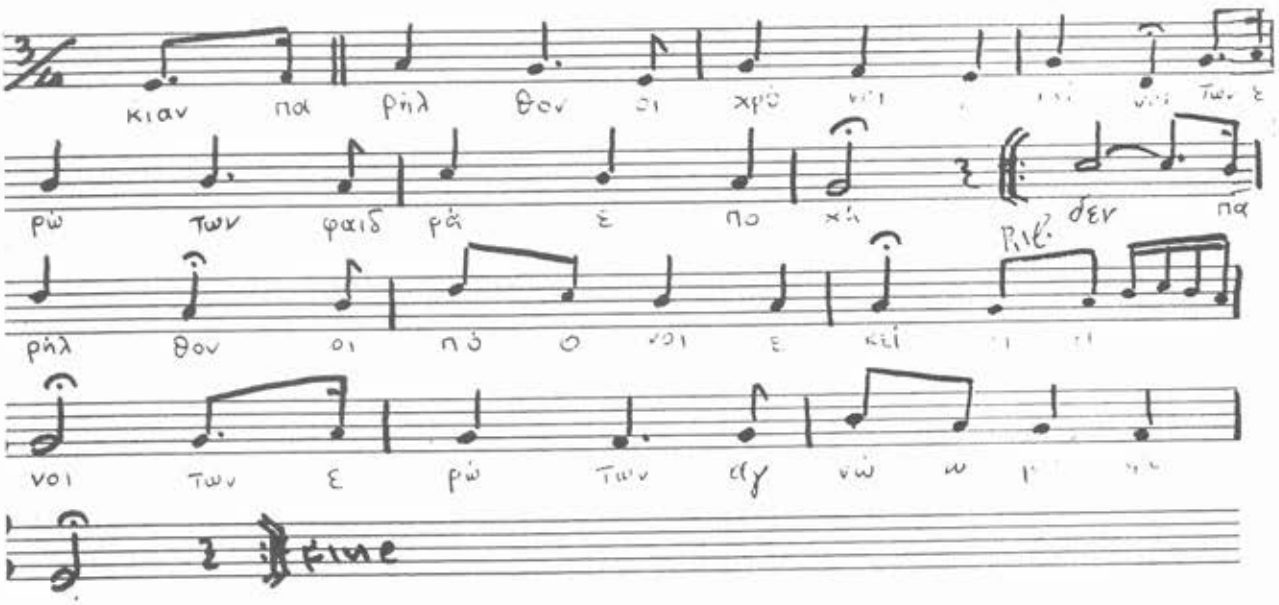

Ο Παναγιώτης Βλαχόπουλος και το φυτώριο των αμερικανικών αμπέλων

Ο ενθουσιώδης γεωπόνος που συνδέθηκε με την αμπελουργία της περιοχής μας

του **Πέτρου Δεινόπουλου**

Εβδομήντα τρία χρόνια συμπληρώνονται φέτος απο τη χρονιά (1925) που ιδρύθηκε στη Νάουσα το « Φυτώριο Αμερικανικών Αμπέλων » για να σώσει την αμπελουργία της περιοχής μας απο την φυλλοξήρα , που την οδηγούσε σε βέβαιο αφανισμό.

Η φυλλοξήρα αντιμετωπίστηκε, η αμπελουργία σώθηκε, αλλά ύστερα από μερικά χρόνια, στις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, άρχισε να υποχωρεί υπό την πίεση μιας νέας και πιο δυναμικής καλλιέργειας που έκανε την εμφάνισή της στην περιοχή μας, της δενδροκαλλιέργειας. Αυτή ξαπλώθηκε με γοργούς ρυθμούς και ήταν φυσικό να έχει τις απαιτήσεις της . Τη λύση έδωσε το « Φυτώριο Αμερικανικών Αμπέλων » διότι θεωρήθηκε ότι τερματίστηκε η αποστολή του και έπρεπε να παραχωρήσει τη θέση του σε νέο ίδρυμα.

Τό 1961 μετονομάστηκε σε Ινστιτούτο Φυλλοβόλων Δένδρων, ονομασία την οποία διατηρεί και σήμερα. Οι αγρότες μας όμως εξακολουθούν να το αποκαλούν «Φυτώριο» όπως και την γύρω αγροτική περιοχή η οποία έχασε το παλιό της όνομα «Κάτω Σμίξη». Ακόμα και ο εισπράκτωρ του λεωφορείου αναγγέλει στάση «Φυτώριο » και όχι «Ινστιτούτο» .

«Φυτώριο» ή «Ινστιτούτο» το ίδρυμα αυτό έχει προσφέρει σημαντικές υπηρεσίες στη γεωργία όχι μόνο της περιοχής μας αλλά και γενικότερα. Στη διάρκεια της ζωής του απέκτησε πολλούς διευθυντές, αλλά εκείνος που συνδέθηκε περισσότερο μαζί του και έγραψε ιστορία ήταν ο πρώτος, ο Παναγιώτης Βλαχόπουλος. Πολύ φυσικό, διότι ήταν ο δημιουργός του, η ψυχή του, ο άνθρωπός του .

Ο Βλαχόπουλος ήρθε νεώτατος στη Νάουσα και ρίχτηκε με ενθουσιασμό στη δημιουργία του Φυτωρίου , μεταφέροντας τις γνώσεις του απο ανάλογα ιδρύματα της Γαλλίας, όπου είχε μετεκπαιδευθεί. Οι παλαιότεροι θυμούνται τον νέο γεωπόνο, με την στητή κορμοστασιά του, το σπορ ντύσιμό του και την απαραίτητη τραγιάσκα που ερχόταν κάπως σε αντίθεση με τον αριστοκρατικό του «αέρα» αλλά ταίριαζε απόλυτα με το λειτούργημά του.

Πριν ακόμα τελειώσουν οι κτιριακές εγκαταστάσεις, άρχισε τις περιοδείες στην περιοχή , να γνωρίσει τους αμπελώνες που κινδύνευαν απο την φυλλοξήρα και να ενημερώσει τους αμπελουργούς για τα μέτρα που έπρεπε να πάρουν . Για την κίνησή του διέθετε ένα μόνιππο πού το έσερνε ένα περήφανο άτι ο Φοίβος.

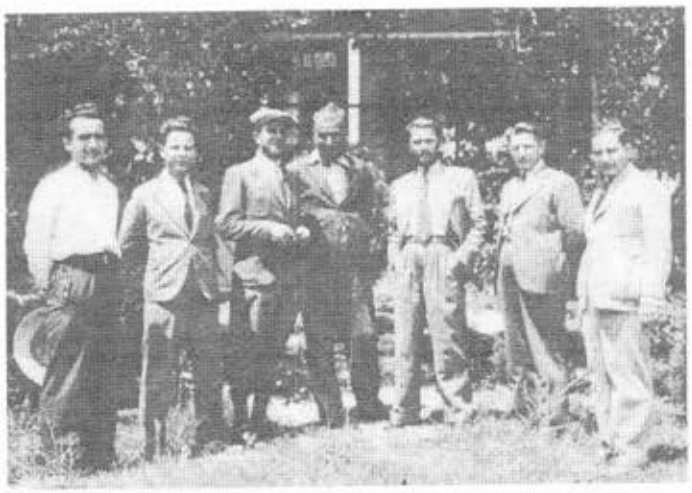

Ο διεθυντής Βλαχόπουλος (καασκέτο) με μετεκπαιδευμένους γεωπόνους. (Στο βάθος το κτίριο των γραφείων.)

Στην Νάουσα έφερε και τη γυναίκα του με την οποία απέκτησε και ένα γιο, τον Νίκο, ο οποίος φοίτησε στο σχολείο της Μεταμόρφωσης , γιατί η οικογένεια Βλαχοπούλου κατοικούσε στο σπίτι του Γκούτα, στα «Καμμένα» που υπάγονταν στη Μεταμόρφωση. Ο γιος Νίκος Βλαχόπουλος ζει σήμερα στη Γαλλία, απ'όπου έστειλε και τις φωτογραφίες που συμπληρώνουν το κείμενο, στον κ. Γιάννη Μουρατίδη έναν από τα μέλη της οικογένειας που εργάστηκε κοντά στο Βλαχόπουλο, μέχρι το 1946, όταν αυτός μετατέθηκε στο Ινστιτούτο Αμπέλου στη Λυκόβρυση Αττικής. Ας ξαναγυρίσουμε όμως στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του Φυτωρίου.

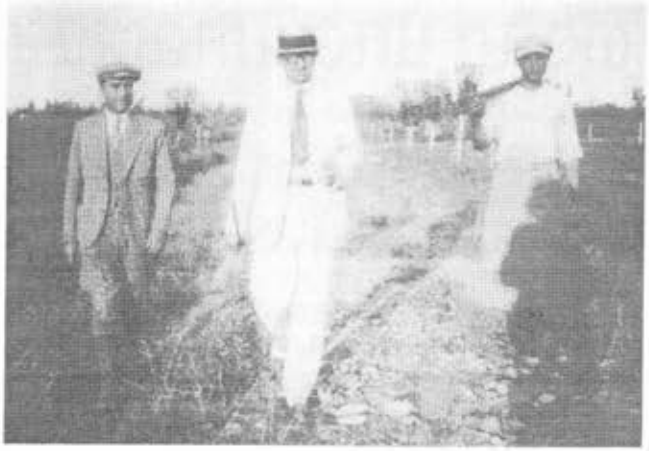

Ο Παναγιώτης Βλαχόπουλος με την επιθεωρητή Αντωνόπουλο από την Αθήνα και έναν εργαζόμενο στο Φυτώριο

Οι Ναουσαίοι αμπελουργοί, παρά τις ζημιές που είχε ήδη προκαλέσει το έντομο της φυλλοξήρας στα αμπέλια τους αντιμετώπισαν με αρκετή καχυποψία τον νέο γεωπόνο με την εντυπωσιακή εμφάνιση. Μάλιστα είχε διαδοθεί ότι τη φυλλοξήρα την έφερε ο πατέρας του γεωπόνου, για νά διευκολύνει την καριέρα του γιου του.

Όμως η διάδοση οφείλεται σέ ένα πραγματικό περιστατικό. Ο γέρος Βλαχόπουλος, πού ήταν ανήσυχος τύπος και είχε αρκετές γνώσεις από αμπέλια, επισκέφτηκε μιά μέρα τον αμπελώνα του Δασκάλου Θεολ. Τσακμάκη, στην περιοχή Χονδροσούγλας καί με το μπαστούνι του έδειχνε στους παρακολουθούντας αμπελουργούς, ποια κλήματα είχαν προσβληθεί από την φυλλοξήρα και επρόκειτο να ξηραθούν «Κι' αυτό θα στεγνώσει κι εκείνο θα στεγνώσει». Μαθεύτηκαν αυτά στην πόλη και όταν φάνηκαν οι ζημιές στο αμπέλι του Τσακμάκη, δεν ήταν λίγοι εκείνοι που πίστεψαν ότι όντως ο γέρος με το μπαστούνι του μόλυνε τα κλήματα.

Κάποιοι, φαίνεται, θυμήθηκαν αυτά πού έμαθαν από το σχολείο, για τον τρόπο με τον οποίο οι βυζαντινοί καλόγεροι έφεραν από την Κίνα τον μεταξόσπορο μέσα στο κούφωμα των μπαστουνιών τους και πίστεψαν ότι την ίδια μέθοδο χρησιμοποιούσε και ο γερο-Βλαχόπουλος για να φέρει τους σπόρους της φυλλοξήρας στη Νάουσα.

Ο γεωπόνος Βλαχόπουλος κατάφερε να αντιμετωπίσει τις επιφυλάξεις των αμπελουργών και να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους. Έτσι τους έπεισε ότι μοναδική λύση για να σωθούν τα αμπέλια τους είναι να τα ανανεώσουν χρησιμοποιώντας αμερικάνικα κλήματα, που δεν προσβάλλονται από την φυλλοξήρα. Τα κλήματα αυτά παράγονταν με μοσχεύματα στο Φυτώριο και εμβολιάζονταν με νέες μεθόδους από Στενημαχιώτες αμπελουργούς από το τότε Χωροπάνι, που είχαν μεγάλη πείρα στην καλλιέργεια του αμπελιού.

Τα πιο συνηθισμένα και αποτελεσματικότερα υποκείμενα ήταν τα Λοτ και 41Β που χρησιμοποιούνταν ανάλογα με τη σύσταση του εδάφους και τις αναλύσεις του χώματος που γίνονταν στο εργαστήριο του Φυτωρίου. Παρ'όλα αυτά εξακολουθούσαν μερικοί να κατηγορούν τον Βλαχόπουλο ότι τά νέα υποκείμενα που έφερε δεν παράγουν καλό κρασί αλλά «λάγκερο». Οι «κατηγορίες» όμως δεν έπιαναν πλέον. Διότι ο Βλαχόπουλος είχε γίνει ήδη αποδεκτός από τους αμπελουργούς μας και ιδίως τους νέους οι οποίοι έτρεχαν να ζητήσουν τις συμβουλές του καλωσυνάτου και καταδεκτικού γεωπόνου.

Πράγματι ο Βλαχόπουλος με την προθυμία του και το ενδιαφέρον που έδειχνε να βοηθήσει τους αμπελουργούς μας, επισκεπτόμενος ακομα και τα αμπέλια τους, κέρδισε την αγάπη τους. Πολλές φορές σταματούσε την άμαξα για να παραλάβει κάποιον από τον «τζαντέ» όπως αποκαλούνταν ο ασφαλτοστρωμένος δρόμος Νάουσας ΣΣΝ.

Στα δύσκολα χρόνια της κατοχής ο Βλαχόπουλος με την οικογένειά του εξακολουθούσε να βρίσκεται στη Νάουσα, απ'όπου έφυγε το 1946 όταν μετατέθηκε στην Αττική αναλαμβάνοντας τη διεύθυνση του Ινστιτούτου στη Λυκόβρυση.

Ο γεωπόνος που συνδέθηκε τόσο στενά με τη Νάουσα και τους αμπελουργούς της είχε γεννηθεί το 1896 στην Ανατολική Θράκη και πέθανε το 1974 στη Θεσσαλονίκη.

Σημείωση: *Το άρθρο στηρίχτηκε σε πληροφορίες που δόθηκαν από τον κ. Γιάννη Μουρατίδη, ο οποίος, μαζί με τον πατέρα του και τους αδελφούς του, εργάστηκαν πολλά χρόνια κοντά στον Βλαχόπουλο, τον κ. Θεοφ. Μάκα, τον συμπολίτη γεωπόνο κ. Αντ. Χριστίνα και σε προσωπικές αναμνήσεις μου. Τους ευχαριστώ όλους.*

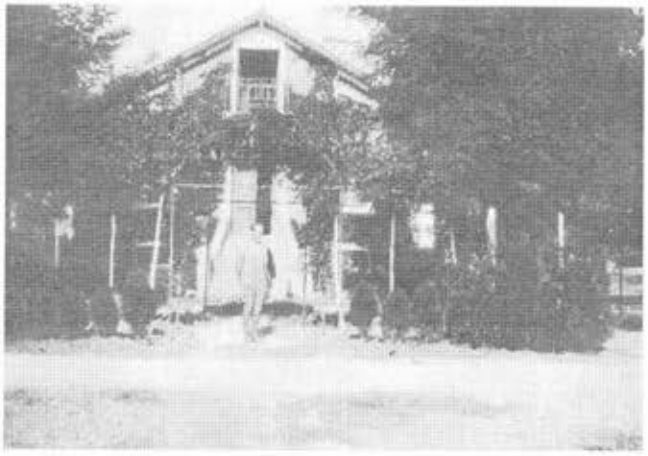

Ο διευθυντής του Φυτωρίου Παναγιώτης Βλαχόπουλος στην είσοδο του κτιρίου των γραφείων

"Απ' του ταρατόρι ... ως τα μπουμπάρια"

της **Ευγενίας Ζάλιου - Μπασιακούλη**

Πάντα νοιώθω μια ιδιαίτερη ευαισθησία για θέματα που έχουν σχέση με την παράδοση του τόπου μου και ιδιαίτερα μ' αυτά που αναφέρονται στην Ναουσαία γυναίκα. Από μικρή δεν έχανα την ευκαιρία να βρίσκομαι κοντά στην γιαγιά μου ,την Λένκου, για να ακούω τις ιστορίες που μου διηγούνταν και να δοκιμάζω τις νοστιμιές που έφτιαχνε. Αλλά και η μητέρα μου μαγείρευε πολύ νόστιμα, μένοντας ατέλειωτες ώρες στην κουζίνα. Πολλές φορές μάλιστα με ελάχιστα υλικά μας ετοίμαζε αξέχαστες λιχουδιές. Θυμάμαι ότι κάθε Σάββατο, "βρέχει, χιονίζει", η πίττα ήταν απαραίτητη. Το μόνιμο όμως πρόβλημα ήταν ποιος θα την πήγαινε στο φούρνο, γιατί το σινί ήταν μεγάλο και δεν χωρούσε στη στόφα. Ευτυχώς όμως που ο φούρνος του Ζέμου ήταν κοντά στην γειτονιά και έτσι σταματούσε γρήγορα ο καυγάς μεταξύ των αδελφών μου. Εγώ ήμουν το κορίτσι και έτσι απαλλασσόμουν.

Η κ. Βέφα Αλεξιάδου με την κ. Ευγενία Ζάλιου και την οικογένεια Γεωργίου Μπουμπουλιά

Πόσες φορές δεν έτυχε να μπερδευτούν τα σινιά και να φάμε άλλη για άλλη πίτα! Γιατί κάθε Σάββατο γινόταν το αδιαχώρητο στο φούρνο από πίτες. Βέβαια γράφαμε στο χαρτονάκι το όνομά μας αλλά γινόταν και λάθη.

Μεγαλώνοντας "το 'χα μεράκι" να καταγράψω όσες παραδοσιακές συνταγές μπορούσα . Ξεκίνησα λοιπόν πριν 2-3 χρόνια, ρωτώντας τη μητέρα και τη θείτσα μου Ελένη, για όσα φαγητά δεν ήξερα να μαγειρέψω και σκεφτόμουν να γίνει μια ανάλογη εκδήλωση, στην οποία κάθε Ναουσαία να μπορούσε να φέρει κάποιο φαγητό ή γλυκό, ώστε να καταγραφούν.

Πέρσι το χειμώνα προγραμμάτισα μέσα στις εκδηλώσεις του Κέντρου Εργαζόμενης Νεότητας της Εργατικής Εστίας όπου εργάζομαι, μια ανάλογη εκδήλωση, αλλά ο Πρόεδρος του Πολιτιστικού Κέντρου Αλέξανδρος Οικονόμου μου πρότεινε να την εντάξουμε στις εκδηλώσεις "Οίνος και Πολιτισμός" που θα διοργάνωνε τον Σεπτέμβρη ο Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας μέσω του προγράμματος "Δρόμοι του κρασιού - Γαστρονομία" σε συνεργασία με τον υπό σύσταση Δημοτικό Πολιτιστικό Οργανισμό Νάουσας και τους οινοποιούς της περιοχής.

Έτσι λοιπόν τη Δευτέρα 2 Σεπτεμβρίου έγινε στο Κιόσκι έκθεση και γευστική δοκιμή της παραδοσιακής ναουσαΐκης κουζίνας με τίτλο: "Απ' του ταρατόρι ...ως τα μπουμπάρια".

Ο γευστικός αυτός μαραθώνιος, που άρχισε από τις τέσσερις το απόγευμα για να τελειώσει στις εννιά το βράδυ, ανέδειξε τον πλούτο και την ποικιλία της ντόπιας κουζίνας μας. Περισσότερες από 80 γυναίκες κάθε ηλικίας πρόσφεραν με ενθουσιασμό τα πιάτα τους , μαγειρεμένα όπως ήξεραν από τις γιαγιάδες και τις μάνες τους, με σκοπό να συμβάλλουν στην καταγραφή και διάδοση της κουζίνας του τόπου μας. Είναι συγκινητικό το ενδιαφέρον που έδειξαν καθ' όλη τη διάρκεια της προετοιμασίας της εκδήλωσης. Όλες με μεγάλη ευχαρίστηση δέχτηκαν να μαγειρέψουν στα σπίτια τους και να παρουσιάσουν τα τοπικά φαγητά μας στολισμένα και καλοσερβιρισμένα.

Δεν θα ξεχάσω την αγωνία ορισμένων, αν τους πετύχαινε η πίττα ή αν ήταν κατάλληλο το σκεύος μέσα στο οποία θα έβαζαν το φαγητό, γιατί έχουν χαθεί τα παλιά σκεύη και δεν χρησιμοποιούνται πια. Όλες τους όμως ήταν σίγουρες για τη συνταγή και τα υλικά που θα χρησιμοποιούσαν, ώστε να κάνουν το φαγητό ή το γλυκό που ήθελαν.

Για να φτιάξει "φτασμίτικο" ψωμί , το ψωμί που ευωδίαζε και κρατούσε ολόκληρο μήνα, ο Αντώνης Φείδαρης ξενύχτισε, αλλά δυστυχώς η μαγιά από ρεβίθια δεν του πέτυ-

χε. "Από πέρυσι που έγιναν μετατροπές στο φούρνο μου δε μπορώ να πιάσω μαγιά για φτασμίτικο. Λες και είναι "αεριό" και δεν πιάνει τώρα στο μαγαζί, έτσι όπως άλλαξε" μου είπε όλο σπενοχώρια. Ο Γιώργος Μπουμπουλιάς με μεγάλη προθυμία έπλασε όλα τα "τσιασίτια" από ναουσαίικο ψωμί και μας τα παρουσίασε στην πανακότα.

Πάνω από 150 νοστιμότατες και πολύ καλομαγειρεμένες συνταγές παρήλασαν από τα μάτια των γυναικών, που κυριολεκτικά κατέκλυσαν το Κιόσκι.

Γαβόψαρα, μάντζια, μουλίνα γεμιστή με κοιλιά, σκορδοχάβιαρο, κότα με κρεμμύδια και τραχανά, τούρνα με καρύδια, γκριβάδι "τσιορβά", μουστόπιτες, σουτζούκια, τούρτα με κράνα και πίττες κάθε λογής ήταν μερικά από τα δεκάδες πιάτα που στόλισαν τον όμορφο μπουφέ.

Η Επιτροπή αξιολόγησης που αποτελούνταν από άτομα ειδικά στην τέχνη της μαγειρικής, όπως η κ Βέφα Αλεξιάδου, διακεκριμένη συγγραφέας βιβλίων μαγειρικής, η κ. Θάλεια Τσιχλάκη, δημοσιογράφος κρασιού - γεύσης, και ο κ. Αναστάσιος Φερεκίδης, αρχιμάγειρας της Λέσχης των σεφ της Θεσσαλονίκης, δοκίμασαν τα εδέσματα και ... έβγαλαν τα συμπεράσματά τους. Εντυπωσιάστηκαν από τη γεύση και την ποικιλία των φαγητών και έδοσαν συγχαρητήρια σε όσες τα ετοίμασαν.

Ιδιαίτερη μνεία έκαναν για τα παρακάτω εδέσματα:

Πίτες με γευστικό ενδιαφέρον
Πρασόπιτα Νο 5 - Μ. Σπάρτση
Γαλατόπιτα Νο 1 - Α. Μπιτέρνα
Πίτα Κλωστή Νο 10 - Β. Νοΐδου

Πίτες με παραδοσιακό ενδιαφέρον
Πασπάλα Νο 4 - Κ. Βαρβαρέσου
Πλατσίντα Νο 6 - Κ. Βαρβαρέσου
Πίτα με λουβουδιά Νο 11 - Σ. Μέσκου

Μεζέδες με γευστικό ενδιαφέρον
Λουκάνικα με πράσο Νο 25 - Ε. Πιτάνιου
Τσιγαρίδες Νο 23 - Σ. Μουραφετλή
Γκαβόψαρα Νο 33 - Π. Κάρτα και Ε. Πιτάνιου

Μεζέδες με παραδοσιακό ενδιαφέρον
Μανιτάρια τουρσί Νο 24 - Πόπη Κάρτα
Μπουμπάρια Νο 27 - Μ. Λιόλιου και Κ. Χλωρού
Γκαϊγκανάς Νο 31 - Ε. Πιτάνιου
Σκορδοχάβιαρο Νο 32 - Β. Μπιζέκη
Ταρατόρι Νο 34 - Φ. Σιώνη

Φαγητά με γευστικό ενδιαφέρον
Αρνάκι με κρεμμυδάκια στο φούρνο Νο 4 - Μ. Νοΐδου
Χοιρινό με λάχανο Νο 53 - Φ. Σιπιτάνου
Μάντζια Νο 54 - Ε. Κουτσουπιά
Ζιγούρι με κρεμμύδια Νο 59 - Β. Χωνού
Τούρνα με καρύδια Νο 67 - Μ. Διαμάντη
Τσουρβάς (σούπα με Γριβάδι) Νο 64 - Ε. Ζλατάνη

Φαγητά με παραδοσιακό ενδιαφέρον
Κατσικάκι με λουβουδιά Νο 38 - Σ. Μέσκου
Πέτουρα με μπάτσο Νο 41 - Σ. Μουραφετλή
Μοσχάρι με δαμάσκηνα Νο 42 - Ε. Ζάλιου
Γουλιανός πλακί Νο 48 - Β. Μπιζέκη
Κότα με κρεμμύδια και τραχανά Νο 49 - Β. Μπιζέκη
Άρμη με μπάτσιο και κεφτέδες Νο 55 - Καίτη Τσίτση
Μουλίνα γεμιστή Νο 56 - Ν. Μανάκα

Γλυκίσματα με γευστικό και παραδοσιακό ενδιαφέρον
Πιλάφι γλυκό με φιδέ - Πόπη Κουτσουφλιάνου
Ρετσέλι - Μ. Βαρβαγιάννη, Σ. Μουραφετλή, Ε. Πιτάνιου
Σουτζούκια - Ε. Πιτάνιου, Π. Κάρτα
Μουστόπιτα - Π. Δαλαμάρα, Π. Κάρτα, Ε. Πιτάνιου

Ειδική αναφορά η Επιτροπή έκανε στην κ. Σοφία Μουραφετλή, Πόπη Κάρτα, Ελένη Πιτάνιου, Σάσα Μέσκου, Φανούλα Σεπιτάνου και Βάσω Μπιζέκη για τα φαγητά και το εν γένει ενδιαφέρον τους.

Η διαδικασία της αξιολόγησης κράτησε 4 ώρες και ήταν αδύνατον στα μέλη της Επιτροπής να δοκιμάσουν όλα τα εδέσματα.

Δοκίμασαν μόνο τις πίττες, τους μεζέδες και τα φαγητά. Από τα γλυκά έγινε μόνο επιλεκτική δοκιμή, γιατί δεν υπήρχε χρόνος και ο χώρος έξω από την αίθουσα του Δημοτικού Περιπτέρου είχε γεμίσει ασφυκτικά από γυναικόκοσμο. Όταν άνοιξε η αίθουσα πλημμύρισε κυριολεκτικά από γυναίκες αλλά και άνδρες κάθε ηλικίας, που ήθελαν να δουν τα παραδοσιακά ναουσαίικα φαγητά. Και φυσικά ο ... χαμός έγινε όταν ήρθε η ώρα της γευστικής δοκιμής. Ο χώρος αποδείχτηκε ότι ήταν μικρός, ο κόσμος ήταν πολύς, η όρεξη μεγάλη και παρ' όλο που τα εδέσματα ήταν αρκετά, στο τέλος ... πολλοί έμειναν με την όρεξη!

Βλέποντας τη μεγάλη ποικιλία των εδεσμάτων, αλλά και από τις συζητήσεις που έκανα με τις νοικοκυρές, διαπίστωσα ότι σε κάθε ναουσαίικο σπίτι σε καθημερινή σχεδόν βάση, έβραζαν στο τζάκι φασόλια στο τσουκάλι, σκεπασμένο με μια κεραμίδα και στέγνωναν χοιρινά λουκάνικα κρεμασμένα στα καρφιά. Μαγείρευαν σε πολλές παραλλαγές τα κρεμμύδια (παλιά η φρέσκα) και τα ψάρια της λίμνης ήταν από τα αγαπημένα τους φαγητά.

Χρησιμοποιούσαν κυρίως σουσαμόλαδο από σουσάμι

που καλλιεργούνταν στην περιοχή και αλέθονταν στους μύλους της πόλης, λίγδα και καβουρμά.

Βασικό υλικό στα γλυκά ήταν κυρίως το μέλι από μούστο και φυσικά από κανένα σπίτι δεν έλειπε το κρασί και το ρακί. Γι' αυτό έφτιαχναν συχνά το πρωί κρασοπαπάρα ή ρακοπαπάρα, που τους δυνάμωνε για τη δουλειά στον μπαξέ.

Ορισμένα από τα φαγητά μας έχουν παραπλήσιες ονομασίες και παρασκευάζονται με παραλλαγές στη γύρω περιοχή ή σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Πάντα όμως έχουν κάποιο ντόπιο υλικό και προσαρμόζονται στις συνήθειες του τόπου μας. Ευχής έργο θα ήταν, οι νεαρές ναουσαίες νοικοκυρές να μαγειρεύουν όπως και οι μητέρες τους, ώστε να διασώσουν την γαστρονομική μας παράδοση, η οποία κινδυνεύει να σβήσει εξ αιτίας της διεθνοποίησης και ισοπέδωσης της κουζίνας.

Το σημαντικό αυτής της εκδήλωσης είναι ότι όλα τα εδέσματα που ετοιμάστηκαν και παρουσιάστηκαν με τόσο μεράκι, καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν με στόχο την έκδοση βιβλίου. Παράλληλα έδειξαν ενδιαφέρον καταξιωμένοι γαστρονόμοι που συνεργάζονται με περιοδικά και εφημερίδες και ήδη έχουν γίνει ειδικά αφιερώματα στην ναουσαίικη κουζίνα, αφού πια η γαστρονομία "έχει βρει επί τέλους τη θέση της ανάμεσα στις πολιτισμικές μας αξίες".

Η εκδήλωση έκλεισε με την απονομή διπλωμάτων από την Πολιτιστική Πρωτεύουσα και αναμνηστικών δώρων από την Εργατική Εστία, που ήταν οι χορηγοί.

Για την πραγματοποίηση της εκδήλωσης ουσιαστική ήταν η συνεργασία που είχα με τη Δ/ντρια της ΔΗΠΟΝ κ. Θεοπίστη Κεφαλά και τον υπεύθυνο των "Δρόμων του κρασιού" κ. Παναγ. Γεωργιάδη και φυσικά με όλες αυτές τις άξιες και χρυσοχέρες Ναουσαίες, που τις ευχαριστώ απ' την καρδιά μου για τις αξέχαστες εμπειρίες που έζησα μαζί τους.

Τα φαγητά που παρουσιάστηκαν στην εκδήλωση ετοίμασαν οι κυρίες: Αγγελίδου Ελένη, Ανθοπούλου Γεωργία, Βαϊγκάντ Σουλτάνα, Βανούλα Βαγγελίτσα, Βαρβαγιάννη Δωροθέα, Βαρβαγιάννη Μαρία, Βαρβαρέσου Καίτη, Δαλαμάρα Λιλίκα, Διαμάντη Μαρίκα, Διαμάντη Τασούλα, Δόδη Κατερίνα, Εμβαλωματή Ελισάβετ, Ζάλιου Ευγενία, Ζάλιου Κατίνα, Ζαφειρίου Μαριέτα, Ζαφείρκου Ευθυμία Ζλατάνη Λισαβούδα, Καραμπινέση Ευδοξία, Κάρτα Πόπη, Καρυδά Μαρία, Καστανιώτη Κατίνα, Καστανιώτη Τασούλα, Κεφαλά Ελένη, Κεφαλά Πίστη, Κέντρο Εργαζομένης Νεότητας, Κοντούλη Φαίδρα, Κουτσουπιά Ευτέρπη, Κουτσουφλιάνου Σούλα, Κωνσταντίνου Δώρα, Λάλα Κατίνα, Λαδά Θεοφανή, Λιόλιου Μαριόγκα, Λιόλιου Κατίνα, Μανάκα Νούλα, Ματθαίου Μαριγούλου, Μέσκου Σάσα, Μητσιγγόλα Βάσω, Μουραφετλή Σοφία, Μπιζέκη Βάσω, Μπιτέρνα Αθηνά, Μπουμπουλιάς Γιώργος, Νοΐδου Βασούλα, Νοΐδου Μαρία, Πατσιά Ελισάβετ, Πίπηλα Μαρία, Πιτάνιου Ελένη, Πιτσιούνη Ευφροσύνη, Σιπητάνου Φανή, Σκουλαριώτη Φούλα, Σπάρτση Μαρία, Στοΐδου Σοφία, Τάχα Ελισάβετ, Τοπούζη Πόπη, Τσίτση Καίτη, Χλωρού Κατίνα, Χωνού Βέτα.

Τις πίτες και τις φουρνιτάρες, ετοίμασε ο κ. Γ. Μπουμπουλιάς.

Ναουσαίες κυρίες παρουσιάζουν τα εδέσματα τους

Ολα τα τεύχη της "ΝΙΑΟΥΣΤΑΣ" καθώς και
"Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΝΑΟΥΣΗΣ", "ΜΝΗΜΗ ΤΣΑΜΗ ΚΑΡΑΤΑΣΟΥ",
"ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ" -Αγγ. Βαλταδώρου, για όσους θέλουν να
αποκτήσουν, υπάρχουν στα γραφεία του Συλλόγου.

η τέχνη να κάνεις έντυπα

Στο art STUDIO, σχεδιάζουμε
και παράγουμε έντυπα.
Έντυπα άψογα, που ξεχωρίζουν
και προκαλούν εντύπωση.
Μελετημένα στην κάθε τους λεπτομέρεια
με τέλεια αισθητική και πρωτοποριακό
design. Καμωμένα με την αρτιότερη τεχνική επεξεργασία
και τυπωμένα με τις πιο σύγχρονες εκτυπωτικές μεθόδους
σε ειδικευμένα εργαστήρια.

Τέτοια έντυπα κάνουμε στο art STUDIO.

Και γνωρίζουμε καλά τον τρόπο.
Γιατί διαθέτουμε βαθειά γνώση
και πολυετή εμπειρία στις γραφικές τέχνες.
Γιατί διαθέτουμε τον μεγαλύτερο και πιο σύγχρονο, ηλεκτρονικό
σταθμό εργασίας επιτραπέζιων εκδόσεων (Desktop publishing).
Και γιατί συνεργαζόμαστε με ένα άριστο επιτελείο 57 επιλεγμένων
και εξειδικευμένων συνεργατών και παραγωγικών εργαστηρίων.

Αλλά πάνω απ' όλα,
γιατί αντιμετωπίζουμε το θέμα της σχεδίασης των εντύπων σας
με καλλιτεχνική ευαισθησία.
Το να κάνεις έντυπα είναι τέχνη.

art STUDIO

ΣΧΕΔΙΑΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΝΤΥΠΩΝ
Βασιλέως Κωνσταντίνου 7, 592 00 Νάουσα, τηλ. (0332) 22345